

OOSTVLAAMSE ZANTEN

DRIEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE

ORGAAN VAN DE KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN
van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen
en van het internationaal studiekomitee voor ommevangsreuzen

Redaktie : Renaat van der Linden, Godveerdegemstraat 15, B-9620 Zottegem
Maurits Broeckhove, Marcel Daem, Erik Demoen, Arnold Eloy, René Haeserijn,
Marc Jacobs, Roeland Van de Walle

Ruil en Recensiedienst : Arnold Eloy, Bibliotheek, Kraanlei 65, B-9000 Gent.

Alle stortingen op postrek. nr. 000-0096946-43, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent

Prijs : 150 F

INHOUD

Vijf eeuwen volksdevotie in Vlaanderen

- A. BOONE s.j. Over de zogenaamde naïviteit van de volksliederen in het algemeen en van de 15de en 16de eeuwse Maria-liederen in het bijzonder. 223
- A.K.L. THIJS. Devotieprenten en geloofsbeleving.
De rol van de Antwerpse produktie uit de 17de en de 18de eeuw. 235
- N. LEHOUCQ. De mariale bedevaart in de 19de eeuw.
Dadizele-Oostakker-Scherpenheuvel.
Funktionele en tijdsgebonden aspecten. 253

Bondsleven

- R. van der LINDEN. In memoriam Albert Rutgeers-Albert van Hageland. 219
- R. van der LINDEN, L. BEYENS, R. VAN DE WALLE, A. ELOY, G. WEZE.
Algemene Statutaire Vergadering. Jaarverslag 1988. Bond, museum, bibliotheek, kantklub. 271

Boekbesprekingen

- J. VAN KEYMEULEN, K. VAN DER SYPT, M. DEVOS, H. RYCKEBOER,
Woordenboek van de Vlaamse dialecten. Deel II. Niet-agrarische vaktalen. Afl. 4: De kuiper en de hoepelmaker. R. *Haeserijn* 218
- W.L. BRAEKMAN, Een nieuw Zuidnederlands kookboek uit de vijftiende eeuw.
Chr. De Backer 270

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van het Stadsbestuur van Gent, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Kredietbank, Generale Bank, Algemeen Beroepskrediet en IPPA

WOORDENBOEK VAN DE VLAAMSE DIALEKTEN. Deel II. Niet agrarische vaktalen. Afl. 4: De kuiper en de hoepelmaker, door J. VAN KEYMEULEN, Kr. VAN DER SYPT, M. DEVOS en H. RYCKEBOER. Uitg. Seminarie voor Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialectologie van de R.U.Gent (Blandijnberg 2, 9000 GENT), 1988 XXIV + 135 p. Wetenschappelijk Apparaat II + 143 p.

Dank zij het doorzettingsvermogen van de vier in de titel vermelde wetenschappelijke medewerkers valt thans een redelijk verschijningsritme te verwachten. Als de nodige kredieten, die nu werden geleverd door het Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek, de Provinciebesturen van Oost- en West-Vlaanderen, de Provincie Zeeland en de Nederlandse Taalunie, ook in de toekomst ter beschikking worden gesteld, dan zijn de voortzetting en de voltooiing van het WVD alvast gewaarborgd. Dat achten wij noodzakelijk aangezien de verschenen afleveringen van het WVD hun grote nut hebben bewezen voor de historische en hedendaagse dialectologie en voor de volkskunde, inzonderheid voor de studie van de materiële volkscultuur.

Dit zal alweer het geval zijn met de aflevering II, 4 gewijd aan de kuiper en de hoepelmaker. Het kuipersambacht is nagenoeg uitgestorven als voltijdse bezigheid. Het hoepelmaken, een soort toeleveringsbedrijvigheid van de kuipers, is volledig verdwenen. Het was dus zeer dringend de nog bekende terminologie van de kuipersvaktalen, die weinig of niet beïnvloed is door vakscholen of vakboeken, vast te leggen met alle nodige acribie, die we van de verantwoordelijken voor het WVD gewend zijn. De belangrijkste bron waarop de woordverzameling is gesteund, is de eigen enquête van het WVD, gevoerd tussen 1977 en 1987 met aanvullingen voor 1988. Naast die ongepubliceerde bronnen werden ook alle gegevens uit gepubliceerde bronnen verwerkt, inzonderheid uit de dialectwoordenboeken voor het bestreken gebied, Oost- en West-Vlaanderen en Frans-Vlaanderen.

De woordenschat wordt ons voorgesteld volgens het systeem van de totstandkoming van het kuipersprodukt, met uitzondering van algemene termen en enkele varia. Per onderdeel krijgen we dan per term:

- een *lemma*, ontleend aan de standaardtaal b.v. p. 71 *spookschaaf*;
- een *omschrijving en toelichting*: b.v. p. 71 "De schAAF die bestaat uit een langwerpig houten blokje met een handvat aan beide uiteinden en in het

- midden een smal, langwerpig schAAF-ijzer dat door middel van twee schroeven ver en dichtbij kan worden gezet";
- de *dialectische benamingen* van het begrip, in alfabetische volgorde van de vernerlandste dialectwoorden, gevolgd door de lokaliteit waar de vorm voorkomt en de fonetische weergave van het woord; b.v. p. 72 "*bast(e)ring*: frekw. OV west *basterèen*, *bastreng*, *pastarèen* enz; *bastringschaaf*, *bodemkraber*, *bodemschaaf*, *buik-schaaf*, *effenaar*, *engelsman*, *mol-schaaf*, *rangloir*, *soefrein*, *spookschaaf*, *wastringue*;
- meestal een *foto* of een *tekening*. Een van de medewerkers ontpopte zich als een nauwkeurig tekenaar!
- meestal ook een *kaart*, zoals voor het Zuidnederlands dialectonderzoek gebruikelijk is.

Aan etymologische verklaring kon niet worden gedaan, want dat zou de publicatie zeker hebben vertraagd.

Toch ware het m.i. goed bij enkele ongewone en voor de geïnteresseerde lezer weinig doorzichtige woorden enige verklaring of aanwijzing te geven. In verband met het bovenstaande voorbeeld verwachtte ik bij *bast(e)ring*, verwijzing naar Fr. *bastringue* "spaakschaaf, zwikboor", met de nevenvorm *wastringue* (wisseling b/w). Wat is *rangloir* eigenlijk? Waarom *engelsman*? *Chanfrein* (Fr. schuine kant, afschuining) verwijst naar *soefrein* (gebruikt te Egem), maar ook in andere vaktalen kent men *soeverein* en zelfs voor Fr. *chanfreiner* Ne *soevereinen* (zie ook Van Dale Gr.Wdb.Nd1.Taal p. 2648; Voutquenne, Stand. Techn. Wdb.Fr-Ne p. 99).

Andere woorden waarbij wat toelichting mocht, zijn o.m. *klielen* (p. 23), *ijsdrijver* (p. 31 Gistel iezdriev(ə)rə; omzetting van drieviezrə, nl. iezrədrievrə), *a(r)re(t)* (p. 25), *klavet* (p. 70), *gantiere* (p. 97).

De hanteerbaarheid van de afleveringen is uitermate bevorderd door de alfabetische registers van de trefwoorden en van de lemmatitels, zowel in het corpus als in het wetenschappelijke apparaat. Met spanning kijken we uit naar de volgende afleveringen!

Dr. R. Haeseryn.

Albert RUTGEERTS - Albert van HAGELAND **Aarschot 21 juni 1919 - Beersel 20 oktober 1989**

Albert Rutgeerts, volks- en letterkundige, overleed in zijn woning in de Laarheidestraat 192, te Beersel. Hij was gehuwd met de jeugdschrijfster Margriet Lamend en is heengegaan zoals hij geleefd heeft, diskreet. In het midden van heem- en volkskundigen was hij vooral bekend onder zijn schuilnaam Albert van Hageland, en was vele jaren geleden promotor van de zg. 'levende volkskunde', d.i. de studie van het levend aktueel volksleven. Hij zetelde zelden in het bestuur van een vereniging of in de redactie van een tijdschrift. Alleen in de abdij van Averbode was hij een tiental jaren stipt op post bij de regelmatige samenkomsten bij de redactie van Vlaamse Filmpjes en Averbode's Weekblad, samen met zijn echtgenote en ook volkskundige M. Lamend, en in gezelschap van Jean Ray, alias Jan Cremer.

Slechts tweemaal treffen we hem aan in een officieel volkskundig kader, bij de stichting van de Vereniging voor Volkskunde in Antwerpen, als verantwoordelijke voor de public relations en als medewerker van de Koninklijke Kommissie te Brussel tot in 1970.

In die zin trad hij weinig of nooit op de voorgrond, maar was zijn hele leven lang druk in betrekking met en veelvoudig in dienst van drukkers en van uitgevers allerlei. Zijn Bibliografie, in nummer 1 van Oostvlaamse Zanten, jaargang 1990, zal een verrassend beeld van zijn persoonlijkheid opwerpen, in menig opzicht.

Zijn vader was onbaatzuchtig medewerker aan dag- en weekbladen. «Ik 'doe' aan folklore sedert ik ongeveer vijftien jaar was. Mijn vader, schrijver en journalist, heeft me daarmee vertrouwd gemaakt. De brave man is zijn hele leven voor anderen ingesprongen zonder ooit aan zichzelf te denken, met als gevolg dat hij een prachtige begrafenis kreeg - nooit zoveel volk bij een begrafenis te Aarschot bijeen geweest.» (Brief van 24 jan. 1970)

Zijn schuilnaam en zijn ex-libris, een windmolen en een kerktoren van Aarschot met zijn pseudoniem, bewijzen hoezeer hij aan zijn geboortestreek verknocht was. Hij woonde van 1984 tot 1987 in Sauve (Zuid-Frankrijk).

Vrij vroeg was zijn streven er op gericht volkse gegevens bij letterkundigen op te sporen en een biografie op te stellen. Op die basis verschenen *Folkloristische elementen bij Tony Bergmann - Ernest Staes, advocaat, Schetsen en Beelden* (1952) en *Biografie van Augustus Paesens* (1954).

Als toonaangevende publikaties treden aan: *Hendrik Conscience en het Volksleven*, Keurreeks Davidsfonds Leuven, bekroond met de Professor Boonprijs, 1953; *De magische Zee*, idem, ibidem, 1958, bekroond door de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde met de Lode Baekelmansprijs voor het beste werk i.v.m. de zee; *Ernest Claes en Wij*, idem, ibidem, 1959. Uit het journalistiek werk dat Ernest Claes hem naliet, verscheen o.a. *Groeten uit 't Belgiekske, Bij ons in Vlaanderen. Moderne Magie en Hekserij*, Davids-

fonds, 1965, (Nieuwe edities in Rotterdam, 1974 te Antwerpen en in 1980 te Antwerpen.)

Hij waagde de sprong om de volkse verschijnselen doorheen Vlaanderen voor een heel jaar aan te stippen, zo *Het Vlaamse Volksleven in 1955*, en *Folkloristische Aspecten van 1957*, telkens in Oostvlaamse Zanten. Hij volgde gedurende jaren de belangrijkste publikaties in het buitenland en publiceerde met grondige kennis daarover *Volkskundige Aspecten van Amerikaanse Essays*, 1957. *Volkskunde over de grenzen*, 1958, *Volkskundige Mozaïek voor 1959*, *Volkskundig Zoeklicht op de U.S.A.*, 1962.

Volkskunde op Nieuwe Banen, (Oostvl. Zanten, 1962), *Volkskunde in Radio en Televisie*, Brussel 1960, *De angst in de volkspychologie*, Volkskunde Antwerpen, 1968, verklaren hoe hij bestendig nieuwe thema's aansneed en uitdiepte.

In volkskundig opzicht heeft hij voor bepaalde periodes ontzaglijk veel gepresteerd, zonder die indruk te wekken. Hij was een discipel en volgeling (en vriend) van Albert Marinus, door in hoofdzaak het sociologisch aspekt van de volkskunde te beklemtonen.

Intussen hield hij er vooruitstrevende opvattingen op na. Een voorbeeld volstaat.

"Inzake mentaliteit ben ik ruim denkend. Precies het feit dat ik in sommige opzichten mijn tijd en in zekere zin mijn volkskundige collega's te ver vooruit ben, remt me. Laat me dat verduidelijken. Je kent de wijzigingen die zich in de hedendaagse wereld voordoen, zelfs in ons nochtans passief land, o.m. ten overstaan van de seksualiteit. Deze en andere radikale omwerpingen en omwentelingen (ook voor de kerk, nationalisme, e.d.) maken feitelijk deel uit van een mutatie die de moderne mens ondergaat. De zogenaamde 'kloof' tussen de generaties die weliswaar altijd in zekere zin heeft bestaan, maar thans ongemeen en ongewoon groot is, is een gevolg van deze mutatie die niet alleen geestelijk, maar zelfs lichamelijk is. Onze volkskundigen houden er geen rekening mede en je moet vooruitstrevende Duitse volkskundige publikaties lezen om er iets over aan te treffen. Onze jonge mensen zijn mutanten (wegens negeren van science fiction en fantastische literatuur weten velen niet wat een mutant is). Ik kan je zonder pretentie voorspellen dat de hele gemeenschap onvermijdelijk, wat de "ouderen" en "gevestigde orde" ook proberen uit te richten, binnen tien, twintig of dertig jaar een grondige wijziging zal hebben ondergaan waarvan we nu de barensweeën kennen. Weeën die zeer vele volkskundige aspecten vertonen. Ongeveer twintig jaar geleden heb ik het materiaal verzameld voor een artikel over "Volkssexuologie", o.m. lijsten met tientallen volksnamen gegeven aan de geslachtsorganen en de zogenaamde liefdedaad die niets anders is dan de driftdaad. Zeg me eerlijk: indien ik dan daarover het artikel had geschreven, welke zou de reactie geweest zijn van om het even welke redactie? Terwijl redaktieraden nu misschien ernstig zouden overwegen het te publiceren..." (Brief 24 jan. '70).

Zijn briefpapier met het adres Alseberg, Blutsdelle 10, vermeldt als hoofding *Literary agency, Literair agentschap, agence litteraire, Litteratur agentur*, zijn briefpapier te Sauve Auteur.

Ongewone verdiensten verwierf hij, als samensteller, inleider en bewerker van een reeks *Vlaamse Volksboeken*, (dertig) o.a. Het leuke Leven van Tijn Uilenspiegel, Genoveva van Brabant in twee delen, De Boeren van Olen, als samensteller en bewerker van de reeks *Vlaandere's Glorie*, (eenentwintig) met werken van Hendrik Conscience, Charles de Coster, Renier Snieders, Domien Sleenckx, Reimond Stijns, enz.

In de wereld van de fantastische literatuur vervult hij een pioniersrol in Vlaanderen, eerst en vooral voor zijn vriend Jean Ray. Een getuigenis van een hoogstaand letterkundige spreekt in dit opzicht boekdelen.

*Albert Rutgeerts in gesprek met Jean Ray.
Illustratie ontleend aan Le Cercle des Elèves de Harry Dickson, Paris N° 5.*

Een 'kennismaking' met een auteur kan een verhelderend licht bevatten voor een persoon, in ons geval voor de overleden kollega en vriend. Hubert Lampo levert dusdanige zinsneden in *'Mijn kennismaking met Walter Beckers'* voor Albert Rutgeerts.

"Ik kan het niet verhelpen, maar het lijkt nu eenmaal op de aanhef van een roman. Het begon namelijk met een brief, afkomstig van literair agent A. van Hageland. Alleen de omslag van zo 'n brief met voormelde naam erop, is reeds voldoende om voor mij een sfeer van gunstige vooringenomenheid in het leven te roepen. Nooit zal ik namelijk vergeten, dat een tijdschriftartikel van A. van Hageland voorgoed mijn aandacht op het werk van Jean Ray gevestigd had. En dat de auteur van bedoeld stuk er bovendien aanzienlijk het zijne toe bijdroeg, opdat de schepper van Malpertuis tijdens zijn laatste jaren

gelukkig nog de roem mocht beleven, die hij reeds decennien lang verdiende." (*Mijn kennismaking met Walter Beckers, voor Atlantae*. Antwerpen, 1968, 17-18).

Middelerwijl heeft een groep in de Franse hoofdstad hem een eer en een erkenning verschaft die hij helemaal niet verwacht en betracht heeft, als *Président d'Honneur* van *Le cercle des élèves de Harry Dickson...* De groepering is gevestigd te Parijs, 10 rue de Buci. Hun publikatie N° 5 van Janvier 1986 bevat op blz. d recto en verso, en op e recto een hulde aan de *Président d'Honneur*, Mr. Albert van Hageland, auteur belge d'origine flamande, considéré à juste titre comme "*un des spécialistes européens du Fantastique et de la Science-Fiction.*"

Albert Rutgeerts, alias Albert van Hageland, alias Victor Huys en John Jacoby (de verklaring van de schuilnamen verstrekt de Bibliografie) is een veelzijdig auteur en werker geweest. Als literair agent en verspreider van fantastische literatuur voerde hij briefwisseling met uitgevers in Frankrijk en Spanje en Portugal en zelfs in Amerika, en liet er werk van Vlamingen, vooral van Jean Ray verschijnen.

Als volkskundige heeft hij de groten geëerd en erover geschreven, o.a. over Isidoor Teirlinck, Ernest Claes, Maurits de Meyer, e.a. Wij zullen hem voorwaar als een grote gedenken en raadplegen.

Persoonlijk ben ik hem veel dank verschuldigd, door en voor de rijke briefwisseling die we voerden en door de kans die hij me bood voor de uitgave van *Grootmoeders Raadselboek* en *Reuzen in Vlaanderen, Volksleven van vijf eeuwen*.

Renaat van der Linden

P.S. Ondergetekende sprak tijdens de uitvaartmis in de St.-Lambertuskerk te Beersel op 25 oktober om 14 uur, een lijkrede uit. Na de dienst volgde de krematie en asuitstrooiing in intieme kring.

ZONDAG 22 APRIL 1990

VIJFDE
GESCHIED-, VOLKS- EN HEEMKUNDIGE
BOEKENBEURS VOOR VLAANDEREN

Centrum voor Kunst en Cultuur
St.-Pietersabdij - St.-Pietersplein
9000 GENT

INFO : BOEKENBEURS, Kraanlei 65, 9000 GENT

Over de zogenaamde naïviteit van de volksliederen in het algemeen en van de 15de en 16de eeuwse Maria-liederen in het bijzonder

A.J.M. Van Seggelen legde in 1966 aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen een proefschrift voor over een handgeschreven liederbundel, die berust in de Nationale Bibliotheek van Parijs en die hij het *'Liedboek van Liisbet Goeyvaers'* noemt. In een van de begeleidende stellingen schrijft hij: "Slechts een beperkt deel van de overgeleverde middel-nederlandse geestelijke liederen verdient de naam geestelijk volkslied."

Dat wisten reeds de verzamelaars en uitgevers van volksliedbundels in de 19e en beginnende 20e eeuw. Zo tracht Florimond van Duyse (die uit de titel van zijn werk met opvallende omzichtigheid het woord volkslied geweerd heeft) met de flair van de kenner uit de hem toegankelijke verzamelingen enkel die liederen op te nemen, die hij, met voorbehoud, meende volksliederen te kunnen noemen.

De grenslijn tussen geleerd of professioneel lied en volkslied verloopt lang niet overal even scherp. Dat wil zeggen dat beide categorieën een stel kenmerken kunnen gemeen hebben, zonder hun specifiek - zij het problematisch - karakter te verliezen.

Het mag hier vooraf nog eens herhaald worden, dat de naam 'volkslied' geen kwaliteitsmerk is: iedereen kent volksliederen met prachtige en met sjofele teksten en met heerlijke en vlakke melodieën. Hier kan het woord 'volkslied' alleen betekenen dat een lied, dat geschreven werd door vakmensen ten gebuik van gespecialiseerde kringen, tot in de niet-gespecialiseerde groepen is doorgedrongen en daar gedurende een zekere tijd werd gezongen en mondeling werd doorgegeven.

Ook dit moet nog eens met klem geponeerd worden: dat het begrip 'volkslaag' hier niets te maken heeft met de kulturele of maatschappelijke geledingen van een bevolking, doch alleen bepaald wordt door de aanwezigheid of afwezigheid van specialisatie in de zingende groepen. Voor de liederen die wij hier willen bespreken, nl. de geestelijke liederen van een bepaalde periode in ons taalgebied, moeten we dus weten of die liederen die vermoedelijk geschreven werden voor een gespecialiseerde schijf van de bevolking - de religieuzen in onze kloosters - alleen door die schijf gezongen werden of ook in andere kringen doordrongen. De weg van de doordringing die voor het volkslied typisch is, nl. de oor-mond-overlevering, kon het lied laten zingen in bevolkingsgroepen, die niet tot de gespecialiseerde schijf behoorden en die zich over alle maatschappelijke geledingen konden uitstrekken.

Bovendien is het goed te overwegen, dat liederen die bij het volk - dus bij niet-gespecialiseerden - gangbaar waren, ook hun weg vonden in liederbundels voor bv. kloostergemeenschappen. Het blijft natuurlijk moeilijk uit te maken of een geestelijk volkslied, dat in een 15e eeuwse

kloosterbundel werd opgenomen, een trajekt heeft gevolgd dat loopt van het volk naar het klooster of andersom.

Wat daarvan ook zij, het is een feit dat we die 'professionele' religieuze liederen en die geestelijke volksliederen broederlijk naast elkaar vinden staan in de handgeschreven en gedrukte bundels van de eindigende 15e en de beginnende 16e eeuw. Niets wijst op een verschillende behandeling van die twee categorieën, wat ons doet vermoeden dat de groepen die deze bundels samenstelden en gebruikten, geen verschil zagen tussen beide soorten liederen.

Met zijn uitspraak over het "beperkt deel van de overgeleverde middelednederlandse liederen" die tot de categorie van het volkslied mogen gerekend worden, wil A. Van Seggelen vermoedelijk afstand nemen van de mening van I.A.M. Knuttel in het '*Geestelijk lied in de Nederlanden vóór de Kerkhervorming*'. Deze konkludeert immers op godsdiensthistorische gronden, dat "het geestelijk lied zal moeten zijn volkspoëzie" en hij herneemt met klem: "Volkspoëzie zijn de geestelijke liederen in elke zin van het woord. Ze zijn volkspoëzie om de bijna algehele anonymiteit der dichters en hun zeer weinig persoonlijke dichttrant, volkspoëzie om de groote wijzigingen der afzonderlijke liederen, volkspoëzie om de argeloosheid waarmee de ene dichter regels en strofen van den anderen overneemt, om het aanmerkelijk getal vaste uitdrukkingen en geliefkoosde wendingen; volkspoëzie blijken ze in maat en versbouw, in verwaarloozing der grammaticale vormen, in slordigheid der rijmen - men mag wel zeggen in alles." (I. Knuttel, op. cit. p. 36) Hij roept dan Kalff ter hulp die eveneens een stel interne stijl- en structuurkenmerken opsomt, waarvan Knuttel beweert dat ze "in nog sterker mate" gelden voor de liederen die ouder zijn dan het fonds dat Kalff bestudeert.

Die verwarring is wel het gevolg van de tegenstrijdige volkslieddefinities die nog steeds gehanteerd worden. Wij willen hierop niet verder ingaan, maar in ieder geval blijft van belang de "grote, vooral mondelinge verbreiding" van de liederen. In verband daarmee wijst Knuttel op een interessant feit: dat rond 1500 "een zoo groot aantal zoo verscheiden liederen" opgetekend werden, dat het moeilijk is aan te nemen dat een zo overvloedige produktie op "enkele jaren zal zijn ontstaan." Ook dat wijst op mondelinge overlevering van oudere liederen, waardoor zij dus met een objektief argument een plaats krijgen in de categorie van het volkslied.

Maar A. van Seggelen heeft ongetwijfeld ook gedeeltelijk gelijk, want niemand kan ernstig beweren dat al de liederen die tussen 1470 en 1539 gebundeld werden, ooit volksliederen geweest zijn. Voor mijn betoog is dat trouwens niet belangrijk en de proportie van de teksten en de melodieën die wél en niet als volkslied kunnen gelden, speelt geen rol, want ze werden allen zonder onderscheid gezongen als de middelen om éézelfde religieuze emotie uit te drukken.

Mogen we dan niet voorzichtig konkluderen dat de liederen, die wij nu volksliederen hebben leren noemen, gevoed worden uit dezelfde humuslaag als de liederen van professionelen? Dat hoeft niet altijd zo te zijn, maar de Nederlandse produktie van ca. 70 jaar bewijst dat het wél kan. Als beide liedersoorten zo verwant zijn, kunnen ze ons in

hun geheel leren hoe we ze moeten begrijpen en of we ze wel korrekt interpreteren. In de commentaren op wat men met een zekere ontroerde ondertoon "onze oude volksliederen" noemt, doet men dikwijls een beroep op woorden als 'naief', 'argeloos' en aanverwante begrippen. Dat moeten dan eigenschappen zijn die karakteristiek zijn voor het volkslied en waardoor het van het professionele lied kan onderscheiden worden.

Wij hebben de vraag of dat wel klopt, of nl. "onze oude volksliederen" echt zo 'naief' zijn, getest aan acht liedbundels:

1. Het *Amsterdamse handschrift* dat te Wenen berust en moet ontstaan zijn in het laatste kwart van de 15e eeuw. Het telt 47 geestelijke liederen met muzieknnotatie.
2. Het *Utrechtse handschrift* dat zich nu te Tübingen bevindt en iets jonger moet zijn dan het Amsterdamse handschrift. Het telt 49 geestelijke liederen met muzieknnotatie.
3. Het *Tongerse handschrift* van het einde der 15e eeuw, dat nu in de Koninklijke Bibliotheek van Brussel berust. Daarin werden tien Nederlandse geestelijke liederen bewaard met muzieknnotatie.
4. Het *Liedboek van Liistbet Coeyvaers*, dat te vinden is in de Nationale Bibliotheek van Parijs. Het handschrift moet gesitueerd worden tussen 1470 en 1510. Het telt 46 geestelijke liederen zonder muzieknnotatie.
5. '*Die gheestelicke melody*', een handschrift van de Leidense universiteitsbibliothek. Vermoedelijke ontstaanstijd: ca. 1470. Het bevat 19 liederen, die ook in het Amsterdamse liedboek staan. Zonder muzieknnotatie.
6. Het *Liedboekje van Marigen Remen* dateert van het tweede kwart der 16e eeuw. Het handschrift berust in de Utrechtse universiteitsbibliothek. Het telt 17 liederen, waarvan 15 met geestelijke teksten. Zonder muzieknnotatie.
7. '*Dit is een suverlyc Boecxken*.' Te Antwerpen gedrukt in 1508. Het enig gekende exemplaar berust in de Koninklijke Bibliotheek van Den Haag. Het bevat 30 geestelijke liederen zonder muzieknnotatie.
8. '*Een devoot ende Profitelyck Boecxken*'. Ook te Antwerpen gedrukt in 1539. Het telt 259 nummers en bevat als eerste gedrukt liedboek in de Nederlanden de muzieknnotatie van ruim 70 melodieën.

Dat maakt samen ca. 470 liederen. Vermits we ons moesten beperken hebben we alleen liederen onderzocht, waarin Maria ter sprake komt. Deze keuze werd bepaald door de argwaan tegen Maria-literatuur, die zo graag gebruik maakt van de dooddoener der naïviteit, die deze liederen zou ontsieren. Zo hielden we ca. 160 liederen over, dat is dus 34 procent van de hele produktie van geestelijke liederen in de loop van 70 jaar.

De periode waarin die bundels ontstonden, zit te paard op twee eeuwen: een opwindende tijd, daar de leemten die de grote pest-epidemie de vorige eeuw geslagen hadden in de bevolking van Europa, nagenoeg geheeld zijn en het trauma van de massale en onvermijdelijke sterfte zijn panikerende kracht verloren had, hoewel de herinnering aan die rampen niet dood was. Bovendien staan de kerkhervor-

mingen voor de deur en de toekomstvoorspellende zinderingen zijn reeds goed voelbaar. Biedt zulk een tijd een gunstige voedingsbodem voor 'naieve eenvoud' ? Vermoedelijk niet.

Het volk is te zakelijk en te realistisch om geen belang te hechten aan de dreigingen die zijn bestaan belagen en het is te gevoelig om niet snel de bewegingen waar te nemen, die het ritme en de richting van zijn leven kunnen wijzigen.

Bij het doorlezen van de boven vermelde liedbundels wordt men al gauw getroffen door enerzijds de diepe eerbied waarmee de zangers de gestalte van Maria benaderen en anderzijds door de nadruk die zij leggen op de nood waarvoor zij in hun religie leniging hopen te vinden.

De plaatsnood verhindert ons deze aspecten gedetailleerd en met enig citaten-materiaal te illustreren. Wij moeten algemene konklusies formuleren, waarvan geen enkele wijst in de richting van de naïviteit.

Is het dan niet vreemd dat we het volkslied alsmaar horen prijzen om die eindeloos herhaalde naïviteit, terwijl geen zinnig mens het ooit zou wagen een tijdgenoot en zijn produkten naïef te noemen, want dat wordt hem beslist nooit in dank afgenomen.

De Franse volksliedspecialist J.B. Weckerlin slaagt erin op de eerste bladzijde van zijn werk '*La chanson populaire*' (Parijs 1886) de volksliederen die in hem zijn blijven leven "dans toute leur fraîcheur, dans toute leur naïveté" hoog te prijzen en twintig regels verder de Duitsers te bespotten om hun naïviteit. Maar enkele bladzijden later is hij zijn gespot vergeten wanneer hij beweert dat skepticisme en positivisme ook de volksklasse in hun greep hebben en dat men daar niet meer moet zoeken naar "la naïveté, l'un des caractères les plus saillants de la véritable chanson populaire" (op. cit. p. 21).

Is dat de zoveelste taalverwarring die op het gebied van de volksliedstudie woekert? Zij begint met het begrip zelf van het volkslied, waarover zo moeilijk een akkoord kon bereikt worden: heel wat steriele discussies, die nog niet helemaal verstomd zijn, vinden hun oorsprong in die verwarring en verduisteren het inzicht in dat boeiend deel van de kunst der volkeren. Een van de steeds weer terugkerende opinies, die tot heel wat verkeerde en onhoudbare konklusies geleid hebben, eist dat tekst en melodie van het volkslied produkten van het 'anonieme' volk zijn, d.w.z. van de volkslagen met de geringste kulturele ontwikkeling en van het laagste sociaal aanzien.

En dat volk moet dan naïef zijn, want, zegt Hersart de la Villemarqué in zijn inleiding op zijn merkwaardige verzameling Bretoense liederen '*Barzaz Breiz*': "Le principe de toute poésie populaire, c'est l'âme humaine dans son ignorance, dans sa bonne foi, dans sa candeur native" en hij roept Montaigne ter hulp voor de nadere beschrijving van die volksziel "non sophistiquée et sans connaissance d'aucune science ni même descriptive." Dit ligt pijnlijk dicht bij vulgaire onwetendheid! En hoe moeilijk kan men dat houden, als men weet dat J. Meier, stichter van het Duitse volksliedarchief van Freiburg, er in geslaagd is de tot dan toe ongekende dichters van een hele reeks volksliederen te identificeren en dat zich daarbij "gebildete Verfasser" - ontwikkelde auteurs - bevinden die men niet kan verdenken onwetende mensen te zijn, zonder enige kennis en zonder beheersing van het schrift.

Maar de naïviteit en aanverwante begrippen blijven het slagveld beheersen. Zo vertelt W. Wiora dat volgens de school van de Oostenrijker J. Pommer, een klaar onderscheid moet gemaakt worden tussen "naïven, gewachsenen, urwüchsigen Liedern" en produkten, die deze kwaliteiten niet bezitten (*Das echte Volkslied*, Heidelberg 1950, p. 11) Hij citeert in de voetnoot nog enkele moeilijk vertaalbare eigenschappen van Liebleitner: "Manche strotzen von Ursprünglichkeit und Naturwahrheit. Köstlicher Erdgeruch ist ein untrügliches Kennzeichen ihrer Echtheit."

We krijgen nog dergelijke termen te horen bij de beschrijving van volksliederen: het "Stämmige, Tüchtige", het innige en het diepe, het lied dat "aan de innerlijkste volksziel raakt en daar ontstroomt, waar het helder vliet... Echt volksbezit heeft de eigenaardige wijding van het religieuze." (K. Huber geciteerd bij W. Wiora, op. cit. p. 13)

Wij zouden dergelijke citaten nog bijna eindeloos kunnen voortzetten, maar een dergelijke opeenstapeling zou geen nieuwe elementen aanbrengen om te onderkennen wat bedoeld wordt met het begrip van de specifieke "beauté naïve" van het volkslied (E. Schuré, *Histoire du Lied*, Parijs, 1903), "qui est une sainte vérité." De auteur plaats ze tegenover de "beauté fardée qui n'est qu'un mensonge" van de kunstpoëzie.

Uit deze en dergelijke verklaringen kan men twee inhoudsgroepen vormen van het begrip 'naïef'. De ene kringt rondom een echte of vermeende onwetendheid en/of onkunde, de andere rondom het ideaal van natuurlijkheid en waarachtigheid.

Onwetendheid: op dat gebied worden we met speciale moeilijkheden gekonfronteerd door het religieus geloof. Voor zuivere agnosten is het onbegrijpelijk dat men bv. de metempsychose of de verrijzenis van de doden of de incarnatie van een godheid voor waar houdt. In elke religie zitten elementen die van haar volgelingen innerlijke en praktische adhesie vereisen. Volgens de agnost moet men wel behoorlijk 'naïef' zijn, om dergelijke konstrukties te kunnen aannemen. Daartegenover staat dat hijzelf ook oordeelt vanuit het onbewijsbare postulaat dat alle waarheid bewijsbaar is. En vooral is er het onloochenbaar feit dat zovele superieur intelligente geesten die theoretische en praktische adhesie betuigd en beoefend hebben. Het is dan wel niet erg redelijk een eenvoudige geest 'naïef' te noemen, indien hij dezelfde geloofspunten aanhangt als een geniaal mens.

We kunnen het volkslied moeilijk 'naïef' noemen op grond van de vaststelling dat de zanger dogma's uitspreekt als waarheden waaraan hij innerlijk gehecht is.

Naast de zogenaamde 'geloofswaarheden' is er het enorme gebied van al de andere soorten waarheden en ook de behandeling daarvan in het volkslied is niet zo simpel als op het eerste gezicht lijkt. Een paar voorbeelden mogen dat verhelderen: als we lezen dat Maria "kerstavond voor de noene" op weg is naar Bethlehem en spreekt met het kind dat op haar knieën zit, kunnen we geneigd zijn dat 'naïef' (onverstandig?) te noemen. Dat getuigt immers van een grote onwetendheid over zwangerschap en geboorte en misschien wordt hier ook de kronologie van de tocht naar Bethlehem en van de vlucht naar Egypte overhoop gegooid.

Het is evenwel niet erg verstandig te menen dat het - onontwikkelde, niet schools gevormde - volk niet op de hoogte zou zijn van "de geheimen van het leven." Het is echter wél mogelijk dat de verstrooide, onoplettende zanger kronologisch in de war is geraakt en sommige details uit de vlucht naar Egypte in het verhaal van de tocht naar Bethlehem heeft ingelast.

Die onverschilligheid voor historische situering van de feiten - historiciteit is zeker niet de sterke zijde van de volkszanger - moet zeer zeker niet geïnterpreteerd worden als een soort ontroerende onwetendheid die men 'naïef' zou kunnen noemen in de zin van een dom gebrek aan kennis. Dat leert ons ook het verhaal van de Deense ballade over Herodes en Sint Stefaan. Een oud vrouwtje ging dat lied zingen aan de deur van de Lutherse predikant Erik Pontoppidan. Daarin wordt verteld dat de Heilige Stefaan, paardeknecht van koning Herodes, in de kerstnacht aan de sterren herkent dat de Verlosser geboren is. Herodes wil dat niet geloven vóór het gebraden haantje uit zijn bord opvliegt en begint te kraaien. Als het dier zijn vleugels uitslaat en kraait, doet de koning zijn paard zadelen om naar Bethlehem te rijden en het kind te doden.

De vrome predikant heeft het lied - goddank! - opgetekend als voorbeeld van resten van papistisch bijgeloof. Hij vertelt meteen dat hij de zangeres terechtgewezen heeft en haar gevraagd heeft of zij dat nu echt geloofde. Haar antwoord was: "God verhoede dat ik ooit daaraan zou twijfelen." En toen Pontoppidan insisterde en zei dat die dingen toch nooit gebeurd zijn, antwoordde zij gevat: "Maar zij gebeuren nog alle dagen". Waarmee wij beleerd worden hoe de volkszanger de kronologie verstaat en welke zin voor hem het wonder heeft. Wij mogen natuurlijk niet veronderstellen dat alle volkszangers even diepzinnige ideeën hebben over de erg relatieve waarde van de historische situering van gebeurtenissen als dat Deens oudje. Maar zij wist alleszins dat de eksemplarische betekenis van een verhaal aan de vertelde gebeurtenissen een groter en dieper waarheidsgehalte kan verlenen dan louter historisch gewaarborgde feiten. Daar zit de waarheid van de profane en religieuze sagen en legenden. Het wordt dan wel riskant de historische willekeur van het volkslied naïviteit te noemen, want het kon best zijn dat het niet doorzien van dat waarheidsniveau een bedenkelijke, lang niet komplimenteuze naïviteit van de 'specialist' uitmaakt - die zich met zijn haastige oordelen blootgeeft.

Heeft niet H. Bremond in zijn scherpzinnig onderzoek naar het geheim van wat hij 'poésie pure' heet, vastgesteld dat zij niets te maken heeft met rede en verstand. En hij zegt: "La poésie populaire de tous les pays et même la nôtre, aime le non-sens. Il lui en faut toujours au moins quelques grains." (*La poésie pure*, Parijs, 1926) En kan men de sonnetten van G. de Nerval naïef noemen, omdat ze naar de eigen woorden van de dichter, "perdraient de leur charme à être expliqués, si la chose était possible."

Verwant - en soms vermengd - met de onwetendheid die de grond van sommige naïviteits-oordelen uitmaakt, is de onkunde, die vooral betrekking heeft met vorm en gestalte. De 'beauté naive' van E. Schuré en van zovele anderen bevat meestal een verwijzing naar de gebrekkige vorm van het volksgedicht, dat werd samengesteld

door een dichter die niet voldoende op de hoogte is van de prosodie en die over te weinig vakmanschap beschikt. Maar niettegenstaande zijn technische ontoereikendheid kan de volksdichter toch een mooi vers schrijven - zoals de man die niet kan schilderen, toch een mooi doek produceert: bij toeval, per ongeluk?

Ook Schiller vermeldt in zijn boeiende verhandeling *"Über Naive und Sentimentale Dichtung"* de "naive Schönheit." Maar hij legt het aksent elders. Wij, die het 'moederlijke' huis der natuur verlaten hebben en aan de kwalen der kultuur onderworpen zijn, voelen een diep verlangen naar de natuur, hetzij als verlangen naar gelukzaligheid, hetzij als verlangen naar volmaaktheid. Maar de natuur van het redeloze is geen wens waard en pas wanneer we het heimwee naar de gelukzaligheid van de natuur in ons overwonnen hebben, en opnieuw haar volkomenheid nastreven, "staat ze voor ons in haar grote rust, in haar naïeve schoonheid, in haar kinderlijke onschuld en eenvoud."

Met deze merkwaardige Schiller-tekst komen we terecht in de twee inhouden-reeks van het begrip 'naïef', de groep die kringt rondom het ideaal van eenvoudige natuurlijkheid en waarachtigheid. We stellen meteen vast dat de twee groepen verwant zijn: "natuurlijke" vormgeving, voor zover zij geplaatst wordt tegenover artisticeit, kan zeer dicht liggen bij de onbekendheid met professionele kunstregels of zelfs erdoor verklaard worden, en waarachtigheid kan het resultaat zijn van direkte zeggung, die niet door kunstregels geremd of afgeleid wordt. We mogen aannemen dat de naïeve schoonheid van Schiller in de geciteerde tekst zijn etymologische betekenis heeft: het woord 'naïef' komt inderdaad van het latijnse 'nativus', dat kan o.a. betekenen wat van de afstamming komt, wat gegeven is bij de geboorte, dus aangeboren is en niet door kunst verworven, wat eigen is en verbonden aan de natuur van de mens.

Nu zegt Schiller in welke zin hij het woord 'natuur' gebruikt: "natuur is niets anders dan het vrijwillige zijn, het bestaan van de dingen uit zichzelf, de existentie naar eigen en onveranderlijke wetten." Dan is naïeve schoonheid, de schoonheid van wezens die naar eigen wetten, uit zichzelf bestaan. Dus een schoonheid die niet ontstaat door inwerking van vreemde, oneigen krachten.

Maar dat is precies nooit het geval met het volkslied: daar is altijd aan het werk geweest de besliste wil van de zanger een produkt tot stand te brengen dat tot de wereld van de kunst behoort, tot de wereld dus die zijn schoonheid zoekt door de naleving van de kunstvoorschriften.

Men kan een volkslied dus zeer zeker niet 'natuurlijk' noemen in die Schillerse betekenis, en dus ook niet naïef.

Studies die in een marxistisch perspektief opgezet zijn, laten zich niet gemakkelijk verleiden om volkskunst naïef te noemen. De diepe waardering voor het 'werkende' volk en de hem eigen produktie maakt de auteurs uiterst omzichtig met dat dubbelzinnig woord, waarin bijna altijd een gevoel van meewarige, affektief gekleurde bescherming meetrilt. Zij kunnen - met heel wat voorbehoud - spreken van eenvoud en ongeunsteldheid, maar het woord 'naïef' vloeit blijkbaar moeilijk uit hun pen.

Wat dan? Het staat wel vast dat de volkszanger liederen wil zingen met een mooie tekst en een mooie melodie en dat hij daarvoor onderwerpen kiest die hem en zijn luisteraars interesseren. Die thema's vindt hij in volstrekt alle gebieden van zijn leven en de enige censuur die hij daarbij accepteerde legde hij zichzelf op.

Waar haalde hij de esthetische normen voor de schoonheid van zijn liederen? Hij ontleende die ongetwijfeld aan de wereld van de professionelen van zijn tijd. Hiermee willen we helemaal niet aanleunen bij de zogenaamde Rezeptionstheorie, die houdt dat het volk alleen maar liederen zingt die stammen uit de kringen van de beroepskunstenaars. Wij bedoelen wél dat de productieve mondelinge overlevering zich laat leiden door de heersende esthetische moden. De zanger wil iets zingen dat hij mooi vindt, en hij volgt daarin de mode.

Wie het volkslied in Europa doorkijkt, vooral in zijn best geslaagde perioden, wordt inderdaad getroffen door de wondere kwaliteit van die produktie. Natuurlijk zit er kaf in het koren, maar het koren is verrukkelijk. Dat betekent dat in het zingende volk een grote en vooral creatieve poëtische gevoeligheid heerst. Misschien verklaart die zin voor poëzie veel ondubbelzinniger de speciale charmes van het volkslied, dan het nevelige begrip 'naïviteit'.

De Bulgaarse volksliedspecialist Prof. P. Dinekov heeft daarop de aandacht getrokken bij de behandeling van wat hij mytische liederen noemt. Hij zegt dat die liederen ons tonen hoe "op de basis van het animisme en van de antropomorfie poëtische incarnaties ontstaan, die de verbeelding van de mensen boeien. Als dan de oude myten en beelden een plaats gevonden hebben in de liederen en sprookjes tot in de jongste tijd, dan moet men dat niet alleen toeschrijven aan de kulturele achterstand van de brede volksmassa's, maar ook aan de poëtische charme en de aantrekkingskracht, die zij op de volksverbeelding uitoefenden." (*Bulgarski Folklor*, Sofia 1980, p. 373) Hij wil geen misverstanden laten ontstaan en hij schrijft een paar bladzijden verder dat hij de "heidense en christelijke superstities" niet bestudeert om de oude myten te rekonstrueren, "maar om de poëtische begaafdheid van ons volk te ontdekken, dat, ook als het op de laagste trap van zijn kulturele ontwikkeling stond, zijn ideeën heeft geïncarneerd in merkwaardige poëtische vormen." (op. cit. p. 374)

"De poëtische begaafdheid van ons volk!" Die ontdekt men in het volkslied van heel Europa. Telkens weer is de luisteraar verrast door de schoonheid die hij allerwegen hoort. Het is voorzeker een schoonheid die bijna uitsluitend gebruik maakt van eenvoudige taalvormen, want de volkslieddichters en/of de zingende mensen die voor de varianten verantwoordelijk zijn, beschikken doorgaans niet over voldoende routine om vernuftige taalvormen op te bouwen. De volkszanger houdt van directe, gemakkelijke toegankelijke poëtische middelen als de licht gewijzigde herhalingen, het procédé van vraag en antwoord, het refrein, de ontwikkelde voortzetting van het bestaande, terugkerende formules (*Mooi als de dag - Zadel mij mijn paard! - Rood goud - Koele wijn - Rode mond - etc.*), hij houdt van typische plaatsbepalingen (*Al onder de weg van Maldegem - Sur le pont de - Achter de molen - Bij de oever - In de tuin van mijn vader - Daarboven op een bergske*), de sonore namen van bloemen, planten, vogels, landen

en steden; hij houdt van veel goud en zilver en van wijn en zijde, van de maan en de sterren, hij doet graag een beroep op het argumentum per impossibile (*Als de zee geen vissen meer heeft - Als de lente niet meer bloeit - Als in de bergen geen dalen meer zijn - Als het wijn regent - Als het rozen sneeuwt*).

Die poëtische begaafdheid sluit mee in een eigen gevoeligheid voor alle menselijke nood, die voert tot uitbarstingen van verzet tegen alle onderdrukking, en tot aangrijpende, diepborende klachten om de dood en al zijn voorvormen van pijn en leed.

Tot die algemene poëtische toegankelijkheid van het volk behoort zijn liefde voor het symbool, waarvoor de beelden gekozen worden in het dagelijks leven en die dikwijls direkte en oorzakelijke banden met het leven hebben: vuur en water, aarde en stenen, de zon en de maan en de sterren, dieren, bloemen en bossen en de kleuren die ons omgeven. Veelal hebben we de symbolische waarde van dergelijke tekens verloren, zoals we de religieuze draagwijdte van veel voorwerpen in ons bestaan vergeten zijn.

Het volstaat wat scherper toe te zien om de verholen zin van veel symbolen te achterhalen. Wie herkent nog de betekenis van de ontrouwe liefde in de rozen van de 'Lindenboom'?

*Wy gingen te samen wandelen
En wy mieken daer een hoed
Van roozen al zoo zoet.
D'een van winter-roozen,
D'ander van winter-sneeuw.*

(E. de Coussemaker, *Chants populaires des Flamands de France*, p. 184)

Dit ene voorbeeld mag hier staan voor de ontelbare andere, die van poëzie doordrenkt zijn en die als 'naïef' kunnen gelden, zolang men het symbool niet doorziet.

Het is hoogst merkwaardig dit element met nadruk terug te vinden in de werken van H. Gunkel over de H. Schrift. In de derde uitgave van zijn werk 'Genesis' (1910) geeft hij een definitie van het voor hem zeer belangrijk begrip van de legende. Hij noemt haar "een oud overgeleverd poëtisch volksverhaal, dat handelt over personages en gebeurtenissen uit het verleden." De mensen en feiten die in dat soort volksliteratuur worden overgeleverd, komen tot ons "onder een poëtische sluier". H. Gunkel noemt de legende een "eigen vorm van poëzie". De begrippen 'poëtisch' en 'volks' zijn volgens hem verbonden, er is een nauwe band tussen volk en poëzie. (P. Gibert, *Une théorie de la légende*, Parijs 1979, pp. 83-85).

Nu kunnen we de vraag stellen of de Maria-liederen tussen 1470-1539 'naïef' zijn in de betekenissen die we hebben onderzocht en of het niet juist en meer verhelderend zou zijn ook die volksliteratuur hoogpoëtisch te noemen.

Wij weten a priori dat niet alle volksliederen even dichtelijk zijn, d.w.z. dat ze niet allen op hetzelfde kwaliteitsniveau staan - zonder dat zij daardoor meer of minder tot de categorie van de volksliteratuur behoren.

Hoe wordt Maria door onze zangers in hun liederen behandeld?

Daar is vooreerst de grote reeks beelden, vergelijkingen, tema's die aan de Schrift, Oud en Nieuw Testament, ontleend worden, met een voorliefde voor het 'Hooglied' en de 'Apocalyps'. Die reeksen worden doorkruist door aanleuningingen bij het plantenrijk, die evenzeer eigen inspiratie van de dichters kunnen zijn als verwijzingen naar de Schrift.

Dan zijn er nog de titels en namen die hun oorsprong vinden in de katoliek-kerkelijke traditie, die natuurlijk zelf wortelt in de evangelische schriftelijke en mondelinge overlevering.

Daarin kunnen we als krachtlijnen ontdekken: Maria als bijstand in alle vormen van menselijke nood; Maria als lichtgestalte; Maria als overvloed van alle genaden; Maria als bron van vreugden; Maria als hulp in de strijd tegen de boosheid; Maria die machtig is op de aarde en in de hemel; Maria als beeld van reinheid en die in deze voorstelling dicht in de buurt blijft van de lichtgestalte; Maria die schoon is, zoet, goed en die door haar ootmoed aan God welgevallig is; Maria maagd en moeder; Maria woonplaats van God; Maria oerbeeld van vruchtbaarheid.

De typisch Oud-Testamentische beelden, die in verband met Maria's gestalte worden gebracht, zijn: de bloeiende staf van Aaron, de ark van het verbond, de brandende braamstruik van Mozes, de harp en de slinger van David, de twijg van Isai, de duif van Noë, de besloten tuin en de fontein van het Hooglied, het vlies van Gedeon, de hemel-poort van Jacob, de zon en de maan van het Hooglied.

Dat is een indrukwekkende reeks, die moeilijk 'naief' kan genoemd worden in gelijk welke betekenis van het woord, maar die bij zangers en luisteraars een zeer brede toegankelijkheid voor poëzie veronderstelt.

We horen hiertegen opwerpen dat in deze teksten onbetwistbaar professionelen aan het werk geweest zijn, die hun inspiratie zijn gaan zoeken in een geschreven bron, nl. de Bijbel. Men kan evenwel moeilijk loochenen dat grote delen van de Schrift de neerslag zijn van mondelinge overleveringen en dat dus de hierboven geciteerde beelden in de mond van het Joodse volk geleefd hebben. Daarbij komt dat, zoals we reeds zagen, deze liederen mondeling werden doorgegeven en dus wezenlijk tot de volkstraditie behoren. In die overlevering werden ze bovendien helemaal niet geremd door de vorm noch door de betekende inhoud, die door de beelden gedragen werd.

Dat geldt evenzeer voor de Maria-lof die in de kerktraditie de eeuwen door gebloeid heeft en die natuurlijk, rechtstreeks of onrechtstreeks, geworteld is in de teksten van het Nieuwe Testament.

De krachtlijnen zijn alleszins merkwaardig en wijken duidelijk af van een bepaalde Maria-literatuur, die moet gelezen worden als een voorbijgaande aberratie om haar gevoeligheid en overdrijving.

De gestalte van Maria, die ons uit die liederen tegemoet treedt, is inderdaad indrukwekkend en, zoals wij van volksliteratuur mochten verwachten, zij bereikt een dichte poëtische intensiteit.

Meteen blijft zij trouw aan de schriftuurlijke en kerkelijke traditie. Het opvallendst blijkt dit uit de voorstelling van Maria als lichtgestalte:

zij wordt immers genoemd *de ster der zee, morgenster, klaar als de zon, mooier dan de maan, dag die eeuwig daagt, stralende dageraad, morgenrood, spiegel klaar, vlam die het paradijs verlicht*, zij is gekleed met de zon en zij draagt een kroon van twaalf sterren, haar liefde brandt als een vlam. Maar die hoge glans van klaarheid en licht, die de zangers rondom Maria hebben geweven, geeft een onvermoede dimensie aan het perspectief waarin zij door haar roeping en zending plaats heeft, terwijl dit perspectief op zijn beurt een unieke diepte geeft aan haar doorschijnende klaarheid.

Zij is inderdaad een direkt gevolg van haar zending als moeder van God, die in de christelijke traditie een ongescheiden zuiverheid en reinheid van ziel en lichaam vereist. De zangers worden niet moe dat voorrecht te vereren met alle middelen: Maria is de *zuivere bloem, de bloem van reinheid, vrij van alle blaam*, zij is *vol van adel, reine olijftak, blanke lelie vol zoete geuren, zuivere fontein, spiegel zonder smet, zuiverlijke wijngaarddrank, reine balsemtwijg*, etc., etc. Zij moet zo zuiver zijn dat in en door haar God verschijnt zonder nevel. Alleen God, die van haar kind de Vader is, kon in haar aan het werk zijn. Haar maagdelijkheid wordt onvermoeibaar bezongen: zij is de waarde, de reine, zuivere, schone, fijne maagd, zij spant de kroon der maagden, om haar deemoedige maagdelijkheid behaagt zij aan God, zij is een rein maagdelijk zaad, zij ontvangt haar kind met maagdelijke eer. Die verering van Maria's maagdelijkheid verkrijgt pas haar volle draagwijdte door de koppeling aan Maria's moederschap, die vele namen heeft: zij wordt genoemd *moeder en maagd, de edele, wijd-open roos waarin de hemelse dauw neerdrupt, de twijg die de goddelijke bloem draagt, een boom met honderdvoudige vrucht*, zij is *de ark*; Maria, moeder en maagd, zingt zo mooi in de hemel en bereidt vreugde, de zanger noemt haar *hemels paradijs* waarin de zoon van de Vader groeide, zij is de *overschone stad* die God bezat, zij is *Gods troon en zetel, de goddelijke stede* waarin Jezus heeft gerust, de *edele zaal der Drievuldigheid, de blinkende tempel aller waardigheid*, haar moederlijk hart was zeer verblijd, etc., etc.

We zagen hierboven reeds dat de begrippen van maagdelijkheid en moederschap voor de middeleeuwer vooreerst een ondubbelzinnige lichamelijke betekenis hebben. Maar met zijn intense zin voor beelden en symbolen werd hij door de overweging van deze voorgerechten meegevoerd voorbij deze eerste betekenis tot het poëtisch rijk waar hij ze kon laden met een tweede betekenis.

Hiermee belanden wij bij een van de verrukkelijkste eigenschappen die de zangers in Maria herkend hebben: haar vruchtbaarheid, die in de meest onverwachte omstandigheden vermeld wordt. Maria wordt *vruchtbare honing* genoemd en de kontekst schijnt te insinueren dat met de honing Maria's bijstand bedoeld wordt, die vooral verwacht wordt in het uur van onze dood. Dit verklaart voorzeker de eeuwenlange populariteit van de devotie tot Maria onder de naam van Maria-Bijstand, die in onze liederen trouwens haar neerslag gevonden heeft. Maria heet ook *bloem van alle vruchtbaarheid, vruchtbare ceder van Libanon, boom met honderdvoudige vruchten*, haar vruchtbare macht overtreft alles.

Met deze merkwaardige nadruk op de vruchtbaarheid van Maria, die zowel blijkt in haar onpeilbaar moederschap als in de eindeloze stroom

van hulp, troost en allerlei genaden die uit haar vloeit, is geen plaats meer voor naïviteit. We hebben alweer te doen met een subtiële idee die op zichzelf baadt in poëzie en die door de volkszanger met verrassend poëtische middelen uitgedrukt wordt. Tekenen en betekende passen alweer ongewoon soepel in elkaar.

Maria's vruchtbaarheid wordt bovendien nog zijdelings verklaard met de nadruk op de reine overvloed van haar voorrechten en genaden en op haar overstromende milddadigheid: zij is *een fontein van alle troost, van alle graciën, van alle zoetheid, een bron die nimmer stil staat, een zuiver vat, een prieel vol weelden, een dal vol lelies, een stroom van liefde*, allemaal hoogst dichtertelijke beelden, die de rijkdom van Maria's vruchtbare verschijning bezingen.

Opvallend is ook de nadruk op de macht van Maria, die bezongen wordt met termen die elke verwantschap met naïviteit of gevoelerigheid afwijzen. De *'edele bloem van het geweld'* heeft macht over de hemel, zij is in staat dodelijk geteisterde zondaars te genezen, als *machtige slinger van David* brengt zij de vijand ten val, zij vertrapt de kop van de draak, Gods almacht woont in haar, zij is almachtig op Gods hart, zij is *de edele koningin van de troon, keizerin der maagden, edele vrouw der vrouwen, vrouwe der Drievuldigheid* etc.

Het merkwaardige aan die erkenning van Maria's macht is de nadruk waarmee de zangers haar ootmoed herhaaldelijk vermelden als diepste wortel ervan. Klinkt niet een uitdagende toon door in de versjes, die bijna overmoedig proklameren: "Uw grote ootmoed, o trouwe moeder, heeft Christus uit de hemel gehaald." Dat is geen boutade, want we horen nog dat God van haar werd geboren om haar ootmoed en haar liefde, die God zo zeer hebben behaagd.

Hoe ver ligt deze verblindende visie van wat volkse naïviteit wordt genoemd! Ook hier worden de attributen van Maria uitgedrukt met de toegankelijke poëtische dichtheid die de volksliteratuur kenmerkt. En hoe boeiend is het in het oude lied de veelvuldige echo te beluisteren van het eerste woord dat de engel tot Maria richt: "Verheug u!" De zanger kent de vreugde die Maria vervult en de blijdschap die ze rondom zich spreidt - maar hoe verrast is de luisteraar, ook die van vandaag, als hij hoort dat zij eenieder verheugt door haar grote ootmoed: een wonderbare koppeling van macht en deemoed als bewustzijn van de onvervangbare behoefte aan genade. Maria die verheven is in de troon, kon ons ook op aarde verblijden met een vreugde die haar zuiver hart vervulde vanaf de boodschap van de engel en die onuitsprekelijk is; de edele koningin schenkt ons in Gods taveerne de wijn uit Jezus, mild hart en verblijdt aldus onze zinnen met een vreugde die nooit zal eindigen waar wij vrolijk met Maria zullen zingen en dansen, want Maria zelf is zoete vreugde, zij is maagdelijke vreugde die van blijdschap beeft als haar Zoon tot haar zijn ogen opslaat. Maar ook al wie haar aanschouwt deelt in die vreugde.

Zij heeft blijdschap zonder einde gebracht: dat is de boodschap die als een rode draad door onze liederen loopt. En alweer: wie vindt hier naïviteit? En baadt niet de tastbare blijdschap van de zanger in een wereld van zonovergoten poëzie?

A. Boone S.J.

DEVOTIEPRENTEN EN GELOOFSBELEVING.

De rol van de Antwerpse produktie uit de 17de en de 18de eeuw.

In 1663 publiceerde de jezuïet Philippus Franciscus Taisne te Antwerpen bij Michiel Cnobbaert een lijvig boek over de jezuïetenheilige Franciscus Xaverius (1). Uitvoerig ging pater Taisne in op de weldaden die talloze gelovigen bekomen hadden door de verering van de relieken van de H. Xaverius sedert 1659 te Mechelen in de kerk van het jezuïetenklooster berustend (2). Deze devotie is, zo onderstreepte Taisne, in de Dijlestad "seer vermeerderd gheweest door het ghebruyck, eensdeels van de olie van de lampe van den H. Xaverius, (...) eendeels van het water 't welck 't zijnder eeren met het insteken sijnder reliquien wort ghewijt, eensdeels door het gebruyck der beeldekens van den H. Xaverius van Mechelen, die de H. reliquien hebben aengheraect, door de welcke oock veel weldaden en ghenesinghen zijn gheschiet: van dese zijnder op dry jaren tijts meer als ses-en-dertigh duysent verdeelt gheweest om de devotie des volcks te voldoen" (3).

Het bedoelde "beeldeken" is ongetwijfeld te vereenzelvigen met de kopergravure die de Antwerpse plaatsnijder Petrus Clouwet (1629-1670) vervaardigde naar een schilderij die sedert 1659 in de Mechelse jezuïetenkerk was opgehangen en de H. Franciscus Xaverius en een vijftal door hem verrichte mirakelen voorstelde (4).

I. Antwerpen als produktiecentrum van devotieprenten

Dat de Mechelse jezuïeten zich tot een Antwerps graveur wendden, zal geen verwondering wekken, wanneer men weet dat de Scheldestad tijdens de 17de en de 18de eeuw een verpletterend overwicht bezat inzake de produktie van devotieprenten in de Nederlanden (5).

De ledenlijst van de Antwerpse Sint-Lucasgilde vermeldde in 1616/1617, naast twee drukkers en drie afzetters (6) van "belekens", een 15-tal graveurs (7). Zeker 10 van deze graveurs hebben devotieprentjes vervaardigd (8).

(1) Philippus Franciscus TAISNE, *Het leven, apostolycke deughden, gheduerighe mirakelen ende glorie vanden H. Franciscvs Xaverivs vande Societeyt Jesu...*, 't Antwerpen, By Michiel Cnobbaert, in S. Peeter, 1663.

(2) L. BROUWERS, *De jezuïeten te Mechelen in de 17e en 18e eeuw en hun Xaveriuskerk*, Mechelen, 1977, p. 41-52.

(3) Ph. F. TAISNE, *o.c.*, p. 978. L. BROUWERS, *o.c.*, p. 50.

(4) R. FONCKE, *Bij de vereering van den H. Franciscus-Xaverius te Mechelen*, in: *Mechelsche bijdragen*, IX (1942), p. 44 noot 15. Over P. Clouwet: E. VAN HEURCK, *Les images de dévotion anversoises*, in: *De Gulden Passer*, VIII (1930), p. 115.

(5) *Ibid.*, p. 67-166.

(6) Afzetten betekent: "prenten, kaarten of ander drukwerk kleuren of opwerken, hetgeen met waterverven geschiedt".

L. DE PAUW-DE VEEN, *De begrippen "schilder", "schilderij" en "schilderen" in de zeventiende eeuw*, Brussel, 1969, p. 334-335.

(7) M. ROOSES, P. ROMBOUTS, *Boek gehouden door Jan Moretus II, als deken der St. Lucasgilde (1616-1617)*, Antwerpen, 1878, *passim*.

(8) Van één plaatsnijder wordt in de ledenlijst geen familienaam opgegeven, zodat hij niet nader te identificeren was. Volgende kopergraveurs, vermeld in de lijst van 1616-1617, graveerden zeker devotieprentjes: J.B. Barbé, Adr. Collaert, Jan Collaert, Corn. Galle, Theodoor Galle, Petrus de Jode, Karel de Mallery, Abraham van Merlen, Michiel Snyders en Hier. Wierix. Voor de identifikatie: E. VAN HEURCK, *o.c.*, *passim*.

O.-L.-V. van Kortebos. Kopergravure van Th. van Merlen.
97 × 128 mm. Verz. A. T.

O.-L.-V. van Kevelaar (Duitsland). Kopergravure "sumptibus Gerolaci Kneif incolae in Kevelar 1643" (vert.: "op kosten van Gerolacus Kneif, inwoner te Kevelaar, 1643"). Latere signatuur: M. Buel. 90 × 62 mm. Verz. A. T.

De Antwerpse prentkunst stond omstreeks die jaren kwalitatief op een zeer hoog niveau. Ten gevolge van de enorme vraag, in binnen- en buitenland, naar Antwerpse grafiek, deed er zich echter al vlug een tendens tot industrialisering in deze sektor van de kunstproductie voor.

Al in 1627 hoort men klagen over het "*nasnyden oft conterfeyten der wercken van goede meesters door principianten oft brodders*" (9). Grote ondernemingen kwamen in deze sektor tot stand. Zo blijkt in 1655 dat de plaatsnijder Alexander Voet, die heel wat devotieprentjes produceerde (10), doorgaans 60 à 70 "*wercklieden, als verlichters, afsetters, druckers ende plaetsnyders*" in dienst had (11). Meerdere Antwerpse graveurs verlieten in de tweede helft van de 17de eeuw hun stad om elders hun geluk te beproeven, o.m. te Parijs dat mede daardoor uitgroeide tot een zeer belangrijk centrum van de graveerkunst. De plaatsnijders die te Antwerpen bleven, beklagden er zich in 1676 over dat een "*menichte van vremdelinghen als andere onervare personen*" zich op het graveerwerk hadden toegelegd, zodat daardoor "*de conste ende reputatie van dese stad in vremde coninckrijcken ende landen ten uutterste wort geprejudicieert*" (12).

Kende de Antwerpse prentkunst in het algemeen een kwalitatieve achteruitgang, dan was zulks in sterke mate ook het geval in verband met de produktie van devotieprenten. De prenten uit de tweede helft van de 17de eeuw en de 18de eeuw missen over het algemeen de inspiratie, de virtuositeit en de kompositiekracht van de oudere voorbeelden (13).

Heel wat devotieprentjes werden "afgezet" of "verlicht", d.w.z. gekleurd. Ook op dit vlak deed er zich een verslechtering van de kwaliteit voor. Al in 1653 moest opgetreden worden om de goede faam te verdedigen van de Antwerpse gekleurde prenten. De Sint-Lucasgilde stelde een aparte "ouderman" aan om geregeld de werkplaatsen te bezoeken van degenen "*die het verlichten oft afsetten van printen zyn exercerende*". Hij moest o.m. nagaan of de verlichters geen gewreven koper of een andere onbehoorlijke samenstelling gebruikten in plaats van fijn goud of zilver (14).

Bij die gelegenheid werd onderstreept dat de Antwerpse prenten "*op verscheyden quartieren buyten slants worden versonden*". Inderdaad, ontelbaar waren de prentjes die vanuit de Sinjorenstad naar de meest uiteen gelegen hoeken van de wereld werden verstuurd. Via Lissabon werden in 1637 bij voorbeeld Antwerpse prenten met duizenden naar de Nieuwe Wereld verscheept (15). In 1681 bestelde pater Ignatius

---

(9) Stadsarchief Antwerpen, Privilegiekamer 725, f. 207 v°.

(10) E. VAN HEURCK, *o.c.*, p. 149-150.

(11) Stadsarchief Antwerpen, Tresorij 1118 ("Corte deductie...", 16-2-1655).

(12) Stadsarchief Antwerpen, Privilegiekamer 769, f. 87 v° - 88 r°.

(13) Cfr. om de opmerking van Emile van Heurck: "l'œuvre gravé des frères Wierix a été la grande source d'inspiration de la gravure pieuse de leurs successeurs des XVIIe et XVIIIe siècles. E. VAN HEURCK, *o.c.*, p. 153.

(14) J.B. VAN DER STRAELEN, P.T. MOONS-VAN DER STRAELEN, *Jaerboek der vermaerde en kunstryke gilde van Sint Lucas binnen de stad Antwerpen*, Antwerpen, 1855, p. 113-115. Stadsarchief Antwerpen, Privilegiekamer 751, f. 188 r°. Verlichten of verluichten betekent: "met waterverven schilderen, en o.m.... ofwel handschriften versieren... ofwel gedrukte voorstellingen kleuren".

L. DE PAUW-DE VEEN, *o.c.*, p. 335.

Toebast s.J. vanuit Colombië 3 à 4.000 "franchine" prentjes bij de dames De Prince om uit te delen aan de indianen (16). Hoezeer de Iberische wereld op de devotieprenten gesteld was, blijkt uit het feit dat Zuidnederlandse Spanjehandelaars ze soms aanwendden om er de aantrekkelijkheid van hun koopwaar mee te vergroten. Zo werd kant vaak verpakt in "*caerten blau papier met onderaan een gedrukt beeldeke*". Daar de Spanjaarden een grote verering hadden voor "hun" Sint Jacobus (Compostella!), zorgden onze kooplieden er wel voor bij de verpakking bij voorkeur een prentje van die heilige te gebruiken (17). Wellicht moesten deze Sint-Jacobusprentjes meteen ook publiciteit maken voor de Antwerpse prentjesproductie. Diezelfde Spanjehandelaars zorgden immers ook voor de export van onze devotieprentjes. Het was helemaal niets uitzonderlijks een Antwerps koopman, naast allerhande Zuidnederlandse textielwaren, "*imagines de pergamino toto fabrica de Amberes*" naar Spanje te zien verschepen (18). Naar Centraal-Europa vonden de Antwerpse prentjes eveneens hun weg, o.m. via de druk bezochte jaarmarkten van Frankfort aan de Main. Wanneer Moretus in 1644 de inventaris opmaakt van de goederen die na de beëindiging van de jaarmarkt te Frankfort blijven, vermeldt hij o.a. "*vier paxkens met papiere beldekens, ontrent 2.000 by gissinghe, niet afgeset ende ontrent 30 afgeset, meest alle ghesneden van Cornelio van Thienen*" (19). Via de kunsthandel geraakten Antwerpse devotieprenten eveneens verspreid in Italië (20) en missionarissen namen ze zelfs mee naar het Verre Oosten (21).

Al verminderde de vraag naar onze devotieprenten in Spanje wellicht vanaf de late 17de eeuw (22), toch belette de kwaliteitsvermindering niet dat ook nog in de 18de eeuw een grote activiteit in deze sektor bleef heersen. In 1738 hadden de 8 "beldekensafzetteren" samen 57 arbeiders en 12 leerlingen in dienst. Er waren ook nog 7 "verlichters" met in het totaal 1 leerling, naast 4 plaatsnijders en 1 leerling-plaatsnijder (23). Veertig jaar later omvatte de Sint-Lucasgilde nog 10 zelfstan-

(15) E. STOLS, *De Spaanse Brabanders of de handelsbetrekkingen der Zuidelijke Nederlanden met de Iberische wereld*, dl. I, Brussel, 1971, p. 168.

(16) F. KIECKENS, *Een Gentsche martelaar, Ignatius Toebast van het Gezelschap Jezus, zijn leven, zijne brieven en zijne marteldood (1648-1684)*, Leuven, 1888, p. 66-67.

(17) J. BASTIN, *De Gentse lijnwaadmarkt en linnenhandel in de XVIIe eeuw* (overdrukt uit: *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*), Gent, 1967, p. 12.

(18) Stadsarchief Antwerpen, Schepenregister 946, f. 209 v° (19-5-1690).

(19) M. SABBE, *Balthsar Moretus II naar de Vasten-Messe te Francfort in 1644*, in: *Antwerpen's oudheidkundige kring, jaarboek VIII (1932)*, p. 34. Over de activiteiten van Cornelis van Thienen als prentjesproducent: E. VAN HEURCK, o.c., p. 147; E. DUVERGER, *Antwerpse kunstinventarissen uit de zeventiende eeuw*, dl. III, Brussel, 1987, p. 215-216, 308-309, 406-407.

(20) J. DENUCÉ, *Na Peter Pauwel Rubens, documenten uit den kunsthandel te Antwerpen in de XVIIe eeuw van Matthijs Musson*, Antwerpen, 1949, p. LXXX.

E. VAN HEURCK, o.c., p. 70.

(21) J. JENNES, *Invloed der Vlaamsche prentkunst in Indië, China en Japan tijdens de XVIe en XVIIe eeuw*, Leuven, 1943, passim.

(22) J. EVERAERT, *De internationale en koloniale handel der Vlaamse firma's te Cadix, 1670-1700*, Brugge, 1973, p. 264.

(23) F. SMEKENS, *Schets van aard en beteekenis der Antwerpsche nijverheid onder het Oostenrijksch bewind*, in: *Lode Baekelmans ter eere, 1945*, dl. II, Antwerpen, 1946, p. 107.

F. PRIMS, *Geschiedenis van Antwerpen*, dl. XXIV, Antwerpen, 1947. Vermeldt geen leerling bij de verlichters.

dige "beldekensverkoopers ende plaetdruckers" (24). Hoeveel werknemers deze mensen toen hadden, is niet bekend.

De goed ingelichte "*Dictionnaire universel de commerce*" van J. Savary des Bruslons legt in zijn laatste uitgave (Kopenhagen, 1759-1765) getuigenis af van de internationale bekendheid van de Antwerpse prentjes. Bij het woordje "vélin" noteert dit woordenboek o.m.: "*La ville d'Anvers en consommation considérablement, par rapport à la grande quantité d'images qu'on y fait imprimer sur le vélin, dont il se fait de gros envois à Paris et dans plusieurs autres villes d'Europe*" (25). In de 18de eeuw vormde Amsterdam, naast Parijs, een belangrijke afzetmarkt. Vanaf ongeveer 1730 immers kwam onder de Amsterdamse katholieken de gewoonte op bij het overlijden van degenen die hun dierbaar waren, gedrukte doodsprentjes te verspreiden. Welnu, voor deze bidprentjes werden Antwerpse devotieprentjes gebruikt, waarop men - aan de achterzijde - een tekst liet drukken om de overledene te gedenken en een gebed voor hem te vragen (26). Wij zien de Amsterdamse katholieke drukker en boekhandelaar Crajenschot dan ook tijdens de tweede helft van de 18de eeuw devotieprentjes kopen bij de Antwerpse prentenverkoopster en -uitgeefster Isabella Hertsens (27).

Zeker al in 1776 werden gedrukte doodsprentjes verspreid voor een Antwerpse overledene (28). Toch geraakte het bidprentje in de Zuidelijke Nederlanden vooral na 1800 ingeburgerd (29). Aanvankelijk werden hier, net zoals te Amsterdam, Antwerpse devotieprentjes voor doodsgedachtenissen aangewend. Na verloop van enkele decennia evenwel gingen tal van steendrukkers, in heel wat Belgische steden, zich okkasioneel toeleggen op de produktie van bidprentjes en allerlei andere religieuze grafiek. Hun prentjes, romantisch-sentimenteel opgevat, sloten nauwer aan bij de smaak van het 19de-eeuwse publiek dan de oude Antwerpse "sanctjes" die hun thematiek ontleenden aan de nu totaal voorbijgestreefde 17de-eeuwse contrareformatietijd. Bovendien lagen de nieuwe produkten ook beter in de markt wegens hun aantrekkelijke prijs. De steendruk, vanaf circa 1820 in België in

---

(24) Stadsarchief Antwerpen, Privilegiekamer 257, f. 244 r°. Voor de datering zie: F. SMEKENS, o.c., p. 89 noot 2.

(25) J. SAVARY DES BRUSLONS, *Dictionnaire universel de commerce...*, dl. IV, Kopenhagen, 1762, kol. 53. Het woordenboek vermeldt ook o.m. nog: "Les Flamins donnent au vélin le nom de Francin..."

(26) K. VAN DEN BERGH, *Bidprentjes in de Zuidelijke Nederlanden*, Brussel, 1975, p. 2-6.

(27) L.P. LEUVEN, *De boekhandel te Amsterdam door katholieken gedreven tijdens de Republiek*, Epe, 1951, p. 33.

(28) Het betrof Theresia Elisabeth Mojana "overleeden tot Antwerpen, in het Klooster van de Urselinnen, den eerste Maart 1776". M. DE BONT, *Het ontstaan en de verspreiding van bidprentjes*, in: *Ter zaliger nagedachtenis*, Geel, 1988, p. 16. De schrijfwijze "Maart" (in plaats van het toen in de Zuidelijke Nederlanden gebruikelijke "Maert") zou er kunnen op wijzen dat de tekst (hoewel betrekking hebbend op een overlijden te Antwerpen) in de Noordelijke Nederlanden gedrukt werd.

Vriend Renaat van der Linden bezorgde ons een bidprentje van "d'Heer Jean André van Kattenberghe, overleden binnen Antwerpen Den. 2. January 1779". De oudste bidprentjes van Antwerpse overledenen in de kollektie van het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen dateren van 1789: F. LEMMENS, *Bidprentjes van vóór 1800. Inventaris, Bibliotheek van het Ruusbroec-genootschap te Antwerpen, afdeling Prenten*, Antwerpen, 1986, p. 5, 50, 52, 118.

(29) K. VAN DEN BERGH, o.c., p. 5-6.

S. CASIMIRVS
POLONIAE ET LITHUANIAE PRINCEPS

GHEBEDT

O Godt, die tusschen de Conincklycke genoochten en aenlockselen
des wereltden H. Casimirus met de deught der standt-
vastigheyt hebt versterckt, wij bidden u dat uwe geloovighen
daerwylche goederen door syne tusschen spraeck moghen
versmaeden ende altyck naer de Hemlyche trachten door
onsen Heere Iesum Christum uwen Sone Amen.

Dit Beldeken heeft aengeraeckt syne H. Reliquien rustende
in de Cappelle vande H. Moeder Godts Maria inde
Keijserstraet tot Antwerpen.

Wens feestdagh oock aldaer solemnellyck geziert wort
den 4. Dagh vande maendt Meent. A. Goetiers.

St. Casimir, vereerd in de St.-Annakapel aan de Keizerstraat te Antwerpen. Kopergravure van A. Goetiers. 125 × 70 mm. Verz. A. T.

O.-L.-V. van Bijstand en Victorie, vereerd in de St.-Andrieskerk te Antwerpen. Kopergravure van H. F. Diamer naar een ontwerp van J.C. de Cock. 123 × 85 mm. Verz. A. T.

O.-L.-V. van Altötting (Duitsland). Kopergravure van C. Galle. 90 × 65 mm. Verz. A. T.

volle opmars, bleek een goedkoper drukprocédé te zijn dan de aloude plaatdrukkerij (30).

Geleidelijk sloten de Antwerpse plaatdrukkerijen één na één hun deuren. De allerlaatste plaatdrukker, Hendrik Leys, overleed op 8 april 1853 op 82-jarige leeftijd in staat van behoeftigheid. De 12.000 koperplaten, waarover hij bij zijn overlijden beschikte, hadden hem geen behoorlijk bestaan meer geboden (31)!

Vanaf ongeveer 1830 begonnen ook Antwerpse steendrukkers de nieuwsoortige devotieprentjes te produceren. Op dat ogenblik echter was de quasi-monopoliepositie van de Scheldestad inzake de productie van devotieprenten al vernietigd. Pas in de jaren 80 van de 19de eeuw kwamen te Antwerpen opnieuw prentjesuitgeverijen tot stand die een meer dan lokale betekenis verwierven, namelijk enerzijds Van Os-De Wolf, anderzijds H. Caals & Schneider (vanaf einde 1888: H. Caals) (32). Voor wat zeer in het bijzonder bedevaartprenten betreft, is in verband met de 20ste eeuw een andere belangrijke uitgeverijsteendrukkerij uit het Antwerpse te vermelden, namelijk die van Emile Lombaerts-Van de Velde te Deurne. Emile Lombaerts nam in 1920 het zeer omvangrijke fonds van Karel van de Vyvere-Petyt uit Brugge over (33). In 1939 kwam de zaak in handen van Georges Hutsebaut. In 1950 uiteindelijk ging de "Kunst Drukkerij G. Hutsebaut S.V." failliet (34).

II. Soorten religieuze grafiek

De overgrote meerderheid van de Antwerpse devotieprenten was niet aan een bepaalde lokaliteit gebonden. Het betrof uitgaven die op allerlei plaatsen en bij de meest uiteenlopende gelegenheden verspreid werden. Zij kwamen doorgaans op de markt op initiatief en risico van een door het winstmotief gedreven ondernemer: een prentjesdrukker, een graveur-drukker of een handelaar in devotionalia.

De geestelijken waren belangrijke afnemers, want zij gebruikten deze prentjes in hun sociaal verkeer met de gelovigen. Heel wat schoolkinderen werden met een prentje beloond voor hun prestaties. Jaarlijks werd in de Antwerpse zondagsscholen (waar de kinderen uit de armste bevolkingslagen onderwezen werden) tijdens de 17de eeuw een openbaar dispuut georganiseerd, om bij de leerlingen de kennis van

---

(30) A. THIJS, *Devotie, winst en politiek: achtergronden van de produktie van neogotische devotieprenten in Vlaanderen tijdens de tweede helft van de 19de eeuw*, in: *Cultuurgeschiedenis in de Nederlanden van de Renaissance naar de Romantiek, Liber Amicorum J. Andriessen s.j., A. Keersmaekers, P. Lenders s.j.*, Leuven-Amersfoort, 1986, p. 279-280.

(31) F. LEMMENS, *Antwerpse bidprentjes-producenten I, Hendrik Leys*, in: *Vlaamse Stam*, V (1969), p. 268-269.

(32) F. LEMMENS, *Antwerpse bidprentjes-producenten III, Van Os-De Wolf*, in: *Vlaamse Stam*, V (1969), p. 456. In dec. 1888 werd de vennootschap H. Caals & Schneider (pas opgericht op 1-3-1887) ontbonden. Henri Caals zette de zaak voor persoonlijke rekening verder. Annexe au Moniteur Belge, 26/27-12-1888.

(33) Over Van de Vyvere-Petyt: A. THIJS, *o.c.*, p. 287-290. Brief van K. van de Vyvere aan Dessain te Mechelen over de overname: 20-12-1919. Centrum voor Bedrijfs-geschiedenis, UFSIA: archiefonds Dessain.

(34) Handelsregister van Antwerpen, inschrijving nr. 46.165, jaar 1938, f. 401; wijziging 27-9-1941, f. 21.770, met randnoot verwijzend naar het vonnis van 16-10-1950 van de Rechtbank van Koophandel van Antwerpen.

de catechismus te testen. De beste leerling werd tot "keizer" of "keizerin" uitgeroepen. Daarna werden de beloningen uitgereikt: de "keizer" of "keizerin", de - in de catechismus iets minder volleerde - "koning" of "koningin" en de "andere principalen" kregen elk een boek, maar de overige kinderen gingen toch ook niet met lege handen naar huis: zij kregen allemaal een perkamenten devotieprentje (35). Bij de missionering kwamen de prentjes, naast mesjes, schaatjes, spiegeltjes, belletjes en dergelijke, goed van pas om de heidenen te bekeren (36).

In 1878 raamde de terzake uitstekend ingelichte James Weale het aantal devotieprentjes dat in België jaarlijks door de geestelijkheid uitgedeeld werd op 5.000.000. Daar het hier uitsluitend ging om de door de geestelijkheid kosteloos weggeschonken prentjes, zijn in dit toch wel indrukwekkend getal de vele bedevaartprentjes en broederschapsprentjes niet begrepen, evenmin als de op dat ogenblik reeds sterk in zwang gekomen doodsprentjes (37).

Inzake de verspreiding van devotieprentjes tijdens het Ancien Régime is geen enkel globaal cijfer voorhanden. Hoewel het toen ongetwijfeld ook al over een zeer groot aantal ging, bereikte het getal van de door de geestelijkheid in de Zuidelijke Nederlanden ten geschenke gegeven prentjes toen zeker niet de 5.000.000. De prentjes waren overigens - vóór de invoering van de steendruk - vrij duur. In 1690 kostten de gewone zwart/wit prentjes te Antwerpen 32 stuivers per 100, een bedrag dat overeenkwam met het loon van een geschoold arbeider voor twee à drie dagen arbeid. Gekleurde prentjes kostten toen 38 stuivers het honderd (38).

Al gebeurde het af en toe dat men een gravuurtje dat oorspronkelijk voor een bedevaartprentje bestemd was, gebruikte als bidprentje (39), toch werden doodsgedachtenissen vooral op niet-plaatsgebonden devotieprentjes gedrukt. De rechtstreekse voorlopers van de eigenlijke bidprentjes waren weerom Antwerpse produkten. Het ging om invul-knekelprentjes, die zich van de latere bidprentjes hoofdzakelijk onderscheidden doordat de naam van de overledene evenals de overlijdensdatum en de plaats van overlijden met de hand ingevuld werden op de prentzijde (40).

Heel wat devotieprentjes kwamen tot stand in verband met bedevaarten en lokale devoties. Deze produkten verwezen door hun voorstelling

---

(35) A. THIJS, *De contrareformatie en het economisch transformatieproces te Antwerpen na 1585*, in: *Bijdragen tot de geschiedenis*, LXX (1987), p. 112.

(36) F. KIECKENS, *o.c.*, p. 45.

(37) A. THIJS, *Halfvasten en "vervalste" devotieprentjes te Antwerpen anno 1877*, in: *Volkskunde in Vlaanderen, Huldeboek Renaat van der Linden*, Brugge, 1984, p. 136.

(38) Stadsarchief Antwerpen, Notariaat 511, f. 70 r°. Deze tekst werd ons gesignaleerd door de heer Filip Lemmens uit Deurne-Antwerpen, waarvoor onze hartelijkste dank.

(39) Het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen bezit twee bidprentjes, respectievelijk uit 1757 en 1760, die gedrukt werden op prentjes ter ere van O.-L.-V. van Passau. Het zijn prentjes van de Antwerpse producent Michiel Cabbay. F. LEMMENS, *Bidprentjes vóór 1800...*, p. 11. Na 1800 worden de voorbeelden talrijker.

(40) Mogelijk gaan de invul-knekelprentjes terug op een prototype waarbij de gegevens betreffende de overledene door de plaatsnijder op de koperplaat zelf werden aangebracht. Cfr. het knekelprentje voor de in 1708 overleden Westlandse pastoor Verburgh, gegraveerd door de Antwerpenaar Joannes vanden Sande. J. VAN KASTEREN, *Het bidprentje van pastoor Franciscus Verburgh*, in: *Devotionalia*, V (1986), p. 92-93.

en/of hun tekst uitdrukkelijk naar een in een bepaalde lokaliteit bestaande verering.

Vaak werden deze druksels uitgegeven door de plaatselijke geestelijkheid, soms door een religieuze broederschap of de dorpsheer. Te Duffel kwam het in 1638 tot een jaren aanslepend geschil tussen de pastoor en de dorpsheer betreffende het recht om devotionalia in verband met Onze Lieve Vrouw van Goede Wil op de markt te brengen. Beide partijen gaven prentjes en vaantjes uit. De dorpsheer ging op een bepaald ogenblik zelfs zo ver uitdrukkelijk te verbieden dat de prentjes en vaantjes van de pastoor nog zouden verkocht worden, *"ende om 't selve te beter te connen doen effect hebben, heeft hij de plate der selver vaentiens ten huijse vanden drucker doen coopen ende deselve doen verbranden"*. Wellicht onnodig te zeggen dat de vaantjes en prenten gedrukt werden te Antwerpen. Die van de pastoor kwamen uit de drukkerij van de weduwe Cnobbaert. De dorpsheer kwam tot een akkoord met de Antwerpse Joanna de Man *"ende heeft haer (...) ter handen gestelt die forme soo hij die wilde gedrukt hebben, nae de welcke sij (...) die plaete heeft doen snijden ende die beldekens ende vaentkens doen drucken"* (41). In 1642 lieten de minderbroeders van Sint-Truiden een prentje ter ere van Onze Lieve Vrouw van Kortembos graveren door de Antwerpse plaatsnijder Jacobus Neeffs naar een ontwerp van Abraham van Diepenbeeck. Het kwam prompt tot een geschil met de premonstratenzers van Averbode die o.m. niet aanvaardden dat op het prentje wel franciskanen maar geen witheren voorkwamen. Averbode trachtte de verspreiding van het prentje der minderbroeders te verhinderen en bracht zelf een prentje op de markt, te Antwerpen gegraveerd door Theodoor J. van Merlen (42).

In verband met zeer populaire bedevaartplaatsen, zoals Scherpenheuvel, Halle of Kevelaar, werden de prenten vaak uitgegeven door privé-ondernemers, die dan ook zelf voor de verkoop instonden. In de regel werden de prenten in de lokaliteit zelf - in de kerk of erbuiten - aan de gegadigden aangeboden. Devotionalia uit zeer bekende bedevaartplaatsen werden echter ook door rondreizende leurders verspreid.

Antwerpen zelf is tijdens het Ancien Régime nooit een echt belangrijke bedevaartplaats geweest, waar men van heinde en verre in dichte drommen naartoe kwam pelgrimeren. Wel had men er tal van plaatselijke devoties ter ere van Onze Lieve Vrouw en een ganse reeks heiligen in parochiekerken, kapellen en kloosterkerken. Voor meer dan 100 verschillende devoties hebben te Antwerpen vóór 1800 één of meer devotieprenten bestaan, althans bij ons weten. Elke parochiekerk gaf prentjes uit ter ere van haar patroonheilige. De Sint-Andriesparochie liet op vier jaar tijds 10.000 prentjes van haar patroonheilige drukken (1630-1633). De Sint-Jakobsparochie van haar kant bestelde in de periode 1628-1632 8.800 prentjes van Sint Jacobus (43). Sommige heiligen waren zo populair dat zij in verscheidene bedehuizen van de stad vereerd werden. De H. Joannes Nepomucenus bij voorbeeld werd in de 18de eeuw vereerd en met een prent bedacht in de katedraal,

(41) E. DOM, *De geschiedenis van O.L. Vrouw van Goeden Wil te Duffel*, Tongerlo, 1936, p. 227-231.

(42) M. GOYENS, *Geschiedenis van Kortembosch*, Hasselt, 1948, p. 135-145.

(43) E. VAN HEURCK, o.c., p. 72, 148.

◆ O.-L.-V. van Czestochowa (Polen). Kopergravure van C. Galle. 91 × 66 cm. Verz. A. T.

◆ St. Martinus. Handgekleurd blazoentje. Kopergravure van L. Fruytiers. 135 × 60 mm. Verz. A. T.

◆ Offerandeprent van de Antwerpse schoolmeesters: St. Ambrosius en Cassianus. Kopergravure van M. de Meulemeester. 173 × 147 mm. Verz. A. T.

de Sint-Jakobskerk, de Sint-Walburgiskerk, de beggaardenkerk, de carmelietenkerk en de jezuïetenkerk.

Voor een groot aantal gerenommeerde bedevaartplaatsen uit binnen- en buitenland hebben de Antwerpse graveurs prenten gemaakt. Een door de heer Filip Lemmens opgestelde lijst van bedevaartprentjes die te Antwerpen vóór 1800 ten behoeve van buitenlandse lokaliteiten gemaakt werden, bevat reeds tientallen plaatsnamen, gaande van Aken en Luxemburg tot Czestochowa en Lima. Het is zeer opvallend dat van de 78 prentjes in verband met Onze Lieve Vrouw van Kevelaar, daterend van vóór 1800 en in 1987 te Kevelaar tentoongesteld er niet minder dan 73 uit Antwerpse ateliers kwamen (44). Toch bezat Antwerpen inzake bedevaartprenten en andere plaatsgebonden religieuze grafiek een niet even sterke monopoliepositie als inzake niet-plaatsgebonden devotieprenten. De lokale verantwoordelijken uit plaatsen die vrij ver van Antwerpen verwijderd waren wendden zich voor de aanmaak van prentjes, vaantjes en blazoentjes gemakkelijk tot graveurs uit hun eigen streek (45).

Wij stipten reeds aan dat sommige prenten uitgegeven werden op initiatief van religieuze broederschappen. Vele broederschappen verspreidden jaarlijks ook een offerandeprent: een gravure die doorgaans groter was dan de gewone devotieprenten. Vooral de ambachtsbroederschappen en de broederschappen van (eveneens per beroepssector gegroepeerde) ambachtsgezellen hebben te Antwerpen offerandeprenten uitgegeven. Van ten minste een 25-tal ambachtsbroederschappen en gezellenbroederschappen weten wij dat zij vóór 1800 één of meer offerandeprenten lieten graveren. Soms ontvingen enkel de leden van de groepering een exemplaar. Zo lieten de Antwerpse smeden van 1752 tot 1796 in het totaal 6.500 prenten van Sint Elooi drukken, dit is gemiddeld ongeveer 145 per jaar, een cijfer dat overeenkomt met het aantal leden van het smedenambacht (46). Andere verenigingen bedachten ook niet-leden (uiteraard in ruil voor offergeld) met een offerandeprent. Exemplaren van deze offerandeprenten zijn momenteel erg zeldzaam, al bereikten deze druksels vaak vrij hoge oplagen. De gezellenbroederschap van de zijdeveversknechten bij voorbeeld liet van 1734 tot 1848 bijna 51.000 offerandeprenten drukken (47). De schoolmeesters die al van in het begin van de 16de eeuw prenten lieten drukken ter gelegenheid van hun patroonsfeest (48), hadden - tot in de 19de eeuw - de gewoonte jaarlijks aan de schoolkinderen een prentje van de H. Ambrosius uit te reiken (49). Niet enkel voor de Antwerpse broederschappen leverden de graveurs uit de Sinjorenstad offerandeprenten. Van Philibert B. Bouttats uit

---

(44) *Maria Kevelaar im Bild, Vera effigies Matris Iesu, Sammlung Josef Thoenissen, Kevelaar, 1987, p. 27.*

(45) Dit blijkt o.m. uit het relatief gering aandeel van de Antwerpse graveurs in de produktie van bedevaartvaantjes. R. VAN DER LINDEN, *Bedevaartvaantjes, volksdevotie rond 200 heiligen op 1000 vaantjes*, Brugge, 1986, passim; ID., *Mariabedevaartvaantjes, volksdevotie op 1175 vaantjes*, Brugge, 1988, passim.

(46) A. STROOBANTS, *Het ijzersmeedwerk toegepast in de bouwkunst te Gent, Brugge en Antwerpen, vanaf de XIIIde tot het begin van de XIXde eeuw*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Gent, 1977-1978, p. 561.

(47) Berekend op basis van: Stadsarchief Antwerpen, Gilden en ambachten 4608.

(48) Fl. PRIMIS, *Antwerpiensia 1939, 1940*, p. 397.

(49) L. TORFS, *Nieuwe geschiedenis van Antwerpen*, dl. II, Antwerpen, 1866, p. 227.

Antwerpen bleef aldus een mooie Sint-Arnoldusprent, bestemd voor de Brugse brouwers, bewaard (50).

Naast devotieprentjes en offerandeprenten gaven vele broederschapen nog andere druksels uit, die soms geïllustreerd waren: inschrijvingsbewijzen, uitnodigingen, gelegenheidsgedichten (in verband met jubilea) en, vooral vanaf de 19de eeuw, diploma's. Er is ons ook een blazoentje bekend uit de 18de eeuw (met een prentje van Lodewijk Fruytiers) dat in verband wordt gebracht met de patroonsviering van de Antwerpse wijntaverniers (51). Het blazoentje stelt de H. Martinus voor.

Ook ten behoeve van de schuttersgilden graveerden Antwerpse plaatsnijders zulke blazoentjes. Nog in 1786 gebruikte men te Brussel Sint-Jorisblazoentjes van de hand van de in 1719 te Antwerpen overleden graveur Jacobus de Man. In de kollektie van Emile van Heurck berustte een blazoentje, gegraveerd door Cornelis van Merlen en Sint Sebastiaan voorstellend, dat vermoedelijk bestemd was voor een Antwerpse schuttersgilde (52). De Antwerpse schuttersgilden verspreidden uiteraard ook offerandeprenten en hun personeel bood aan de leden gedrukte nieuwjaarswensen aan, waarop de patroonheilige van de Gilde afgebeeld stond (53).

Onder de religieuze broederschappen namen de door de jezuiten geleide Mariasodaliteiten een aparte plaats in. In deze uitsluitend uit mannen bestaande lekenbroederschappen werden maandelijks de zogeheten "suffragia" uitgedeeld. Deze te Antwerpen op grote schaal - ook voor het buitenland - gedrukte blaadjes dienden om de "maandpatronen" onder de leden te verdelen. Elk "suffragium" bevatte normaliter volgende elementen:

- de afbeelding van een heilige
- de naam van deze heilige
- de datum waarop de heilige gevierd werd
- de deugd die de ontvanger van het suffragium tijdens de hele maand moest trachten te beoefenen
- een "sententie", veelal ontleend aan de H. Schrift of een kerkvader
- een bijzondere gebedsintentie
- de met de hand ingevulde naam van een medelid, voor wie de ontvanger van het suffragium gedurende de maand moest bidden
- (meestal, op de keerzijde :) de korte levensbeschrijving van de maandpatroon.

De eerste Antwerpse suffragia werden in 1594 gedrukt op initiatief van de jezuiten. Kort voor de opheffing van de jezuitenorde in 1773

---

(50) *Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg, tentoonstellingscatalogus*, Oudenburg, 1984, p. 238-239. Deze gravure vertoont een sterke gelijkenis met een Parijse offerandeprent: J. GASTON, *Les images des confréries Parisiennes avant la Révolution*, Parijs, 1910, p. 155, prent XXXIII.

(51) Eksemplaar in de verzameling van de auteur. De heer F. van Bost (Gent) merkte terecht op dat het eigenlijk om een rechthoekige prent gaat die pas tijdens het "afzetten" omgevormd werd tot een blazoentje. Voor de toeschrijving aan de wijntaverniers, zie: J. DE BEER, *Le folklore en Belgique 1931-1932* (overdruk uit: *La Métropole*), Antwerpen, 1932, p. 9-10.

(52) J. DE BEER, *Les blasons en papier des gildes, corporations, confréries et autres sociétés du pays d'Audenaerde* (overdruk uit: *Le Folklore brabançon*), Brussel, 1931, p. 5-6.

(53) J. DE BEER, *Le folklore en Belgique 1932*, Antwerpen, 1932, p. 31-34.

drukte de drukkerij der Bollandisten te Antwerpen massa's suffragia om, volgens een getuigenis uit de late 18de eeuw, verspreid te worden in "geheel de Christene wereld". Het voorbeeld van de Mariasodaliteiten vond trouwens navolging. Al van in de 17de eeuw werden ook in andere, niet door jezuiten geleide, religieuze gemeenschappen maandpatronen door middel van suffragia aan de leden toegekend (54). In de Antwerpse Carmel bestaat het gebruik overigens nog steeds (55).

De Zuidnederlandse produktie van suffragia, te Antwerpen gekoncentreerd, is enorm groot geweest. In 1681 telde de Vlaamse jezuitenprovincie 96 sodaliteiten, met in het totaal 20.000 leden. Daar ieder lid jaarlijks 12 suffragia ontving, werden in 1681 alleen al aan de sodales in de Vlaamse jezuitenprovincie 240.000 van deze prentjes uitgereikt. In 1664 telden de verschillende Mariasodaliteiten te Antwerpen (afgezien van die der collegestudenten) samen ongeveer 3.800 leden, dus goed voor een jaarlijkse afname van 45.600 suffragia!

III. Funkties van de religieuze grafiek

De prenten en prentjes, evenals de ermee verwante bedevaartvaantjes, konden zeer uiteenlopende funkties vervullen.

Religieuze prenten waren in de eerste plaats bedoeld als opwekking tot gebed en meditatie. Kleinere eksemplaren werden in het kerk- of gebedenboek gelegd, zodat men ze tijdens godsdienstige plechtigheden kon bekijken en (zo er een gebed op voorkwam en men voldoende leesvaardigheid bezat) lezen. Allerlei grotere prenten, offerandeprenten, bedevaartvaantjes e.d., tegen de wand gehangen of op de binnenzijde van een kofferdeksel of kastdeur gekleefd, zetten de gelovigen eveneens aan tot gebed en bezinning.

Hoe "das kleine Andachtsbild", zoals de Duitsers de devotieprentjes noemen, een ondersteuning bij het gebed kon vormen voor de meest eenvoudige lieden, vertelt pater Taisne: "*een jonghman t'Aerschot (...) was overvallen geweest met een pynelyck pleuris (...) sommige hebben hem soecken te verwecken tot het aenroepen van den H. Xaverius, maer soo hy niet konde onthouden den naem van den heylighen, hebben hem behandicht een beeldeken van den voornoemden heylighen, dat aengeraeckt hadde syne H. reliquien, hem inprintende dat hij soude aenroepen dien heylighen, wiens beeldt daer ghedruckt was*" (56). Dezelfde auteur verhaalt over een vrouw uit Hooidonk die thuis een novene deed met behulp van een Xaveriusprentje uit Mechelen. De vrouw "kuste alle daeghen dat beeldeken" (57). Het prentje onderging aldus een gelijkaardige rituele handeling als de relikwie in de kerk.

De aanraking van een prentje aan een reliek had voor de gelovigen een enorme betekenis. Dat de voorstelling op het prentje daardoor van bijkomstige betekenis werd, blijkt uit het feit dat in 1767 devotie-

(54) Zie over dit alles: A. THijs, *Notities voor een studie van de Antwerpse 17de-eeuwse "suffragia"*, in: *De Gulden Passer*, LXI-LXIII (1983-1985), p. 561-594.

(55) Volgens een vriendelijke mededeling van de heer Filip Lemmens.

(56) Ph. TAISNE, *o.c.*, p. 934-935.

(57) *Ibid.*, p. 968. G. Bouvart, monnik van Sint-Bernaardsabdij en literator, schreef zijn genezing van de tering toe aan het kussen van de afbeelding van O.-L.-V. van Duffel die in het boek van N. Maddens (*Onse L. Vrouwe van Dvffel ofte van Goeden Wil...*, Antwerpen, By de weduwe Jacobs anno 1717) voorkomt. E. DOM, *o.c.*, p. 127-134.

☛ Suffragium. Kopergravure van H. Causé naar een ontwerp van J.S. van Loybos. 103 × 63 mm. Verz. A. T.

☛ Attest i.v.m. het bijgevoegd prentje dat aange- raakt werd in 1767 aan de relikwie van St. Macharius te Gent. 275 × 220 mm. Verz. A. T.

☛ "Liefde tot den aermen": St. Elisabeth. Kopergra- vure van J. vanden Sande. 92 × 52 mm. Verz. A. T.

prentjes (met een gezegeld attest van een kanunnik van Sint Baafs) werden verspreid die aangeraakt waren aan de Gentse relikwie van de H. Macharius, maar die een heel andere heilige voorstelden (58). Prenten spoorden niet enkel aan tot gebed en meditatie maar ook tot de beoefening van een christelijke levenswandel in het algemeen. Wij vermeldden reeds hoe de suffragia allemaal één of andere deugd aanduiden die gedurende een hele maand in het bijzonder moest nagestreefd worden. Ook tal van andere prentjes spoorden, door tekst en beeld, aan tot gehoorzaamheid aan de door de kerk voorgehouden moraal. Van 1703 tot 1739 verspreidde de Antwerpse "Artz-broederschap der Christelycke Leeringhe" maandelijks (met een prentje opgesmukte) blaadjes waarin uitgeweid werd over de plichtenleer op religieus en zedelijk vlak (59). In dezelfde trant verscheen tijdens de 19de eeuw nog de "*Maendelyke Ziele-spys*", telkens, tot en met 1852, opgeluisterd met een afdruk van een traditioneel Antwerps koperplaatje (60).

Bij het inprenten van een christelijke levenswandel vervulden wandprenten een voorname rol. Het afschrikkingselement ontbrak hierbij vaak niet. Zo beval het algemeen verspreide 18de-eeuwse schoolboekje "*De Christelycke Academie*" aan dat men in de scholen o.a. "*een print van d'helle oft vagevier aen de schauwe*" zou hangen (61).

Wandprenten en in het algemeen alle religieuze grafiek die opgehangen werd, hadden in zekere mate ook een decoratieve functie. Door deze wandversiering legde men tevens openlijk getuigenis af dat men zich beschouwde als lidmaat van de Roomse kerk. Het uitdrukkelijk tonen van deze verbondenheid met Rome achtte men vooral belangrijk in een milieu waar men ook andersdenkenden aantrof. Dit was o.m. het geval in de 16de eeuw en het begin van de 17de eeuw, toen er in de Zuidelijke Nederlanden, en zeker te Antwerpen, heel wat protestanten woonden (62). Met de toenemende onkerkelijkheid vanaf de 19de eeuw kreeg de getuigende rol van de religieuze wandversiering weerom een grote betekenis. Typierend is dat de leden van het "Genootschap van de H. Vincentius a Paulo" in de 19de eeuw, wanneer zij de armen thuis gingen bezoeken, de aanbeveling kregen ervoor te zorgen "*dat de muren van de arme woningen eenige godsdienstige*

---

(58) Attest gedrukt door de weduwe van M. de Goesin.

(59) *Instellinge en regels van het alder-christelykste artz-broederschap der Christelycke Leeringhe, opgerecht in de cathedrale en de vier andere parochiale kerken der stad Antwerpen*, 9 dln, T'Antwerpen, By Joannes van Soest... op de Groote Merck in de Pauw, 1703-1739.

(60) Ieder drukseltje bestond uit 4 bladzijden en werd lange tijd gedrukt bij P.J. van Aarsen. De koperplaatjes werden vermoedelijk afgedrukt door H. Leys die, zoals reeds medegedeeld, overleed op 8 april 1853. Het blaadje dat in december 1851 verscheen was versierd met een kopergravuurtje (een invul-knekelprentje) dat gesigneerd was: H. Leijs.

(61) *De Christelycke Academie dat is d'oeffen-plaetse der geleertheit, bequaem om de kinderen te oeffenen in de Christelycke deughden, vergaert door J.B.V.L.P....*, Tot Brussel, By N. Jacobs, tegen de Baerd-brugge, in de Druckerye, 1762, p. 12. *De kleyne Christelycke Academie, dat is de oeffenplaetse der geleerdheyt,... vergaderd door J.B.V.L.P....*, Tot Gend, by J. Begyn, aen d'Appel-brugge, in den Engel, s.a., p. 11. Emile van Heurck schrijft dit werk toe aan J.B. van Lokeren, pastoor van Wingene. Cfr. voor de verschillende uitgaven en het auteurschap: E. VAN HEURCK, *Voyage autour de ma bibliothèque*, Antwerpen, 1927, p. 5-10.

(62) Cfr. A. THIJS, *De contrareformatie...*, p. 98-103.

versieringen hebben : godvruchtige printen, en bijzonderlijk een kruisbeeld en een wijwatervat" (63).

De geestelijkheid heeft de religieuze grafiek steeds als een krachtig middel ter bevordering van de heiligenverering aangewend. De heiligenverering, door de kerk vooral gezien als een middel om de gelovigen te brengen tot een intenser beleven van meer essentiële religieuze praktijken (zoals de zondagsviering en het gebruik der sacramenten), (64) kreeg vanaf de contrareformatietijd nieuwe impulsen, juist omdat van protestantse zijde deze vorm van geloofsbeleving zeer sterk aan gevallen werd. Oude bedevaartplaatsen werden tot nieuw leven gewekt. Tal van nieuwe plaatsgebonden devoties (al dan niet rond mirakuleuze beelden) ontstonden. Op vele plaatsen noteerde de geestelijkheid mirakelen (65). De uitdeling van suffragia en andere "sanctjes" bracht steeds meer mensen in contact met de enorme verscheidenheid van het leger van Gods lieve heiligen (66).

De bedevaartprenten, vaantjes, blazoentjes e.d. moesten de herinnering levend houden aan de religieuze evenementen die de gelovige mee-beleefd had. Het geregeld bekijken van deze met sentiment beladen gedachtenissen kon een aansporing zijn tot godsvrucht, kon het verlangen wekken opnieuw aan zulk een manifestatie deel te nemen. Wie er niet bij was geweest, kon erdoor aangezet worden ook op bedevaart te gaan, deel te nemen aan een offerande enz.

Heel deze door de geestelijkheid ten bate van de heiligenverering georganiseerde aktie kende bij de gelovigen sukses. Niet in de eerste plaats omdat sommige mensen het prettig vonden op bedevaart te gaan: "*die dan de bee-vaerden doen om hun ghenuchten, om occasie van sonden te soecken, om te wandelen, oft uyt kurieusheyt vande landen te sien*" (67). De kerk slaagde er vooral in de gelovigen te overtuigen van het profijt dat zij konden halen uit de heiligen als voorsprekers bij God. In 1648 publiceerde de Antwerpse jezueet Franciscus de Smidt een lijst van ongeveer 140 namen van heiligen die men kon aanroepen om van een 40-tal verschillende ziekteverschijnselen genezen te worden (68). Het was voor pater De Smidt uiteraard onbegonnen werk op te geven waar die heiligen allemaal vereerd werden. Voor de propaganda ten behoeve van de verschillende bedevaartplaatsen moesten prentjes, vaantjes, litanieën en andere plaatsgebonden grafiek (naast bedevaartboekjes en affiches) zorgen. Met de propaganda voor de heiligenverering ging vaak ook enige publiciteit voor de plaatselijke broederschap gepaard. Een prent van Joannes van den Sande ter ere van het Allerheiligste Sacrament in de Ant-

---

(63) J. HILLEGEER, *Iets voor de leden van het Genootschap van den H. Vincentius a Paulo*, Zottegem, 1874², p. 28.

(64) Cfr. K. DE RAEYMAECKER, *Het godsdienstig leven in de landdekenij Antwerpen (1610-1650)*, Leuven, 1977, p. 132.

(65) H. PLATELLE, *Mirakels in de Zuidelijke Nederlanden*, in: *Spiegel Historiae*, VIII (1973), p. 172-177, 228-237.

(66) Aanvankelijk werd opzettelijk grote aandacht besteed, bij het opmaken der suffragia, aan minder bekende heiligen. A. THIJS, *Notities...*, p. 574 noot 48, 590 noot 105.

(67) Petrus VANDEN BOSSCHE, *Den catholycken pedagoge oft christelycken onderwyser inden catechismus...*, T'Antwerpen, By Hendrick van Dunwalt... op de Eyer-Merck, inde dry Monicken, 1685, p. 275.

(68) Franciscus DE SMIDT, Philippus D'OUTREMAN, *Den nieuwen christelijcken onderwyser, II. stuck...*, T'Antwerpen, By de weduwe ende erfghenamen van J. Cnobbaert, 1648, p. 882-887.

werpse Sint-Jakobskerk bevat zelfs volgende aanbeveling: "*Syt de Cappel gedachtich int maken van u testament op dat ghy weerdighlyck ontfanght dat Heylich Sacrament*".

Op een drietal manieren dachten de gelovigen hun profijt te kunnen doen met de heiligen: bekomen van gunsten, voorkomen van onheil en wegnemen van onheil. Van die eerste verwachting (het bekomen van een gunst) legt bijvoorbeeld het gebed "*Verzoekende voorspoed in neiring en koopmanschap*" getuigenis af op een, met een kopergrauwtje opgesmukt, vouwblaadje ter ere van Onze Lieve Vrouw van Goed Succes in de Antwerpse Sint-Walburgiskerk ("T'Antwerpen, by P.J. Parys, Drukker"). Inzake preventie tegen onheil denke men aan de devotieprenten allerhande, de vaantjes en offerandeprenten die in de woningen opgehangen werden, evenals de huiszegens die vooral vanaf de 19de eeuw in gebruik kwamen (69). Deze duidelijk ten toon gespreide religieuze grafiek moest het dreigende onheil diets maken, dat het maar beter bij de minder goed beschermde buurman ging aankloppen. Dit preventieve aspekt komt duidelijk tot uiting in volgend citaat uit het verslagboek van één van de Antwerpse Mariasodaliteiten: "*28 Julii (1669), wesende vreesse der peste, syn de beeldekens van den H. Xaverius die geraeckt hadden de reliquien eenieder uytgedeylt om voor de deurens der huysen teghen de peste te placken*" (70). Sommige prentjes werden als amulet meegedragen. Op textiel gedrukt, konden zij in de klederen worden genaaid. Kleine "briefkens", te Antwerpen ter ere van de H. Donatus verspreid in de Sint-Jakobskerk en de jezuitenkerk, moesten de bezitter ervan "*bevryden van blixem, donder en gevaer*". Uiteraard hadden deze briefjes de relieken van de heilige aangeraakt. Leden van de Mariasodaliteiten namen soms hun "suffragia" mee in het graf. Het toetredingsbulletin van de "Broederschap van Onze Lieve Vrouw van Bijstand" (met hoofdzetel te München), in de jaren 20 van de 19de eeuw te Antwerpen gedrukt bij G. van Merlen en versierd met een houtgravure, vermeldde dat het nieuwe lid o.m. volgende wens onderschreef: "*Begeerende met dit H. Beeldeken begraven te worden, als een teeken, dat ik onder Uwe Bescherming in deeze devote vergadering tot in mijn dood volherde*".

Of te Antwerpen ooit "zegenformulieren" (opgevouwen devotieprenten met daarin allerlei "heiligdommen") uitgegeven werden, is niet bekend (71). Wel is geweten dat nog op het einde van de 19de eeuw de zogeheten "Schluckbildchen" verkocht werden: heel kleine prentjes die opgegeten werden om zich te wapenen tegen onweer of om van pijn verlost te worden (72).

Pater Taisne geeft verscheidene voorbeelden van de aanwending van Xaveriusprentjes voor het wegnemen van onheil. In 1661 heeft een

---

(69) W.H. Th. KNIPPENBERG, *Devotionalia*, Eindhoven, 1980, p. 85 citeert een Antwerpse huiszegen van na 1818, gedrukt bij de weduwe Vinck.

(70) Onze-Lieve-Vrouwecollege Antwerpen, Bibliotheek 86A4, "Ordonantien ende register van de Sodaliteyt van de... Maeghet... Maria..." (handschrift), p. 218.

(71) Zie over de (Duitse) zegenformulieren: W. KNIPPENBERG, o.c., p. 105-120.

(72) A. DE LATTIN, *Sinjorenstad, Antwerpen rond de jaren '80 tot '1900*, Antwerpen, 1944², p. 107. In antiklericale middens te Antwerpen werd hiermee de spot gedreven: G. CLAES, *De Antwerpsche jufvrouwen*, Antwerpen, 1884, p. 26-27.

dame, tijdens een storm toen zij van Bremen naar Antwerpen reisde, *"een beeldeken van den H. Xaverius, met een vast betrouwen van het tempeest te doen stillen, met haer uytterste kracht in het hellen des schips gheworpen buyten boort op het stormende water"*. Onnodig te zeggen dat de dame behouden thuis geraakte! Eveneens vaak met sukses werden de prentjes tegen de pest aangewend: men legde ze als een soort pleister op de "pest kolen" ofte "clieren" (73).

De mensen werden niet enkel geplaagd door ziekte, maar ook soms door bezetenheid door de duivel of door toverij. Weliswaar kende men prentjes en gebeden om deze gevaren te keren - ook nog in de 18de eeuw (74) - maar toch gebeurde het geregeld dat iemand met bezetenheid of toverij te maken kreeg. Onze "zegsman", pater Taisne, haalt ook in dat verband voorbeelden aan van het gebruik van Xaveriusprentjes. Een meisje uit Lier, door de duivel bezeten, was reeds belezen geworden. Haar zuster had voor het slachtoffer al een novene gedaan. Men had relikwieën in haar klederen genaaid. Alles tevergeefs. Uiteindelijk kreeg zij een prentje van Sint Xaverius uit Mechelen *"'t welck sy socht over haer te draeghen, maer wert van den duyvel belet"* tot zij opnieuw belezen werd. Na heel wat wederwaardigheden is de duivel dan uiteindelijk toch uitgedreven geworden (75).

Een vrouw, eveneens uit Lier, had vijf kinderen verloren, onder wie er zelfs verscheidene zonder doopsel gestorven waren. Toverij veroorzaakte, volgens Taisne, vermoedelijk deze gebeurtenissen. Immers de vrouw had *"op verscheyde tyden veel wondere dinghen in haer bedde ghevonden (...), als appelen, peiren, pruymen, kriecken en andere fruyten, erweten, boonen en alle soorten van saet, oock andere vuyligheyt van muysen, ratten en diergelijcke"*. Reeds vier jaar werd de vrouw belezen, zonder resultaat. Pas nadat zij een prentje van de H. Xaverius ontvangen had en een ganse reeks devotionele handelingen ter ere van de genoemde heilige gesteld had, werd de betovering gebroken (76).

De citaten uit het boek van pater Taisne laten duidelijk aanvoelen welk een voorname rol zo massaal geproduceerde devotieprentjes speelden in de geloofsbeleving van onze voorouders.

Alfons K.L. THIJIS

---

(73) Ph. TAISNE, *o.c.*, p. 743.

(74) Zie de afbeelding van zulk een prentje tegen "brandt, peste en tooverye" van L. Fruijters: E. VAN HEURCK, *L'imagerie des Pays-Bas (Belgique et Hollande)*, in: *Pro Medico*, VII (1930), p. 177.

(75) Ph. TAISNE, *o.c.*, p. 971-972.

(76) *Ibid.*, p. 972-973.

DE MARIALE BEDEVAART IN DE 19DE EEUW

DADIZELE - OOSTAKKER - SCHERPENHEUVEL

Funktionele en tijdsgebonden aspecten

Een eigentijds onderwerp?

"De negentiende eeuw, die dikwijls in de pers van die tijd of in de talrijke pastorale brieven is voorgesteld als een tijd van godsdienstig verval (...) was bij nader inzien ook een tijd van spirituele gisting", waarin "de herontdekking van Christus vergezeld (...) ging van een hernieuwde vroomheid jegens zijn moeder", schrijft Kan. R. Aubert in zijn kerkhistorisch overzicht (1).

Beleven we thans een gelijkaardige periode? De studies van K. Dobbelaere en R. Billiet over de groeiende onkerkelijkheid vandaag zijn genoegzaam bekend (2). Toch kan de vraag gesteld worden of we terzelfdertijd niet gekonfronteerd worden met een stijgende religiositeit, die zich al dan niet kerkelijk uit (3). Er is niet alleen de grote aantrekkingskracht die sekten en oosters-mystieke bewegingen uitoefenen, er zijn ook andere indicatoren: zo dienden de organisatoren van de Boetprocessie in Veurne vanaf '76 kruisen bij te maken om het stijgend aantal boetelingen ($\pm$ 400 in 1976 - vergelijk: 1957: 250; 1971: 300 à 350) op te vangen. Eveneens in 1976, een "Heilig Jaar", noteerde Santiago de Compostela zes miljoen bedevaarders. Naar dit middeleeuws Spaans bedevaartoord, toegewijd aan de Apostel Jacobus, kwamen in 1980 70.601 personen. De dienst voor toerisme noteerde er in 1981 110 bedevaarders te voet of per fiets, zelfs één die helemaal uit Japan kwam... te paard (4).

Vanaf 1948, jaar waarin voor het eerst globale cijfers beschikbaar zijn, oversteeg in het Mariaal bedevaartoord Lourdes het aantal bedevaarders het miljoen. In 1961 werd de twee miljoen overschreden, terwijl sedert 1977 de piek van 3 miljoen bedevaarders per jaar wordt bereikt. In 1979 werden bijna 3.500.000 bedevaarders geteld, een aantal dat in 1954 werd bereikt, toen de honderdste verjaardag werd gevierd van de oprichting van de bedevaartplaats, na de verschijningen van Maria aan Bernadette Soubirous (5).

---

(1) R. AUBERT, *De Kerk van de crisis van 1848 tot Vaticanum II*, Bussum, 1974, p. 133-144 (Geschiedenis van de Kerk in tien Delen, Xa).

(2) K. DOBBELAERE en R. BILLIET, *Godsdienst in Vlaanderen*, Leuven, 1974.

K. DOBBELAERE, "Jongvolwassenen en volwassenen: Spiegelbeeld. Een onderzoek naar de kerkelijke godsdienstigheid", *Kultuurleven, Dossier Jeugd en Kerk*, 1980, pp. 149-160.

(3) Dit wordt duidelijk wanneer we gaan kijken naar de betekenis van religio, religare = verbinden. "Religie is een systeem dat alle leden van de groep (...) onderling en meteen ook met de kosmos verbindt. R. THIBAU, "Religie", *Jeugd en Cultuur*, XXVII, 1982-'83), 1, p. 7.

(4) Gegevens verzameld in het kader van het B.T.K.-project: "Statistisch onderzoek van menselijk gedrag in periodes van economische recessie" - 1981-1982, R.U.G., prof. GAUS. Inlichtingen verstrekt door Kannunnik-Deken Van Den Berghe, Veurne, 13.12.1981.

Brief van het "Oficina de información de Turismo de Santiago de Compostela", 20.04.1982.

(5) Bureau de Presse des Sanctuaires de Lourdes, *Bilan Général*. J. CRAEYNEST, "De Lourdesbedevaart als volksretraite", *Collationes*, 1975, 3, p. 326-327.

In onze eeuw verscheen Maria in 1917 in Fatima, in 1932 en '35 in Beauraing en Banneux. Naast deze door de kerkelijke overheid erkende verschijningen zouden er ook Mariazieners geweest zijn in 1931 te Ezquioga (Spanje), in 1964 te San Damiano (Italië), in 1981 te Saint Etienne (Frankrijk) en te Kihebo (Rwanda) en sedert 1981 ook in Medjugorje (Joegoslavië) (6).

We staan hier duidelijk voor uitingen van de volksdevotie. Reeds in 1967, op het Colloquium over de bronnen van de religieuze geschiedenis van België, wees Kan. R. Aubert op het belang van de bedevaart in het onderzoek naar de aard en de evolutie van de volksdevotie (7). In een aantal recente licentiaatsverhandelingen wordt dit fenomeen dan ook in historisch perspectief bestudeerd (8). De resultaten van één van die studies worden hier thans voorgesteld.

Bronnenmateriaal

Opvallend in de studie van de volksdevotie is het grote aandeel dat Maria van oudsher te beurt valt binnen de heiligenverering (9). In 1927 stelde H. Maho een repertorium op van alle bidplaatsen, kerken, kapellen en grotten die aan haar werden toegewijd in België. Hij kwam aan een totaal van 1046 plaatsen. Oost-Vlaanderen alleen vereert Maria op 73 plaatsen, naast 15 kerken in Gent-stad (10).

Een onderzoek naar de Mariale bedevaarten dient zich te beperken tot enkele plaatsen. We kozen voor Dadizele, waarvan de oorsprong onzeker is - een eerste miraculeuze genezing vond er plaats in 1313, Scherpenheuvel, ontstaan in 1514 en Oostakker-Lourdes, dat precies tijdens de negentiende eeuw ontstond. Van deze plaatsen heeft Scherpenheuvel het rijkste archief, dat, door een tijdige tussenkomst van

-
- (6) B. MESOTTEN, "Is dat allemaal echt waar?", Knack, 15 aug. 1984 (deels geciteerd uit "Wereldwijd"), en IDEM, "De dame van kwart over zes", Knack, 15 augustus 1984.
R. LAURENTIN, *La Vierge, apparaît-Elle à Medjugorje?*, Parijs, 1984 - in 1985 in het Nederlands vertaald, blijkens een advertentie in *Het Volk*, 26.02.1985.
EMMANUEL, *Medjugorje. Beelden van een gebeurtenis*. Tabor, Brugge, 1986, 73, ill. krt.
S. DI MARIA. *La très Sainte Vierge à San Damiano?* Edit. du Parvis, Hauteville/Suisse, 128, ill.
- (7) R. AUBERT, *Les dévotions*. Colloquium. Bronnen voor de religieuze geschiedenis van België (Brussel 30.11 - 02.12.1967). Leuven-Parijs, 1968, pp. 164-172 (I.C.H.G., 54).
- (8) B. DELVAUX, *Naissance et développement d'un pèlerinage: le cas de Beauraing (1932-1949)* - UCL, 1981.
M. KELLENS, *De bedevaart naar Santiago de Compostela en zijn weerslag in de Nederlanden, 1400-1800* - KUL, 1980.
N. LEHOUCQ, *Volksdevotie en bedevaartpraktijk in Vlaanderen. Analytisch en vergelijkend onderzoek van de Mariaverering, 1830-1925* - RUG, 1980.
C. MARTIN, *Les pèlerinages en Basse-Semois* - UCL, 1984.
P. MARTIN, *Louise Latteau, la stigmatisée de Bois-d'Haine 1868-1883* - UCL, 1984.
A. PHILIPPART, *Un visage de la religion de 1860 à 1970: 1680 feuillets de dévotion en usage dans le Namurois* - UCL, 1982.
M. VERDEGEM, *De Cornelusbedevaart naar Machelen-Gulde*.
A. YPERMAN, *Le Frère Mutien-Marie de Malonne. Aux origines d'une dévotion populaire 1917-1980* - UCL, 1983.
- (9) Zie hierover o.a. A. DAVID, *La dévotion à la Sainte Vierge*. Maria. Etudes sur la Sainte Vierge sous la direction de H. DU MANOIR, s.j., t. V, XXXIX, pp. 691-720, en diverse werken van R. LAURENTIN.
- (10) H. MAHO, *La Belgique à Marie. Belgium Marianum. Répertoire historique et descriptif des églises, sanctuaires, chapelles et grottes dans nos provinces*, Brussel, 1927, 612 p.
G. CEUS, *De bedevaartplaatsen in Oost-Vlaanderen*, Gent, 1914, 223 p.

E.H. Vandewiel, van verbranding kon worden gered en op het Aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen berust (11).

De inventarisatie van dit materiaal gaf ons een beeld van enkele onvermoede mogelijkheden om de bedevaarten langs direkte en indirecte weg te bestuderen. Zo zijn er, voor wat de direkte studie betreft, registers waarin het aantal groepen werden bijgehouden, misintentieboeken, naamlijsten van priesters-celebranten, bedevaartboekjes en -reglementen, en krantenknipsels, indirect via de kerkrekeningen, omdat daarin ook de opbrengsten van de bedevaart vermeld staan. Zo vonden we te Scherpenheuvel de kwitanties van geleverde hosties. Dit was een unieke bron. Zoals de hoeveelheid bewaarde registers te Scherpenheuvel eigenlijk uniek is. Te Dadizele bvb. vonden we enkel een misintentieboek en een naamlijst van de priesters-celebranten, naast de boekhouding van pastoor Gervoson. We durven geloven dat ook deze uniek is: deze energieke pastoor hield namelijk de inkomsten en giften voor de bouw van de nieuwe kerk aldaar (waarvan de eerste steen in 1857 werd gelegd) zó grondig bij, dat hij zelfs noteerde hoeveel médailles, grote, kleine, zilveren, gouden, enz. verkocht werden, met telkens de opbrengst ernaast. Bedevaarten legden immers geen windeieren. En al is de opmerking van Roussel: "Derrière le pèlerin accourt le commerçant"(12) terecht, dan moet er toch eerst een bedevaarder zijn voor de handelaar zijn waren kan verkopen.

De bedevaarder

I. Baumer definieert de bedevaarder als een mens die zijn dagelijkse omgeving verlaat om naar een bedevaartplaats te trekken. Wanneer hij dit doel bereikt heeft, verblijft hij er gedurende een bepaalde tijd om terug te keren naar zijn alledaagsheid (13). Tijdens zijn verblijf heeft hij deelgenomen aan allerlei bedevaartpraktijken. Dit voor wat het uiterlijke aspect betreft. Maar het innerlijke gaat daarmee samen en er zelfs aan vooraf. Het manifesteert zich o.a. in de motieven die hem tot bedevaart aanzetten: religieuze overtuiging, familiale omstandigheden of sociaal-ekonomische moeilijkheden, waartoe de negentiende eeuw met haar landbouw- en cyclische krisissen en cholera-epidemieën wel aanleiding gaf. Daarenboven stelt de Kerk een aantal voorschriften op waaraan de bedevaarder moet beantwoorden om werkelijk bedevaarder te zijn. Zij vraagt van hem een geest van ingekeerdheid en gebed, boete en bekering. Een bedevaart is niet geldig zonder voorafgaande biecht die ten laatste op de bedevaartplaats kan gebeuren. Voor bedevaarten in groep waren de regels zeer strak vastgelegd in bedevaartreglementen: de tocht was van uur tot uur geregeld, met opgave van de voorgeschreven gebeden en gezangen. Daar aan werd de grootste aandacht besteed. Aangekomen op de bede-

(11) Daarnaast werd naar alle Oostvlaamse Maria-oorden een vraag gericht naar het bestaande archiefmateriaal en literatuurgegevens. De antwoorden daarop vormen, met de gegevens over de devotie in de negentiende eeuw uit de plaatselijke bedevaartboekjes, een inventaris van de Mariaverering in Oost-Vlaanderen, opgenomen in de licentiaatsverhandeling van N. LEHOUCQ, *op. cit.*

Tenzij anders vermeld, werden verder aangehaalde gegevens in dit artikel daaraan ontleend.

(12) R. ROUSSEL, *Les pèlerinages*, Parijs, 1954, p. 70 (Que sais-je?, 666).

(13) I. BAUMER, *Wallfahrt und Wallfahrtsterminologie*. Volkskunde/Fakten und Analysen. Festgabe für Leopold SCHMIDT, Wenen, 1972, pp. 304-317.

vaartplaats neemt de bedevaarder ook deel aan geestelijke oefeningen: biecht, hoogmis, avondlijke (kaarsjes)processie, rozenkrans, kruisweg, ...

Hij laat er soms iets van zichzelf achter in de vorm van een ex-voto of een offerande, of neemt een materiële herinnering (bedevaartvaantje, médaille, ...) mee, die tevens een stimulans is voor de geestelijke herinnering aan de bedevaart en zijn verder persoonlijk gebedsleven.

De bedevaartplaats

Wanneer het bewijs van een gebedsverhoring op een bepaalde plaats gebeurt, krijgt die plaats een bijzondere betekenis. Indien nu een aanzienlijk aantal mensen gelooft dat zij juist op die plaats meer kans hebben op verhoring, hetzij omdat daar mirakelen gebeurden, hetzij omdat daar een bovennatuurlijk teken aanwezig is, kunnen we van een bedevaartplaats spreken (14). Het beschouwen van die plaats als "heilig" groeit dan ook uit de volksdevotie zelf. Als dusdanig is een bedevaart niet onder te brengen in de kerkelijke indeling in parochies, diocesen, ... Ze ligt ook in tijd en ruimte verwijderd van de woonplaats van de bedevaarder. Zo liggen de meeste bedevaartplaatsen buiten de grote centra. Scherpenheuvel en Dadizele zijn nu nog moeilijk te bereiken met het openbaar vervoer, terwijl Oostakker-Lourdes op een buitenwijk van die gemeente tot stand kwam.

Op die bedevaartplaats vereren de pelgrims meestal een beeld, waaraan ze de eigenschappen toeschrijven van de specifieke heilige die het voorstelt. Als gevolg van de legenden die rond het ontstaan gegeven werden, kunnen ook natuurelementen een belangrijke rol spelen: stenen, stof, bomen, ... en vooral water, die de hele sfeer bepalen rond die plaats, die op zich al een "ander" karakter heeft. Met Le Bras stellen wij dat bij de aanblik van alle religieuze monumenten en cultusplaatsen als getuigen van een levendig geloof, het vandaag nog gemakkelijk zou zijn ons de emoties in te denken die daar in mensenharten werden opgeroepen" (15).

Een emotionaliteit, die mede in de hand wordt gewerkt doordat in een bedevaart toeristische, psychologische, sociale en andere aspecten met het strikt religieuze verstrengeld worden.

Aspecten van een bedevaart

Het valt niet te ontkennen dat het wegtrekken voor één of meerdere dagen uit de regelmaat en banaliteit van elke dag, gekombineerd met een tocht door een ander landschap, een aparte sensatie moet geweest zijn en is. Juist om dit *toeristisch* aspect tegen te gaan, legde de Kerk de nadruk op de voorwaarden waarin een bedevaart moet verlopen.

Een bedevaart is een dynamisch verschijnsel: een statisch bedevaartoord zet mensen in beweging. Mensen die meestal in groep naar dit gemeenschappelijk doel optrekken, wat de samenhang, het *sociale aspect*, versterkt. Een samenhang die bepaald wordt door de mate van navolging van de groepsregels. De Kerk was zich terdege

(14) E. TURNER & V. TURNER. *Image and Pilgrimage in Christian Culture. Anthropological perspectives*, Oxford, 1978, p. 205.

(15) G. LE BRAS, *L'église et le village*, Parijs, 1976.

bewust van de uitwerking van de groepsdeelname op het individu. Ze was zich nog meer bewust van de vluchtigheid van die uitwerking. Vandaar dat groepsbedevaarten regelmatig herhaald worden, op vaste dagen (16).

Op *ekonomisch* vlak is de bedevaart een bron van inkomsten, zowel voor de lokale kerk als voor de gemeente of stad. De groei daarvan hing meestal samen met de groei van de bedevaartplaats zowel qua aantal inwoners als qua infrastructuur. Zo kwam bvb. in Oostakker al heel vlug na de oprichting van het bedevaartsoord een station, een busverbinding met Gent, betere wegen, terwijl hotels en restaurants werden opgericht. Scherpenheuvel dankt zelfs zijn ontstaan als stad aan de bedevaart. Met de toeloop van de bedevaarders - meer dan 300.000 per jaar - steeg ook daar het aantal inwoners, mede doordat deze van de bedevaart konden leven door het verkopen van devotie-artikelen of door het uitbaten van een hotel, al kreeg het plaatselijk hotelwezen wel moeilijkheden bij de uitbreiding van het spoorwegenet.

Voor zover wij uit de kerkrekeningen konden opmaken, waren in Scherpenheuvel de inkomsten uit de bedevaarten door middel van giften, kaarsen, médailleverkoop etc. goed voor de helft van de totale inkomsten van de kerkfabriek. In 1870 schrijft de kerkfabriek aan de bisschop dat zij nog nooit heeft moeten beroep doen op staatsgelden omdat de inkomsten uit de bedevaarten volstaan om de nodige reparaties en gewenste verfraaiingswerken aan de kerk uit te voeren en zelfs onvoorziene uitgaven te dekken. Dit naar aanleiding van de betwisting om de begroting te laten goedkeuren door de gemeenteraad, zoals de wet op de kerkfabrieken voorschrijft. De aartsbisschop zal hen van deze verplichting ontslaan om daarmee openlijk stelling te kiezen tegen deze door de liberale regering gestemde wet (17).

Wat ons meteen op het *politieke* vlak brengt. In de negentiende eeuw zal de Mariaverering net als in Frankrijk ingeschakeld worden op het politieke vlak door toedoen van de kerkelijke overheid, die zelf ook de Mariaverering stimuleert.

Stimulansen voor de bedevaart

Bij de uitbouw van een plaatselijke bedevaartplaats hangt veel af van de inzet van de *plaatselijke dorpsheer*. Hierbij staan hem diverse middelen ter beschikking. Hij kan het heiligdom door allerlei restauratie- en verfraaiingswerken aantrekkelijker maken. Hij kan een boek schrijven over de verering in "zijn" heiligdom zoals pastoor Pallemmaerts te Scherpenheuvel in de dertiger jaren van onze eeuw. De verspreiding van dit boek heeft de verering rechtstreeks aangewakkerd. Door het verzamelen van materiaal bij de pastoors van de parochies waar O.-L.-V. van Scherpenheuvel vereerd wordt, werd ook daar de devotie - indirect - gestimuleerd.

Als bestuurder van de plaatselijke *Broederschap van O.-L.-V.* oefent de pastoor ook invloed uit op de kongreganisten en via hen op hun

(16) R. ROUSSEL, *op. cit.*, p. 32.

(17) Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen. *Fonds Scherpenheuvel*, 150, B, e en A. BONI, *Scherpenheuvel, basiliek en gemeente in het kader van de Vaderlandse geschiedenis*. Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, 1953, p. 187.

huisgenoten en zet hij hen aan tot Mariaverering, zowel geestelijk, in het navolgen van haar deugden, als materieel, het onderhouden van het Mariabeeld en diens toebehoren.

De ijverigste pastoor troffen we aan te Dadizele in de figuur van E.H. Gervoson, aldaar werkzaam van 1851 tot 1868. Hij herschreef het bedevaartboekje van O.-L.-V. van Dadizele en volgde uiterst stipt de aanwijzingen op die Mgr. Malou gaf bij het herinstellen van de konfrenrieën in zijn bisdom. Wanneer Mgr. Malou in zijn eerste omzendbrief over de nieuwe kerk die hij te Dadizele wil laten bouwen, een oproep doet tot iedereen die onder het patroonschap staat van Maria om hiervoor financieel bij te dragen, gaat Gervoson onmiddellijk ijverig op zoek naar geldschieters. Op 22 mei 1855, nauwelijks twee maand na het verschijnen van die omzendbrief, heeft hij reeds een eerste lijst met inschrijvers klaar. Van dan af zal hij in een drukke correspondentie zijn bisschop op de hoogte houden van het verloop van de werkzaamheden, de toestand in zijn parochie en de evolutie van de Mariaverering aldaar. Tussen 28 oktober 1857 en 14 december 1864 schreef hij zeker 87 brieven (18). Ook dan begint hij met het bijhouden van de detailverkoop. Een minutueuze boekhouding die zijn opvolger niet zal afwerken.

Zo de devotie reeds langs menselijke weg gestimuleerd wordt, dan is de invloed van bovennatuurlijke tekens, in de vorm van genezingen en verschijningen, nog veel groter.

In een *mirakel* bewijst God zijn tegenwoordigheid aan de bedevaarder. Om werkelijk van een mirakel te spreken moet de uitwerking zichtbaar en de oorzaak bovennatuurlijk en menselijkerwijze onverklaarbaar zijn (19). Op dit punt staan strenge voorschriften. Vooraleer een genezing kerkelijk erkend wordt, wordt eerst een grondig onderzoek bevolen. Veel genezenen melden uit dankbaarheid hun bekomen gunst, maar bereiken niet dit kerkelijk onderzoeksstadium. Zelfs dan wordt meestal een attest bijgevoegd van de behandelende geneesheer en een getuigenis over de geloofwaardigheid van de betrokkene en de eventueel door hem ingeroepen getuigen door de dorpspastoor. Zo zijn in Scherpenheuvel 50 dankbrieven bewaard gebleven van genezingen of andere weldaden verkregen tussen 1830 en 1925, met een piek in de zestiger jaren. In Dadizele maakten zich tussen 1848 en 1902 22 genezenen bekend, in Oostakker zijn 117 brieven bewaard van mensen die genazen tussen 1874 en 1923. Van die 117 stellen 21 mensen dat de geneesheren hen geen hoop meer gaven voor ze naar Oostakker kwamen.

De meerderheid maakt ook melding van diverse beloften die ze voor de bedevaart gedaan hadden in ruil voor een genezing. Opvallend is wel dat vooral vrouwen en kinderen genezen. Of liever: eerder geneigd zijn de genezing te (laten) melden. Als dankbetuiging na de bedevaart werden dikwijls giften gedaan, soms zelfs alle familiejuwelen. Te Scherpenheuvel werden die na uitstalling in de kerk verkocht om hermolten te worden. Zo de begunstigden al niet op dankbedevaart kwamen met familieleden of leden van de groep die hen op de bewuste bedevaart vergezeld hadden, dan werden ook indirecte gevol-

---

(18) Bewaard in het Bisschoppelijk Archief te Brugge, F. 55 en .F 57.

(19) *Dictionnaire de Théologie Catholique*, Parijs, 1926, X, kol. 1795-1859.

gen gemeld. Zoals bvb. het opnieuw "pasen houden" van een genezene en van mensen uit zijn vriendenkring(20).

Meer nog dan de genezingen zorgden de *verschijningen* van Maria zelf in de negentiende eeuw voor een massale toeloop. Het is juist door de aard en de veelheid van die verschijningen dat de negentiende eeuwse Mariaverering een typisch eigen karakter krijgt.

Verschijningen, boodschappen en mirakelen : post-industriële-mariale devotie (21).

In 1830 verschijnt Maria aan Catharina Labouré, een zuster van Liefde uit de Parijse Rue Bac. Deze kreeg zeven vizioenen tussen juli 1830 en september 1831. Van daar dateert ook de verspreiding van de verering van de mirakuleuze médaille (22). Dit is de laatste verschijning van het "traditionele type", dat we ook in de voorgaande eeuwen aantreffen: een individueel ziener krijgt een boodschap of opdracht en het voorwerp van de verering is een médaille.

In de latere verschijningen (23) richt Maria een oproep tot de hele mensheid, via een ziener, die als tussenpersoon fungeert. Die boodschap is niet zozeer meer de uiting van haar verlangen naar een kapel of een kerk, al komt dat er wel bij, maar de klemtoon ligt op boete en bekering. Zij dreigt zelfs met straffen indien de mensheid haar en haar Zoon niet meer wil kennen. Zo verklaart zij in 1846 in La Salette aan twee zienertjes, twee kinderen uit arme gezinnen, dat Frankrijk door haar Zoon zou gestraft worden, indien de mensen hun leven niet zouden beteren en de weg naar de kerk terugvinden. Midden een landelijk kader dat geplaagd werd door hongersnood en misoogsten, sloeg deze bewering en de ermee gepaard gaande schrik voor erger wel in. De oproep tot boetvaardigheid via Bernadette Soubirous gericht tot de hele mensheid, is bekend. Een minder bekende uitspraak is misschien: "Wat heb ik niet voor Frankrijk gedaan? Zij besteedt er nog steeds geen aandacht aan. Wel, dan zal zij boeten!", uitgesproken te Pellevoisin in 1876. In Fatima, in 1917, voorspelde zij een herhaling van de verschrikkingen waarin de wereld toen gedompeld was, indien de wereld de devotie tot haar H. Hart niet in eer herstelde.

De veelheid van de Mariale verschijningen - die zich vooral in Frankrijk voordeden - wekten bij de tijdgenoot de indruk dat het om een continue reeks ging. Claude Savart, die deze verschijningen in Frankrijk bestudeerde, stelt dat deze redenering foutief is (24). Ze is echter om een ander aspekt belangrijk: daardoor beschouwde de tijdgenoot elke nieuwe bedevaartplaats als een herhaling van de voorgaande. Zo werd

(20) Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen, *Fonds: Scherpenheuvel*, 155, 8.

(21) Deze rare typering voor de veranderingen in het 19e-eeuws industrieel tijdskader vonden we bij het echtpaar TURNER en konstateerden we ook in onze gegevens over de mariale devotie.

(22) V. TURNER en E. TURNER, *op. cit.*, p. 42.

(23) Officieel erkende verschijningen hadden plaats te La Salette (1846), Lourdes (1858), Pontmain (1871), alle in Frankrijk gelegen, en de Belgische plaatsen Beauraing (1932) en Banneux (1933). Daarnaast verscheen Maria nog in Nouillan (Frankrijk - 1848), Krüth-Neubois (Elzas - 1872), Pellevoisin (Frankrijk - 1876), Marpingen (Pruisen - 1876), Saint Palais (Frankrijk - 1876), Dittrichswald (Pruisen - 1877), en Knock (Engeland - 1879).

(24) C. SAVART, *Cent ans après: les Apparitions Mariales au XIXe Siècle, un ensemble*. Revue de l'Histoire de la Spiritualité, XLVIII, 1972, pp. 205-220.

Lourdes niet op zichzelf beschouwd, maar als een nieuw La Salette. Vanuit deze optiek kan ook de reactie van de pastoor van Ars verklaard worden: hij ondervroeg namelijk de zieners van La Salette zó danig, dat één ervan, het jongetje, verklaarde O.-L.-V. nooit gezien te hebben. Er volgde een hele polemiek over het al dan niet echt karakter van La Salette, waarin de pastoor van Ars zich niet onbetuigd liet. Volgens Turner omdat hij daardoor de bedevaarders uit zijn geboorteplaats zag verdwijnen - en met hen ook de inkomsten (25). Uiteindelijk werd La Salette officieel erkend in 1851.

Het *karakter* van de verschijningen toont ook de zelfstandige rol die Maria binnen de heiligenverering krijgt toebedeeld. Tezelfdertijd verschuift de aandacht van bedevaartplaatsen waar resten van Kristus of de apostelen aanwezig zijn, zoals Rome, Jeruzalem, Compostela,... naar de Mariale bedevaartoornden. Daarbij blijven ook de andere plaatsen, van het zgn. "traditionele type" in trek (26).

Als dusdanig ondervond de Mariadevotie bijna geen invloed van de mentale veranderingen die de Industriële Revolutie met zich bracht. De ondermijning van de efficiëntie en coherentie van lokale normen en waardensystemen, als gevolg van de massifikatie en verstedelijking, betekenden voor kleine bedevaartplaatsen namelijk de genadeslag. De Mariaverering kende daarentegen een ongehoorde bloei. Groeide deze evolutie reeds uit de volksdevotie zelf, dan maken de bisschoppen en pauselijke devotiestimulansen en vooral de Mariale akties van Pius IX de negentiende eeuw tot de Mariale eeuw bij uitstek.

De dogmaverklaring van de Onbevleete Ontvangenis van Maria en de betekenis van Maria als "overwinnares van het kwaad"

Pius IX was ongetwijfeld een devoot man, met grote interesse voor de volksdevotie, die hij dan ook ten volle gestimuleerd heeft. In zijn overzicht van de kerkgeschiedenis tijdens de negentiende eeuw, spreekt R. Aubert van een ware "aflatenrage" onder deze Paus (27). Oost-Vlaanderen alleen heeft tussen 1848 en 1859 volle aflaten verleend aan O.-L.-V. van Zele, Baasrode en Lede. Verder werden in 1847 de Mariakongregaties en de genootschappen van de Kinderen van Maria weer opgericht, terwijl de beelden van O.-L.-V. van de toekomstige moeders te Rome in 1851 en dat van O.-L.-V. van eeuwige bijstand te Rome in 1867 door de Paus zelf plechtig werden gekroond.

---

(25) V. TURNER en E. TURNER, *op. cit.*, pp. 214-226.

(26) De "nieuwe" devotie onderscheidt zich nog in andere aspecten van de traditionele". In de Middeleeuwen ontstaat de legende die een *bovennatuurlijke verklaring* bevat, nadat de devotie al op gang is gekomen - de negentiende eeuwse verering komt juist op gang naar aanleiding van een *bovennatuurlijk verschijnsel*, meestal een verschijning van Maria zelf. In de Middeleeuwse legenden daarentegen overheerst het type van het *Mariabeeld* dat op eigen kracht naar zijn vindplaats terugkeert. Dit is bvb. het geval te Scherpenheuvel, waar die vindplaats een eik was die groeide op de plaats waar nu in de kerk het hoogaltaar staat. In de zeventiende eeuw werd die eik omgekapt en uit het hout werde diverse Mariabeeldjes vervaardigd die in diverse steden verspreid werden en aldaar vereerd worden. Het oprichten van dergelijke "surrogaat-bedevaartplaatsen" is ook een oud verschijnsel. Wanneer in 1873 Oostakker, dat zou uitgroeien tot kopie van Lourdes, opgericht wordt, is dit het eerste als dusdanig ontstane bedevaartsoord dat zich tot (inter)nationaal formaat ontwikkelt. Precies omdat het in de negentiende eeuw gebeurde, zoals zal blijken.

(27) R. AUBERT, *De Kerk van ...*, *op. cit.*, p. 144.

Een jaar voordien had de Paus zelf de devotie tot O.-L.-V. van eeuwige bijstand in eer hersteld. Toestemming tot kroning van O.-L.-V.-beelden werd eveneens verleend aan Notre Dame des Victoires te Parijs in 1853, O.-L.-V. van Vlaanderen te Gent en O.-L.-V. van Oost-Eeklo in 1860, en de Virga Jesse, gekroond door Mgr. De Mérode, in 1867 (28).

In 1849 vraagt Pius IX, via de encycliek "Ubi Primum", de medewerking van de Europese bisschoppen voor de definitieve vormgeving van wat hij reeds lang in gedachten heeft, namelijk het vastleggen van de Onbevleete Ontvangenis van Maria in een dogma. Waar de Paus vooraf veronderstelde dat één enkele zitting zou volstaan, hadden 54 - ultramontaanse - bisschoppen uiteindelijk in 1854 in Rome bijeen, vier zittingen nodig om hun mening te geven over de inhoud van de bullen, waarover Pius IX zich de uiteindelijke beslissing had voorbehouden. Over de definitieve vormgeving werd echter heel wat langer gepraat dan voorzien. Vooral kardinaal Sterckx legde er de nadruk op dat het dogma goed diende ingekleed te worden in zijn historische kontekst. Voor de tijdgenoot kwam het dogma over als een theologische bevestiging van wat reeds spontaan uit de verering gegroeid was (29).

Volgens R. Aubert was de werkelijke bedoeling van Pius IX evenwel de bisschoppen samen te roepen in Rome.

Voor hem was niet alleen het dogma belangrijk, maar vooral de wijze waarop het tot stand kwam.

De inhoud :

Maria zelf is zonder erfzonde geboren. Dit maakt haar waardig de moeder van Kristus te zijn. Maar dit feit roept ook automatisch het beeld op van die andere vrouw, aan wie de mensheid de erfzonde te danken heeft : Eva. In diezelfde periode wordt de middeleeuwse voorstelling van Maria als "Nieuwe-Eva" weer bovengehaald (30). Zij neemt de erfzonde weg door het serpent te verpletteren. In deze kontekst zou de verklaring van Aubert nog kunnen volstaan, dat Pius IX zelf in de politieke strijd (de revolutiegolf van 1848 in Frankrijk en Italië resulteerde in een konservatievere kerkelijke houding) een fase zag van de strijd tussen God en satan; ware het niet dat op hetzelfde ogenblik Lamarckisten en andere wetenschappers naarstig de oorsprong van de mens bestuderen. Wanneer dan in 1857 Darwin's levenswerk verschijnt, ligt het kerkelijk tegenargument voor de hand. Wanneer in 1858 Maria te Lourdes verschijnt, bevestigt zij haar bestaan. Een verschijning wordt vanouds theologisch verklaard als waarheidbevestigend voor de hele kristelijke boodschap. Vandaar naar het werkelijk bestaan hebben van Eva, is maar één stap. Wanneer Maria in Lourdes aan Bernadette zegt "De Onbevleete Ontvangenis" te zijn, bewijst zij Pius IX een grote dienst. Zijn beslissing tot dogmaverklaring wordt hier als juist bevestigd en daarmee ook zijn vermogen tot

(28) M. DEJONGHE, *Orbis Marianus. Les Madones Couronnées de Rome*, Parijs, 1967, passim. (Les Madones Couronnées du monde, I).

(29) R. AUBERT, *L'épiscopat Belge et la proclamation du dogme de l'Immaculée conception en 1854*, Ephemerides Theologicae Lovenienses, XXXI, 1955, p. 80.

(30) E. TURNER en V. TURNER, *op. cit.*, p. 211 en H. HOLSTEIN, *Les apparitions Mariales. Maria. Etudes sur la Sainte Vierge sous la direction de H. DUMANOIR*, Parijs, 1958, V, XLI, p. 760. In 1862 verschijnt zelfs een werk van Mgr. DECHAMPS, "La Nouvelle Eve" getiteld. H. SAINTRAIN, *Vie du Cardinal Dechamps*, Doornik, 1884, p. 331.

het nemen van juiste beslissingen. Volgens R. Aubert was het Pius IX juist daarom te doen.

Voor de wijze waarop het dogma tot stand kwam haalt hij namelijk de interventie aan van Mgr. Malou op de laatste bisschoppenbijeenkomst te Rome in 1854. Daarin legde de Brugse bisschop de nadruk op het feit dat de bisschoppen de uiteindelijke beslissing aan de paus moeten overlaten, die in naam van de kerk zal spreken. Deze onderwerping aan het pauselijk gezag reikt verder dan de ultramontaanse kontekst waarin zij geplaatst werd. Zij is een belangrijke stap naar de onfeilbaarheidsverklaring van de paus zelf, die Pius IX tot dogma zal uitroepen in 1869. Volgens R. Aubert gaf de houding van de bisschoppen in 1854 aan Pius reeds goede hoop dat zijn dogma dat hij in gedachten toen reeds voorbereidde, in goede aarde zou vallen (31).

Om die tussenkomst van Mgr. Malou te begrijpen, dienen we terug te keren naar de Belgische kontekst. Daar is de verslagenheid na de liberale verkiezingsoverwinning van 1847 in het katolieke kamp erg groot en begint een nek-aan-nek race tussen liberalen en katolieken. Deze laatsten zoeken hun verweer in de uitbouw van een degelijke infrastructuur die de kerkelijke praktijk zal bevorderen, aangezien de innerlijke verdeeldheid bij de katolieken een unanieme aktie in de weg staat. In 1857 is de stilaan opgebouwde muur tussen de liberale en de katolieke gezindheid een onoverbrugbare kloof geworden. Tegen de uitgesproken anti-religieuze weg die de liberalen inslaan, neemt de katolieke zijde allerhande initiatieven tegen de "moderne stromingen", waaronder ook al het beginnend socialisme wordt verstaan. Ook de Mariaverering wordt hierbij betrokken, op geestelijk vlak, als overwinnares van "het kwaad", op materieel vlak, door diverse voorzieningen. Zo wordt de nieuwe kruisweg te Scherpenheuvel in 1850 plechtig ingewijd door kardinaal Sterckx. Mgr. Malou stelt de konfreriën van de H. Rozenkrans opnieuw in ere in zijn bisdom en verstuurt in 1855 een eerste omzendbrief over de op te richten nieuwe praalkerk te Dadizele, waarvan hij in 1857 de eerste steen zal leggen. In het bisdom Gent stelt Mgr. Delebecque de broederschap te Lebbeke opnieuw in, in 1851, terwijl hij in 1854 de nieuwe kruisweg te Lede inwijdt. In datzelfde jaar laat hij in de kerk te Sint-Kruis-Winkel een schilderij van een door Maria genezene ophangen, om haar devotie aan te wakkeren. In 1864 wijdt hij daar de door hem geschonken statiën van de 7 weeen van Maria in.

Mgr. *Delebecque* is trouwens de eerste om de encycliek van 1849 te beantwoorden. Reeds in april stelt hij zijn diocesanen op de hoogte en op 14 april ligt zijn antwoord aan Pius IX klaar. Daarin onderstreept hij zijn overtuiging van de noodzaak aan een dergelijk dogma bij de gelovigen van zijn bisdom, op basis van de reeds spontane verering daarvan op 8 december (32). Dat bisdom had hij in 1838 reeds aan Maria opgedragen. Tussen 1849 en 1859 schreef hij tien herderlijke brieven over de Onbevleete Ontvangenis en de geloofsleer daaromtrent. In 1849 vraagt hij daarin zelf aan de pastoors te laten bidden

---

(31) R. AUBERT, *L'épiscopat...*, op. cit., pp. 83-85.

(32) E. SPEELMAN, *Belgium Marianum. Histoire du culte de Marie en Belge. Calendrier Belge de la Sainte Vierge*. Parijs-Doornik, 1859, XXIV-372 p.

opdat het dogma erdoor zou komen (33). Zijn inspanningen op het gebied van de Mariaverering, waardoor hij ook zijn trouw aan de paus kan tonen, kaderen in zijn inspanningen om Gent uit te bouwen tot het "bolwerk van de ultramontanen" en de kwalen van de tijd in zijn bisdom te bestrijden, waartegen hij ook al een missiebeweging had ingezet, die met het oprichten van broederschappen gepaard ging (34). In 1860 herhaalt hij de opdracht van zijn bisdom aan Maria, ter gelegenheid van de kroningsplechtigheid te Oost-Eeklo en roept hij haar hulp in voor de kwalen die de wereld bedreigen (in casu dan het liberalisme).

Lijkt de Brugse, eveneens ultramontaanse, bisschop *Malou* ook door dezelfde motieven gedreven, dan komt daar voor hem nog een aspect bij, namelijk de idee die hij koesterde de Mariaverering uit te breiden door het oprichten van een praalkerk. Pas in 1855, bij de viering van het dogma in zijn bisdom, zal hij er een plaats voor uitkiezen: Dadizele, een kleine parochie, die door hem en zijn trouwe medewerker pastoor Gervoson, groot werd gemaakt. Door zelf de Mariadevotie aan te wakkeren zorgde hij voor bedevaarders die zelf voor een deel van de inkomsten zorgden. Alle O.-L.-V. kongregaties van het bisdom, bij hun herinrichting van 1854 aan hem onderworpen, moesten eveneens bijdragen. Al legt Mgr. Malou de nadruk op hun financiële bijdrage, dan is tussen de regels van zijn herderlijke brieven een andere bekommernis zichtbaar: het uitbouwen van een sterke Mariale devotie als wapen tegen de tijdsomstandigheden (35). In de vijftiger jaren is Malou de enige bisschop die dit doel langs zo'n prestigieuze weg wil bereiken. Hij is dit enigszins verplicht aan zijn faam als fervent Maria-vereerder, die hij verwierf op de bisschoppenbijeenkomst te Rome in 1854 (36), en die hij zelf zou helpen verspreiden door de publikatie van twee werken over de Onbevleete Ontvangenis en een Marialitanie, resp. in 1856, 1857 en 1863.

Kardinaal Sterckx zelf stond eerder weifelend tegenover het voorstel tot dogmaverklaring. Niet dat hij geen grote Maria-vereerder was. De kardinaal had bij zijn bezoek aan de paus in 1846 reeds voorgesteld het woord "Immaculata" op te nemen in het voorwoord van het feest van de ontvangenis van Maria. Terwijl hij in 1854 in Rome is, stelt hij een litanie op ter ere van de Onbevleete Ontvangenis, waaraan Pius IX op 20 oktober 300 dagen aflat verleent. Twee dagen voor de definitieve dogma-afkondiging heeft Sterckx al 40.000 medailles en 100.000 O.-L.-V. beeldjes verkocht. Op dat ogenblik had hij al 60 broederschappen van de Onbevleete Ontvangenis opgericht. (37) Van zijn verblijf in Rome maakt hij ook gebruik om aan de paus te vragen de broederschap van O.-L.-V. van Hanswijk tot Aartsbroederschap te verheffen. De viering daarvan op 5 maart 1855 kende veel bijval, net

---

(33) *Recueil des mandements, lettres pastorales, instructions et autres documents publiés par L.J. DELEBECQUE*, Gent, III, 1838-1864, passim.

(34) J. ART, *Kerkelijke structuur en pastorale werking in het bisdom Gent tussen 1830 en 1814*. Kortrijk-Heule, 1977, p. 270 (Standen en Landen, LXXI).

(35) S. DE SPLENTER, *Beknopte geschiedenis van Dadizele en zijn Wonderdadig Beeld van O.L.Vrouw, Dadizele*, 1952, passim.

(36) Volgens AUBERT zou Mgr. MALOU zelf stappen ondernomen hebben om zich een plaats in Rome te verzekeren. R. AUBERT, *L'épiscopat...*, op. cit., pp. 73 e.v.

(37) R. AUBERT, *L'épiscopat...*, op. cit., p. 88.

zoals de plechtige viering van het dogma in het aartsbisdom in 1855 een succes werd (38).

Wanneer Sterckx dan aandringt op een duidelijke verklaring dat dit dogma enkel een kristelijke traditie wil vastleggen op theologische gronden, dient deze voorzichtigheid verklaard uit de politieke kontekst. Sterckx ziet zich namelijk geplaatst tegenover een groeiende liberale beweging, die Rome van "intellektuele tirannie" beschuldigt en die hij liever niet nodeloos voor het hoofd stoot (38). Wel zal hij in de uitbouw van de volksdevotie een middel zien om zijn hoofdbekommernis, de katolieke godsdienst tot nationale godsdienst maken, te bereiken.

In dit kader dienen ook de Algemene Vergaderingen van de Katholieken te Mechelen gesitueerd. De eerste vond plaats in 1858. In de besprekingen kwamen ook de bedevaarten ter sprake, zij het in eerste instantie nog de verre bedevaarten, naar Rome en het Heilig Land. Pas op de vergadering van 1891 zullen de diocesane bedevaarten ter sprake komen (39).

Een interessante vaststelling is de bewering dat "de bedevaarten enkel nog aanslaan in de lagere bevolkingslagen", die op de vergadering van 1864 werd geuit. Het is één van de zeldzame keren dat we in de bronnen sporen aantreffen van de sociale afkomst van de bedevaarder.

Parallel met de stimulansen van hogerhand neemt de gelovige zelf zijn toevlucht tot Maria bij de cholera-epidemie van 1866.

Veel meer dan bij vorige epidemies, keerden door deze natuurramp een aantal mensen naar de kerk terug. Niet alleen de Mariaverering, de hele kerkelijke praktijk werd erdoor bevorderd. Specifiek voor de Mariaverering dient hier vermeld dat de cholera-plaag van 1866 het duidelijkst de aandachtverschuiving van de gespecialiseerde pest- en choleraheiligen naar Maria laat zien (40).

In 1866 worden in Dadizele het grootste aantal beeldjes (4802), médailles (4265) en foto's van de kerk (46) verkocht. In Scherpenheuvel kent de broederschap van O.-L.-V. een fikse ledenstijging. Ook in Halle, waar 1866 precies het jaar was van het 600-jarig jubileum van de Mariaverering, is de toeloop dat jaar het grootst voor de hele negentiende eeuw. In Scherpenheuvel worden in 1866 54.100 hosties uitgereikt, dubbel zoveel als in 1835, doch de hoogste piek zou daar pas in 1878 bereikt worden.

---

(38) A. SIMON, *Le Cardinal Sterckx et son temps (1792-1867)*, 2 dln., Wetteren, 1950, I p. 612 en II p. 243-244.

(39) *Assemblée Générale des Catholiques en Belgique. 1ère Session. 18-22 août 1863*, Brussel, 1864, II, pp. 49 en 227-273.

Idem, 2ième Session. 29 août-03 septembre 1864, Brussel, 1865, II, p. 76.

Idem, Session de 1891, Mechelen, 1892, p. 203.

(40) Na de cholera-epidemie van 1866 werden te Gent-stad 26 gebuurtekapelletjes ter ere van Maria opgericht, tegenover 4 ter ere van de H. Rochus en 2 ter ere van Sint Macharius, twee heiligen die van oudsher tegen de pest aanroepen worden.

G. CELIS, *De Onze-Lieve-Vrouwkapellekens te Gent*, tweede, onuitgegeven, herwerkte editie, Gent, 1940, pp. 95-97.

**In de zeventiger jaren wordt de Mariaverering, via massa-bede-
vaarten, ingeschakeld in de politiek-religieuze strijd.**

De eerste aanleiding tot dergelijke massabewegingen is de inname van Rome door de troepen van Victor Emmanuel op 20 september 1870 en de daaruit voortvloeiende hachelijke situatie van de paus. Pius IX nam zijn toevlucht tot Maria en spoorde de gelovigen aan hetzelfde te doen. Zo beveelt vikaris-generaal Patrizi de gelovigen aan elke maand de belangrijkste madonna's van Rome te bezoeken (41). In eigen land kwam een massale gebedsbeweging op gang. Tussen 1870 en 1875 werden grootse diocesane bedevaarten georganiseerd naar alle grote Mariale bedevaartplaatsen. Zo zijn in 1870 in Halle 20.000 mensen samen om te bidden voor de Paus. In 1872 is hun aantal tot 100.000 opgelopen, een cijfer dat ook bereikt wordt in het Oostvlaamse Lede. In 1872 schommelden de gemiddelde aantallen van de aanwezigen op dergelijke bedevaarten tussen de 80 en de 100.000, daar waar het gemiddelde voor de hele periode 1870-75 rond de 30.000 ligt (42).

Tezelfdertijd wordt een piek bereikt in het aantal Mariaverschijnin-
gen: 7 op 8 jaar tijd.

In 1869 heeft in Bois d'Hane een wonderbaarlijke genezing plaats die aan Maria wordt toegeschreven. Van dan af is de genezingsvloed niet meer te stuiten. Tot 1879 maakt de "*Godsdienstige Week van Vlaanderen*" melding van opvallend vele gebedsverhoringen. Het grootste aantal bekendgemaakte gevallen per jaar in Dadizele, Scherpenheuvel en Oostakker, doet zich voor in 1874 met 18 genezingen. Zo de Mariaverering hierdoor reeds spontaan gestimuleerd werd, dan werd vanwege de kerkelijke overheid de stimulans nog vergroot. De data van de plechtige kroningen van de Mariabeelden van Scherpenheuvel, (1872), Halle (1874), Walcourt (1875) en Hanswijk (1876) zijn niet toevallig. Als het ware gevraagd door een massa gelovigen, gaf Pius IX in de gegeven omstandigheden graag zijn toestemming tot plechtige kroning, een plechtigheid die op haar beurt weer aanleiding gaf tot grote toeloop.

Deze bedevaarten zijn interessant én om hun massaal karakter én om hun politieke implicaties. Deze massa gelovigen die op bedevaart gaan, heeft voor de bisschoppen een dubbel aspekt. Enerzijds geven zij uiting aan hun grote droom: devotieheropleving en aansporing van de katolieken. En dan vooral de katolieken die beïnvloed waren door de ontkerkelijking die zich van 1850 af had doorgezet. Vanwege hun ultramontaans karakter waren deze bedevaarten tevens een vingerwijzing voor de liberaal-katolieken.

Anderzijds vinden de bisschoppen bij deze massa bedevaarders ook een talrijk en ontvankelijk gehoor voor de verspreiding van hun ideeën, en dit niet alleen op religieus vlak. Zo bestond de gelegenheidshomilie van Mgr. Dechamps bij de kroning van het beeld van O.-L.-V. van Halle in 1874 uit 63 volzinnen, waarvan slechts 14 over Maria of over de kroning handelen (43). De mogelijkheden die aldus in de bedevaarten vervat lagen, zouden ten volle benut worden ter gelegenheid van de schoolstrijd van 1878.

(41) M. DEJONGHE, *op. cit.*, p. 299.

(42) Zie grafieken in bijlage.

(43) J. PEETERS, *Een eeuw uit het leven van het pelgrimsoord Halle*, Halle, 1975, p. 21.

In diezelfde periode ontwikkelt zich in Frankrijk een nationale, vooral Mariale, bedevaartbeweging, waarvan de eerste in 1872 naar La Sallette ging. In datzelfde jaar werd er een novene georganiseerd "pour appeler le secours de Dieu sur les travaux parlementaires" (44). Minister Malou drukt in 1875 in een brief aan de Luikse bisschop zijn bezorgdheid uit over de navolging van deze "pélerinomanie" in België en de mogelijke gevolgen van het afwijken van de bedevaarten van hun oorspronkelijk doel (45).

Tegenover de machtige mogelijkheid om de massa te bereiken hadden de liberalen immers geen ander verweer dan hun pers en hun partij. De maatregelen die de liberale regering neemt, worden dan ook steeds meer laïciserend, zoals bvb. de wet op de kerkfabrieken van 1870, die de materiële middelen van de kerken enigszins onder controle brengt, maar geen controle betekent op de geestelijke invloed. Daarenboven zagen zij zich geplaagd tegen een aantal kerkelijke overheidsmaatregelen. Zo was de encycliek *Quanta Cura* en de daarbij gevoegde Syllabus van 1864 voor hen een rechtstreekse aanval. In deze kontekst kozen de liberalen tegen de emotionele bedevaartbewegingen een extremistische oppositiehouding door bespottend en ordeverstoring. Katholiek rechts, met als spreekbuis *Le Bien Public*, riep op tot eensgezinde scharing rond het kruis. Geweld werd met geweld beantwoord: ook katholieken vielen de zogenaamde "Geuzenstoeten" aan, als antwoord op de gewelddadige aanvallen te Luik, Brussel, Gent, en vooral in het inmiddels opgerichte Oostakker-Lourdes. Daar werd op Pinkstermaandag 1875 de grootse bedevaart van 20.000 Xaverianen uit 118 parochies uit O.VL. onder leiding van de Gentse bisschop, gewelddadig verstoord door vrijzinnigen (46).

De oprichting van Oostakker-Lourdes

Precies tijdens deze woelige periode wordt het beeld van O.-L.-V. te Oostakker plechtig ingewijd op 29 juni 1873. Oorspronkelijk was er niet het minste verband tussen de gebeurtenissen te Lourdes en de stijgende verering van de Onbevleete Ontvangenis enerzijds en het ontstaan van de grot te Oostakker anderzijds. Te Oostakker leefde op de wijk Slotendries gravin de Courtebourne, geboren Maria Thérésia de Nédonchel (47). In 1870 denkt zij eraan een aquarium in een grot in haar tuin te bouwen. De dorpspastoor Moreels brengt haar op het idee daar beter een Mariabeeld te plaatsen. Het beeld wordt geplaatst op partikuliere eigendom. Wanneer de gravin twee jaar later verneemt dat het mogelijk is partikuliere heiligdommen te laten wijden, is pastoor Moreels daartoe onmiddellijk bereid. De daarmee gepaard gaande plechtigheid wordt aangezien als eerste bedevaart. Maar van georganiseerde bedevaarten is nog geen sprake. Na de plechtigheid dienen de 2000 gelovigen zelfs naar de kerk terug te keren om het lof te kunnen bijwonen (48). Op 20 juli 1873, een maand later, noteert de

---

(44) G. DUPRE, *Formation et rayonnement d'une personnalité catholique au XIXe siècle: le père Emmanuel d'Alzon (1810-1880)*, Lille, 1975, p. 332.

(45) J. ART, *op. cit.*, p. 301.

(46) K. VAN ISACKER, *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde, 1863-1884*, Antwerpen, 1955, p. 177-187. Er zijn talrijke gekwetsten en zelfs één dode maar na doktersonderzoek blijkt dat sterfgeval toe te schrijven aan een zonnesteek. Ondertussen was het voorval echter reeds breedvoerig in de kranten kond gedaan...

(47) *Lourdes, Oostakker in Vlaanderen*, Gent, 1946, p. 11.

(48) E. SCHEERLINCK, *Het Vlaamse Lourdes of de verering van de Onbevleete Maagd Maria aan de rots van Oostakker*, Gent, 1879, passim.

Litho. "Pelgrims op terugkeer uit Oostakker en na overvallen te zijn door 'goddelozen'." (In : *The Graphic*, juli 1875).

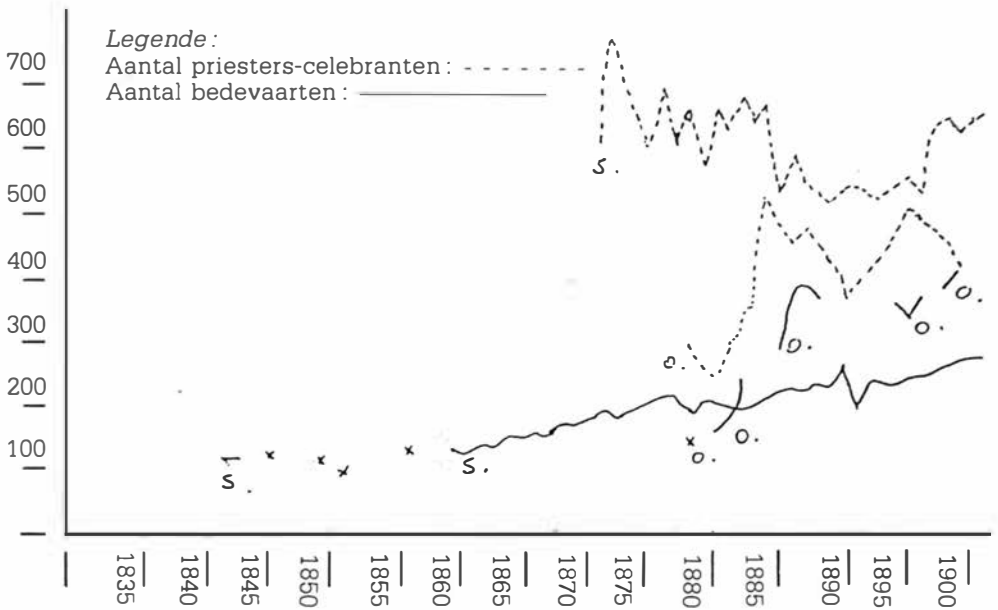
pastoor in zijn Liber Memorialis van de gravin toestemming te hebben gekregen haar park op zondagnamiddag open te stellen voor de groeiende stroom bedevaarders. Doordat hierdoor haar privacy belemmerd wordt en ook omdat de kapel van haar kasteel te klein is voor de menigte, denkt de gravin eraan een kapel te bouwen. Dan maakt Mgr. Bracq zijn befaamde opmerking tegenover de gravin "geen kleine kapel, Mevrouw, het moet een grote kerk worden" (49). De Gentse bisschop legt persoonlijk op 22 mei 1875 de eerste steen ervan.

Uit louter religieus oogpunt gezien was nog een devotieoord niet strikt noodzakelijk. Plaatsen zoals Melsele-Gaverland en Edelare-Kerselare waren tot grote Mariaorden uitgegroeid. De devotie tot O.-L.-V. van Lourdes bloeide reeds in Brussel, Luik, Antwerpen, Verviers, Brugge, Bergen, Kortrijk, en om in Oost-Vlaanderen te blijven, in Aalst, Aai-gem, Gent en Kalken. Als reden voor de oprichting van Oostakker wordt meestal opgegeven dat heel wat mensen de lange bedevaart naar Lourdes niet aankonden. Vanuit dit standpunt kan wel de oprichting van Oostakker verklaard worden, maar niet het grootse opzet ervan. Er werd namelijk niet alleen een kerk gebouwd, maar ook een winkel, een hotel, en een residentie voor de paters Jezuïeten. Deze

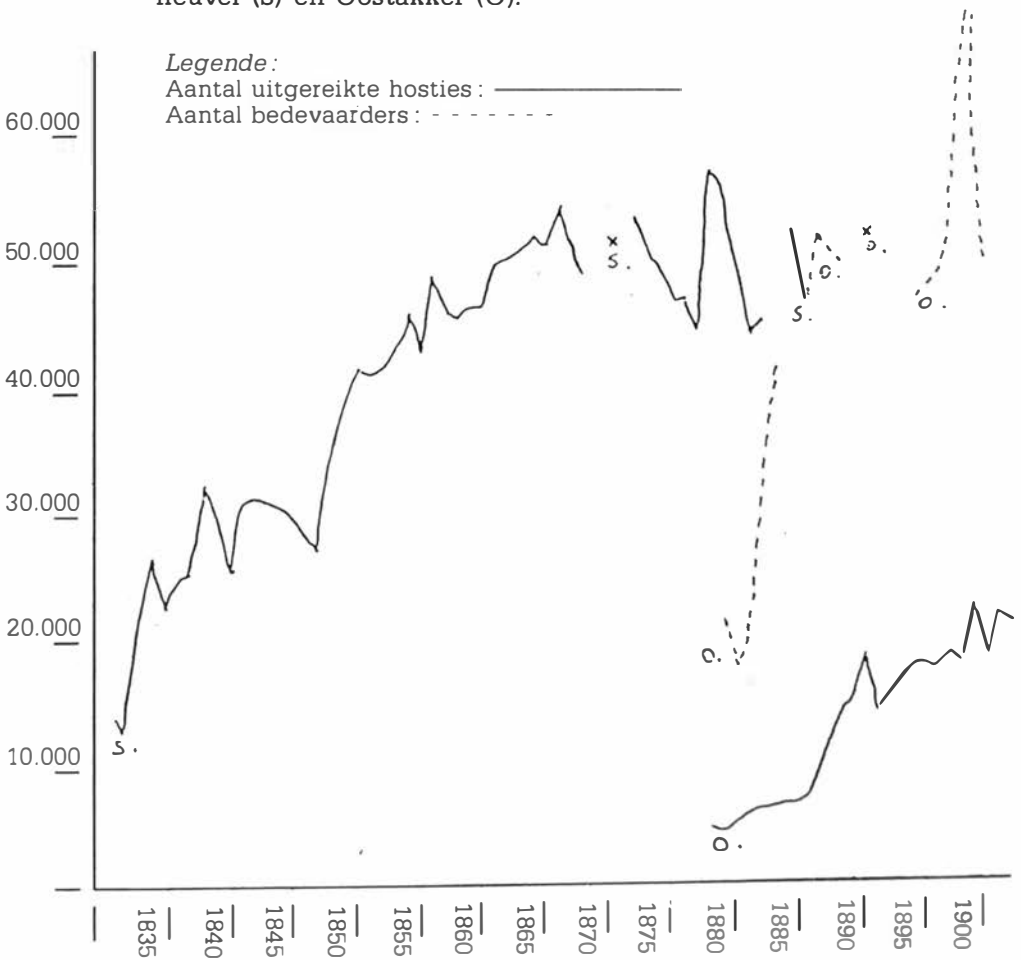
---

(49) A. DENIS, *Gedachtenis van Oostakker. Bedevaart naar Onze Lieve Vrouw van Lourdes in Vlaanderen*. Brugge-Rijsel, 1887, p. 45, (vert. : H. WAELKENS) - door andere auteurs bevestigd.

Bijlage 1 : bedevaarten naar Scherpenheuvel (S) en Oostakker (O).

Bijlage 2 : aantal uitgereikte hosties te - en aantal bedevaarders naar Scherpenheuvel (S) en Oostakker (O).

kreeg de naam Victorresidentie, naar de zoon van de gravin die bij deze sociëteit intrad. Door de bouw van het Hotel de Lourdes had de gravin zelf voor de akkommodatie gezorgd van de duizenden bedevaarders die vrijwel onmiddellijk toestroomden en Oostakker snel hielpen uitbreiden tot een bedevaartplaats van nationaal niveau (50). Het massaal karakter dat van bij de aanvang wordt ingebouwd, doet ons veronderstellen dat de tijdsomstandigheden een groot aandeel hadden in de totstandkoming van dit bedevaartsoord. Een bedevaartsoord dat van bij zijn ontstaan een groot beroep moest doen op de aanwezige volksdevotie, wegens het ontbreken van een Mariaal of ander bovennatuurlijk teken. Pas in 1875 zal dit teken in de ophefmakende genezing van Petrus de Rudder er aanwezig zijn.

Door het privé-initiatief van gravin de Courtebourne krijgt mgr. Bracq de gelegenheid in Gent te evenaren wat Malou in het bisdom Brugge bewerkstelligde. Naast zijn persoonlijk prestige, werd de oprichting van Oostakker een belangrijk middel in zijn strijd tegen zijn "grootste kruis": het liberalisme (51). Naar het einde van zijn episkopaat toe zal hij de in dit kader eveneens door hem opgerichte vrome werken en kongregaties, vooral ter ere van Maria, ook inzetten in de strijd tegen het socialisme. (52)

Komt uit het voorgaande naar voor in welke mate de Mariale bedevaarten functioneel waren voor de kerkelijke hiërarchie en de plaatselijke ontwikkeling, dan mogen we hierdoor de individuele bedevaarder, waar het ons bij het uitgangspunt om te doen was, niet uit het oog verliezen. Zijn sporen bleven evenwel niet zo duidelijk bewaard in de bronnen. Daaruit blijkt wel dat hij de massale bedevaartoproepen beantwoord heeft. Gaf hij toe aan de druk van de klerus? Werd hij "gedwongen" door de druk van zijn milieu? Of vond hij een bedevaart een middel om uiting te geven aan zijn geloof in de kracht van Maria? Die kracht werd in deze Mariale eeuw bij uitstek wel voldoende bewezen. Of deze "bewijzen", hoofdzakelijk in de vorm van genezingen en verschijningen, écht zijn, moeten de kerkelijke instanties uitmaken. Voor de studie van de volksdevotie is het o.i. belangrijker na te gaan in welke mate de gelovige zelf in het echte karakter ervan geloofde. Dat deed hij in de negentiende eeuw in grote mate. Hij nam dan ook vanzelf zijn toevlucht tot Maria, bij wie hij terecht kon met zijn angst voor natuurrampen, met zijn persoonlijke problemen...

Want dat is de kern van een bedevaart: ondanks alle emotionele elementen die een bedevaart kan oproepen en de bedevaarder in een andere sfeer doen belanden, blijft deze uiteindelijk met zichzelf gekonfronteerd. Hij neemt zijn problemen mee. In deze interactie tussen een reële en een andere wereld, ligt de belevingswaarde van een bedevaart! Of hij nu al dan niet een oplossing vond, of getroost terugkwam, opnieuw aan zijn kerkelijke verplichtingen ging voldoen, of gewoon meer levensmoed kreeg door het even verwijlen in die andere sfeer, de bedevaart had in elk geval een uitwerking op hem. En was in die zin functioneel.

Nicole LEHOUCQ

---

(50) In mei 1874 schatte men het aantal bedevaarders reeds op 25.000 per dag.
E. SCHEERLINCK, *op. cit.*, pp. 119-120.

(51) E. LAMBERTS, *De politiek-religieuze houding van H.-F. BRACQ, XXIIe Bisschop van Gent. Bijdrage tot de studie van het ultramontanisme, (1804-1870)*, Leuven, 1965, p. 170. (K.U.L., onuitgegeven licentiaatsverhandeling).

(52) J. ART, *op. cit.*, p. 254.

Prof. Dr. W.L. BRAEKMAN, Een nieuw Zuidnederlands kookboek uit de vijftiende eeuw. Scripta, Mediaeval and Renaissance Texts and Studies 17, Brussel, 1986. 147 blz. Prijs: 600 BF.

De zeer interessante reeks Scripta (UF-SAL), Vrijheidslaan 17, 1080 Brussel, publiceert in een beperkte oplage uitsluitend teksten die de artesliteratuur aangaan en ook de "geheime" of "verboden" kunsten. Deze teksten zijn zowel in het Middelnederlands, als in het Middenengels of het Duits opgesteld. Deel 17 brengt ons thans een tot op heden onbekend Middelnederlands kookboek. Het komt uit een convoluut dat als Hs. 15 bewaard wordt in de bibliotheek van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde te Gent.

Aan de teksteditie gaat een inleiding vooraf. Na een algemene beschouwing over het gebruik van kookboeken, geeft Braekman een overzicht van de Middelnederlandse kookboeken uit de middeleeuwen en de zestiende eeuw (zowel in handschrift bewaard als gedrukt). Uit dit overzicht blijkt dat de oudste Middelnederlandse culinaire recepten dateren uit de vijftiende eeuw en dat vroegere nog niet zijn gevonden. Ook moeten zestiende-eeuwse handschriftelijke verzamelingen met kookrecepten nog ontdekt worden. Hierna wordt kort ingegaan op de taal van het handschrift (huidige provincies Antwerpen en Brabant, Leuven inbegrepen), zijn bronnen en parallelle recepten. Opmerkelijk is dat het kookboek in zijn geheel onafhankelijk staat van alle andere tot nu toe bekende Ne-

derlandse werken op dit gebied. Vervolgens wordt het handschrift beschreven. Het bestaat uit vier onderscheiden delen die afzonderlijk worden besproken. De tekst van het laatste deel (dat uitsluitend medische recepten bevat) is in deze uitgave niet afgedrukt. Een uitgave ervan is in voorbereiding. Wel zijn de veertien medische en technische recepten, die in de eerste drie delen voorkomen, opgenomen. De recepten werden van een doorlopende nummering voorzien wat het geheel op 338 brengt. Deze staan ongeordend achter elkaar zonder onderscheid van onderwerp. Een lijst met alle recepten is vóór de teksteditie ingevoegd zodat het geheel overzichtelijk wordt. De recepten zelf zijn zeer verscheiden.

Naast een verklarend voetnotenapparaat bij de tekst, is achteraan nog een glossarium gevoegd waarbij ook de planten (met auteursnaam) werden geïdentificeerd. Volgens zijn gewoonte heeft Braekman ook de woorden aangeduid die niet in het Middelnederlandsch Woordenboek en het Supplement daarbij voorkomen. Het boek is een waardevolle aanwinst voor filologen, belangstellenden voor middeleeuwse vakliteratuur, volkskundigen en verzamelaars van kookboeken.

Christian De Backer

KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN

AKTIVITEITSVERSLAG 1988.

Bestuur :

Naast de regelmatige bijeenkomsten van het Dagelijks Bestuur, kwam de volledige Raad van Bestuur 9 maal bijeen om de werking van de Bond gestalte te geven en aandacht te besteden aan de problemen waarmede de verenigingen voor volkskunde in het algemeen en de Bond in het bijzonder worden geconfronteerd.

Ook de financiële commissie kwam 2 maal samen, dit ter voorbereiding van de begroting en ter tussentijdse controle op de besteding van onze geldmiddelen.

Algemene ledenvergadering :

De algemene ledenvergadering had plaats op zondag 24 april 1988. Deze vergadering wordt elk jaar gehouden in een andere lokaliteit en gaat gepaard met een uitstap waarbij volkskundige thema's aan de orde komen.

Dit jaar stond een uitstap naar Boom en Mechelen op het programma. In Boom werd een bezoek gebracht aan het Ecomuseum en Archief van de Boomse Baksteen. Een videoprogramma over de evolutie van de Boomse Baksteennijverheid besloot het eerste gedeelte.

In Mechelen werd het Centrum voor Speelgoed en Volkskunde aangedaan en werd een klank-diareeks bijgewoond met als thema: "Historisch overzicht van het speelgoed", gevolgd door een bezoek aan het museum, de volkskundige verzameling en de tentoonstelling "Kavalkades en Om-megangen".

Buitengewone algemene vergadering :

De buitengewone algemene vergadering had plaats op 22 november. Bij deze gelegenheid werd de begroting 1989, zoals voorgesteld door de begrotingscommissie en goedgekeurd door de Raad van Bestuur, bekrachtigd. Tevens werd de helft van de bestuursmandaten vernieuwd en werd overgegaan tot de aanstelling van twee nieuwe bestuursleden, n.l. Romain Coppens en Eric Demoen.

Kolloquia :

De Bond richtte 3 kolloquia in:

1. Interprovinciaal kolloquium "Volksdevotie", n.a.v. O.-L.-Vrouw van Hanswijk - 100 jaar bedevaartoord.

Sprekers waren :

- Luc Van Eeckhoudt over : "Hakendover, draaipunt van provincies en traditie."
- Walter Giraldo, over : "Volksdevotie in West-Vlaanderen."
- Julien Leclercq, over : "Weg- en wijkkapellen van O.-L.-V. van Halle, van 1600 tot heden in binnen- en buitenland."

- Robert Ruys, over: "Volksdevotie in Oostvlaamse volksdevotieboekjes en -prenten."
- Alfons Thijs, over: "Volksdevotie en prentkunst in Antwerpen."
- Gerard Verbeek, over: "Volksdevotie rond de Virga Jesse te Hasselt."

Er was ruim tijd voor bespreking en inbreng van tema's.

Dit kolloquium werd mede-georganiseerd door het Centrum voor Speelgoed en Volkskunde, de Kon. Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, de Bond der Westvlaamse Volkskundigen e.a., en had plaats op 3 september 1988.

2. Kolloquium "Richtingen binnen het sprookjesonderzoek".

Sprekers:

- Luc Gobyn, over: "Volkskundige richtingen binnen het sprookjesonderzoek" en "Sprookjessociologie";
- Willen Derde, over: "Sprookjesbiologie".

Het kolloquium had plaats op 30 maart, eveneens i.s.m. het Seminarie voor Etnische Kunst van de R.U.G.

Dit thema kwam ook aan bod in het artikel "De sprookjes van Wilhelm Grimm" door Luc Gobyn in Oostvlaamse Zanten 1989, 1, p. 51-52.

3. Kolloquium in het Seminarie voor Etnische Kunst, afdeling Volkskunde in de R.U.G., met als thema: "Profane Vaantjes en Geschreven Intenties vanaf 1830 tot heden in Vlaanderen".

Sprekers:

- Renaat van der Linden
- Walter Giraldo

Het kolloquium had plaats op 23 november 1988. Een bespreking door R. Van de Walle verscheen in Oostvlaamse Zanten 1989, 1, p. 63-65.

Boekenbeurs.

De 4e Geschied- Heem- en Volkskundige Boekenbeurs voor Vlaanderen had dit jaar plaats op 25 september in de Stadshalle te Brugge.

De Bond trad op als initiatiefnemer en organiseerde de beurs in samenwerking met de Heemkundige Kring Maurits Van Coppenolle uit Brugge.

Deze boekenbeurs stelde een 80-tal deelnemers (Heemkringen, Verenigingen voor Oudheidkunde, Geschiedenis, Familiekunde, Archeologie, Volkskunde, alsmede partikuliere uitgevers op gebied van de volkskunde) in de gelegenheid hun publikaties ten toon te stellen en bekend te maken.

In het kader van de boekenbeurs werden enkele neven-activiteiten ingericht, o.m.:

- de uitreiking van de tweejaarlijkse Alfons De Cockprijs (zie Oostvlaamse Zanten 1989, 1, p. 2).
- een tentoonstelling over "Volksleven in Vaantjes, van Van Coppenolle (1942) tot van der Linden (1988);
- video-projecties door Brugse amateur-kineasten.

Publikaties :

1. Driemaandelijks tijdschrift "Oostvlaamse Zanten".

Ons tijdschrift verscheen 4 maal, met een oplage van 750 exemplaren, over een totaal van 266 bladzijden.

Uit de inhoud :

1. Materiële cultuur te Gent in de 18e eeuw (woninginterieurs, decoratieve voorwerpen, tafelgerei, kleding en sieraden).
2. Film te Gent 1919-1930.
3. Streekdrachten in het Meetjesland.
4. De herberg in het Land van Waas.
5. 16de-eeuwse gerechtigheidstaferelen in Vlaanderen.
6. Het Europese minnelied.
e.a. (zie OVZ 1988, 264-266).

De meeste artikels werden verlicht met illustraties.

2. Tweemaandelijks informatieblad "Volkskundige Kroniek".

Het tweemaandelijks ledenblad verscheen 6 maal, eveneens op 750 exemplaren, met een totaal van 56 pagina's.

Uit de inhoud: o.m.

- Verenigingsnieuws;
- Aankondiging van kolloquia, tentoonstellingen en manifestaties, voordrachten;
- Kalender van de kantlessen ingericht door onze Kantklub Sint-Katelijne;
- Aanwinsten van onze bibliotheek;
- Een rubriek "vragen en antwoorden".

Tentoonstellingen.

1. Twintig jaar Kantklub Sint-Katelijne.

Van 5 maart 1988 tot 24 april 1988 in het Museum voor Volkskunde te Gent.

Deze tentoonstelling werd gewijd aan het werk van de leerlingen van onze kantschool en bevatte tevens een keuze uit de kollektie van het Museum voor Volkskunde.

2. Oostvlaamse Reuzen.

De Bond werkte mee aan de organisatie van deze tentoonstelling ingericht te Wetteren op 17 en 18 september, n.a.v. de Reuzenfeesten aldaar.

3. Volkse illustraties op affiches.

Deze tentoonstelling heeft plaats in het Museum voor Volkskunde te Gent, van 17 december 1988 tot 26 maart 1989.

Ze omvat een keuze uit de verzameling van de bibliotheek van de Bond.

De Raad van Bestuur dankt allen, bestuursleden, bescherm- en steunende leden, gewone leden, redactieleden en andere medewerkers, adverteerders, verantwoordelijken van de openbare besturen en de media, alsook de ons onbekende belangstellenden en sympatisanten die hebben bijgedragen tot de bekroning van een jaar hard maar vruchtbaar werk.

R. van der Linden en L. Beyens

BALANS 1988					
INCASSO OP 01/01.1988			INCASSO OP 31/12/1988		
	Kas	3,039		Kas	2,050
	Subkas bibliotheek	13,559		Subkas bibliotheek	14,442
	Postrekening	160,279		Postrekening	7,391
	Zichtrekening	116,376		Zichtrekening	206,409
	Depositoboekje	419,934		Depositoboekje	446,373
	Reservefonds A. De Cock	0		Reservefonds A. De Cock	170,531
	Subtotaal 1	713,187		Subtotaal 3	847,196
INKOMSTEN			UITGAVEN		
7.A	Leden - partikulieren	254,260	1.C	Uitbesteed werk	1,696
7.B	Abonnementen	46,627	2.B	Schoonmaak	2,520
8	Advertenties	10,000	3.A	Secretariaat	105,738
9	Verkoop publicaties	58,435	3.C	Reiskosten	5,630
13	Excursies	20,900	3.D	Drukwerk	4,939
14	Huurgelden	81,590	3.E	Propaganda	0
16	Cursusgelden	73,941	3.F	Publicaties	448,375
17	Fin. verrichtingen	29,530	5.A	Hulp- & leermiddelen	42,520
18	Giften	73,020	5.B	Excursiekosten	27,287
19	Toevallige baten	6,527	5.C	Cursussen	16,447
20.A	Subsidie staat	131,983	5.D	Manifestaties	162,946
20.B	Subsidie publicaties	80,000	6.B	Lidgelden	2,850
21	Subsidie provincie	55,000	6.C	Prijzen, geschenken	21,561
22	Subsidie stad Gent	63,705	6.E	Overige uitgaven	9,000
	TOTAAL	1,698,705		TOTAAL	1,698,705

Met
de sympathie
van de

Generale Bank

MUSEUM VOOR VOLKSKUNDE

1988 kondigde zich als een relatief kalm jaar aan, maar al vlug bleek dit niet bewaarheid te worden.

Tal van personen verzochten ons om informatie over niet minder dan 25 verschillende onderwerpen. Het museum verleende zijn medewerking aan 9 tentoonstellingen : Verliefd, Verloofd, Getrouwd (A.S.L.K.-Brussel); Markten (M.I.A.T.-Gent); Te kust en te kuur (A.S.L.K.-Spa); Patershol Façades (D.M.S.A.-Gent); Landmeters (Infocentrum Stadsvernieuwing-Gent); 500 jaar schietsport (Bijlokemuseum-Gent); In weelde herboren. Gent 1913 (S.A.G.-Gent); Vleesch in de kuip (KB-Gent); Nu zijt wellecome (KB-Gent).

Op 5 februari werd door het Vlaams Genootschap van Santiago de Compostela in het museum een voordracht georganiseerd. Prof. Dr. Bauer gaf een boeiende uiteenzetting over "Vezelay. Een verhaal van vrijheid en macht." Op 24 februari werd door museum personeel een radioprogramma verzorgd voor de locale zender Radio Plus. In het najaar werden enkele museumvoorwerpen ter beschikking gesteld voor de stand van de Dienst Culturele Zaken op de infobeurs "Vlaanderen Leeft".

Op het vlak van de tentoonstellingen noteerden wij "20 jaar Kantclub Sint-Katelijne" (5 maart-1 april), "100 Onze-Lieve-Vrouwekapellekens in Gent" (7 mei-30 juni), "De kleren maken de vrouw" (16 juli-25 september) en "Met 'n oogje op Gent" (13 augustus-25 september).

Bij het inventariseren van de voorwerpen trad het museum op 19 januari het computertijdperk binnen. Voortaan worden alle voorwerpen in een daartoe speciaal ontworpen programma ingevoerd, waardoor enorm veel tijd en werk kan vermeden worden. Ook het opzoeken van informatie via deze computer gebeurt nu veel vlotter.

In de loop van 1988 werden 126 nieuwe nummers aan de inventaris toegevoegd. De algemene thema's van de aanwinsten zijn speelgoed, kantwerk, foto's, muziek, patacons, ex-voto's, medailles, devotie, merklappen, kledij, enz. De museumcommissie kocht volgende voorwerpen aan: een tonspel (zgn. puddebak), een pastel-houtskooltekening van J. Lagrou "Bonnevalle en zijn wereld" en een toptafel.

De restauratie van het herbergorgel werd voltooid en kan op verzoek van de bezoekers door het museum personeel in werking gesteld worden.

De jaarlijkse Gentse Feestweek lokte weer een massa mensen naar het museum. Tijdens de openingsstoet behaalde het museum de eerste prijs voor de mooist versierde wagen.

Ook het Spelleke van de Folklore staat nog steeds zijn "Pierke". Aan het repertoire werden in 1989 de volgende nieuwe stukken toegevoegd: "De schat van Nayan", "Vieren met de Pieren", "De nukkige nicotientjes" en "De boze boswachter".

In 1988 bedroeg het totaal aantal bezoekers 60.031.

R. Van de Walle
dd. conservator

BIBLIOTEEK K.B.O.V.

1988 werd gestart met de uitgave van een folder over de volkskundige bibliotheek van de Kon. Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, zodat deze waardevolle gespecialiseerde bibliotheek vlotter aan het publiek kan worden voorgesteld. We laten in het midden of er een rechtstreeks verband is tussen dit feit en het in 1988 mooi gestegen bibliotheekbezoek. De talrijke raadplegingen op afspraak niet inbegrepen, was de bibliotheek 81 keer geopend voor het publiek: 44 woensdagnamiddagen (132 uur) en 37 zaterdagvoormiddagen (74 uur). Bijna 300 personen raadpleegden tijdens deze openingsuren de bibliotheek, globaal 3,6 bezoekers per keer (op woensdag 4,77 bezoekers, op zaterdag 2,16 bezoekers). Wie rustig wil werken of wat meer werkruimte nodig heeft kan dus best op zaterdagmorgen komen.

Zowat 179 publikaties werden ontleend (0,6 per bezoeker); de fotokopiemachine deed de rest: hij draaide, met 16.592 kopies, op volle toeren. Daar van zijn er natuurlijk flink wat voor de Bond en voor het Museum zelf.

Een bijzonder bezoek was dit van Patricia Lysaght van het Department of Irish Folklore, University College, Dublin - auteur van "The Banshee. The Irish Supernatural Death Messenger" (zie OVZ, 1988, p. 184).

De onderwerpen waarrond onderzoek gebeurde zijn zoals steeds erg divers: brouwerij, chocolade, Gentse Feesten, Gentse liederen, Hélène Maréchal, kastelen, kuiperij, magie, meiboom, mode, onderwijs, peperkoek en kroakamandels, poppenspel, prostitutie, reuzeliederen, smokkel, speelgoed, strijziers, verwarming en verlichting, volksdevotie, wereldtentoonstelling 1913, wiegen, zilverwerk. Van dit vorsingswerk resulteerde reeds een en ander tot een artikel, boek of verhandeling.

De bibliotheek biedt inderdaad een schat aan dokumentatie: een 100-tal lopende tijdschriften (abonnering en ruil), ca. 850 tijdschrifttitels en meer dan 13.000 boeken, brochures. De kollektie doodsbriefen werd door Veerle Vandeputte chronologisch/alfabetisch ontsloten. Eind 1988 moest zij echter, als kersverse moeder, haar vrijwillige inzet stopzetten. Archivaris Frans Van Bost herschikte de grafische kollektie op tematische basis; zijn eveneens vrijwillige inzet wordt ten zeerste gewaardeerd.

Voor het overige gelden de beschouwingen van het vorige werkjaar wat betreft ruimte, budget, personeel en outillering. Het beperkte budget laat enkel toe het tijdschriftenbestand op peil te houden en de voornaamste nieuwe publikaties aan te schaffen; de meeste aanwinsten worden dan ook door schenking verworven. We danken hier iedereen die op een of andere wijze onze volkskundige bibliotheek steunde.

A. Eloy, Bibliotekaris

KANTKLUB SINT-KATELIJNE

«Die aan de weg timmert kijkt niet op naar anderen.»

Alzo timmert de Kantklub Sint-Katelijne reeds meer dan twintig jaren aan de weg om het kantklossen in de volkskunst hoogglanzend te houden 1969-1988.

Wij hebben die twintig jaren in ons museum herdacht met een tentoonstelling, gehouden van 5 maart tot 24 april 1988: Werk van eigen klubleden in al de kantvormen die zij aanleren: stropkant - Cluny - Russisch - modern - de Werkgroep in zijn eigen activiteiten en vooral ook onze allerjongsten, de Katelijntjes, op wie wij ons vertrouwen stellen voor de toekomst van de kantklub. Bij die openstelling hadden wij het genoeg onze werking nader toe te lichten tegenover de Heer Georges Bracke, schepen van Kultuur, die de tentoonstelling in naam van het stadsbestuur opende. Wij timmeren reeds opnieuw aan de weg naar ons vijftienvingjarig bestaan.

In het jaar 1988, de maand juni, hadden wij onze kantwerkstersmesdag met een reis naar Geraardsbergen, het Abdijmuseum aldaar, de Abdij van Hunneghem, het Hospitaal met zijn verzameling Franse kant en een bezoek aan de keramist Jean Luc Van Acken.

Eveneens in de maand juni kwamen een groep dames uit Heidelberg - Oostenrijk en een groep Engelse dames om onze kantwerkmetode van nabij te bekijken.

Juffrouw De Smet zorgde voor Duitse en Engelse opnamen.

Verder verleenden wij onze medewerking aan openstellingen: in mei gingen in het station van Wondelgem de dames Impens, Van Perck en Pintelon kantklossen; in juli en augustus ondersteunden deze dames de Gentse Dienst van Toerisme aan zee.

In september waren wij vertegenwoordigd in "De Jaarbeurs der Vlaanderen" met onze leermeesteressen de dames Van Perck, De Vriese, Impens en Terrijn.

Op de openstelling van het Autobedrijf "Mercedes" vertegenwoordigden de dames Van Perck en de Vriese de klub.

Naast al deze activiteiten waren er meer dan zestig lessen kantklossen in de loop van het leerjaar. Dit alles belangloos gegeven door onze leermeesteressen M.J. De Smet, H. Pintelon, H. De Bruycker, Goemine, Viane, De Vriese, De Schrijver en Impens.

Wij zijn om al deze verleende diensten dankbaar. Dankbaar om al het gepresteerde werk, dankbaar tegenover allen die in de loop van die twintig jaren erbij geweest zijn of er nog steeds zijn.

Wij danken ook onze Beheerraad van onze Kon. Bond die ons steunt om ons werk op efficiënte wijze uit te voeren. Tenslotte dank en gelukwensen aan al onze leden, van beginners tot gevorderden in de klub en aan de jongere Katelijntjes.

Dit alles vanuit ons Gents kantembleem "In Vriendschap en Dienstbetoon".

G. Weze, Voorzitter

INHOUD OOSTVLAAMSE ZANTEN JRG. 64 (1989)

I. VOLKSKUNDE ALGEMEEN

- Bibliografie, verenigingen, congressen, musea, tentoonstellingen.
1. Uitreiking Alfons de Cockprijs 1988. Prijsvraag Alfons de Cock 1990. 2
  2. R. VAN DER LINDEN, L. BEYENS, R. VAN DE WALLE, A. ELOY, G. WEZE. Algemene statutaire vergadering. Jaarverslag 1988, Bond, museum, bibliotheek, kantklub. 271

Personalialia

3. R.L. In memoriam Gontran Van Severen. 66
4. F. CLAUS. Rachel Convent, Naiëve kunst. 130
5. L. HOSTE. De poppenspelwereld van Gustje - Pierke - De Puydt. 215
6. R. VAN DER LINDEN. In memoriam Albert Rutgeers - Albert van Hageland. 219

Grondslagen, methodiek.

7. R. VAN DE WALLE. Twaalfde Colloquium. Profane vaantjes en geschreven intenties. 63
8. K. BEITL (Hrsgb). Methoden der Dokumentation zur Gegenwartsvolkskunde. Die Zeitung als Quelle. *R. van der Linden*. 70
9. J. DAVID. Beeldmateriaal en technieken. Richtlijnen bij het gebruik van de afbeeldingen als bron voor de geschiedenis van de technieken. 135
10. J. VAN KEYMEULEN, K. VAN DER SYPT, M. DEVOS, H. RYCKEBOER. Woordenboek van de Vlaamse dialecten. Deel II. Niet-agrarische vaktalen. Afl. 4: De kuiper en de hoepelmaker. *R. Haeseryn*. 218

II. NEDERZETTING

III. GEBOUWEN

11. F. BASTIAEN. Volksdevotie en O.-L.-Vrouw van het Heilig Hart. De kapel op Pauwelsbos te Bellem, 1887-1987. 33
12. M. DAEM. Het Sint-Jacobsgodshuis te Gent. 113

IV. VOORWERPEN

13. V. MEILLANDER. Ziel en doopsel van (on)geboren kinderen. Vier eeuwen dispuut. (omtrent de 'doop'spuit). 3
14. J. DAVID. Zie nr. 9.
15. M. VAN DEN BOSSCHE. Chokoladevorm-makers of "moulisten". 201
16. J. VAN KEYMEULEN, K. VAN DER SYPT, M. DEVOS, H. RYCKEBOER. Zie nr. 10.

V. TEKENS EN UITHANGBORDEN

17. R. VAN DE WALLE. Zie nr. 7.
18. R. VAN DER LINDEN. Peperkoek. De aard en de waarde van etiketten. 193

VI. TECHNIEK, BEROEPEN, KUNST, NIJVERHEID

19. J. GELIS. La sage-femme ou le médecin. Une nouvelle conception de la vie. *L. De Cock*. 31
20. F. CLAUS. Zie nr. 4.
21. J. DAVID. Zie nr. 9.
22. R. VAN DER LINDEN. Zie nr. 18.
23. M. VAN DEN BOSSCHE. Zie nr. 15.
24. A.K.L. THYS. Devotieprenten en geloofsbeleving. De rol van de Antwerpse produktie uit de 17de en de 18de eeuw. 235
25. J. VAN KEYMEULEN, K. VAN DER SYPT, M. DEVOS, H. RYCKEBOER. Zie nr. 10.

VII. VOLKSPSYCHOLOGIE, VOLKSTYPEN.

26. L. GELBER. Volkszang. August Beryngier en Alice Van Maldegheem. 71
27. W.L. BRAEKMAN. Luidruchtige publieke afkeuring van de pastoor van Zevegem in 1733. 107
28. W.L. BRAEKMAN (Inl.), Den Sack der Consten. *C. De Backer*. 134
29. A. BOONE, Over de zogenaamde naïviteit van de volksliederen in het algemeen en van de 15de en 16de eeuwse Maria-liederen in het bijzonder. 223

VIII. KLEDERDRACHT, SIERADEN

IX. VOEDING

30. R. VAN DER LINDEN. Zie nr. 18.
31. M. VAN DEN BOSSCHE. Zie nr. 15.
32. W.L. BRAEKMAN. Zie nr. 28.
33. W.L. BRAEKMAN. Een nieuw Zuidnederlands kookboek uit de vijftiende eeuw.
Chr. De Backer. 270

X. ZEDEN, GEBRUIKEN, LEVENSLLOOP, KALENDERGEBRUIKEN, FEESTEN, SPELEN

34. V. MEILLANDER. Zie nr. 13.
35. F. BASTIAEN. Zie nr. 11.
36. R. VAN DE WALLE. Zie nr. 7.
37. L. GELBER. Zie nr. 26.
38. L. HOSTE. Zie nr. 5.
39. W.L. BRAEKMAN. Zie nr. 28.
40. N. LEHOUCQ. De mariale bedevaart in de 19de eeuw.
Dadizele - Oostakker - Scherpenheuvel.
Funktionele en tijdsgebonden aspecten. 253

XI. SOCIALE EN RECHTERLIJKE VOLKSKUNDE

41. W.L. BRAEKMAN. Zie nr. 27.

XII. VOLKSGELOOF, MYTOLOGIE, VOLKSDEVOTIE, TOVERWERELD

42. F. BASTIAEN. Zie nr. 11.
43. R. VAN DE WALLE. Zie nr. 7.
44. W.L. BRAEKMAN. Zie nr. 28.
45. M. DAEM. Zie nr. 12.
46. W.L. BRAEKMAN. Zie nr. 28.
47. A. BOONE. Zie nr. 29.
48. A.K.L. THIJS. Zie nr. 24.
49. N. LEHOUCQ. Zie nr. 40.

XIII. VOLKSGENEESKUNDE

50. V. MEILLANDER. Zie nr. 13.
51. J. GELIS. Zie nr. 19.
52. W.L. BRAEKMAN. Zie nr. 28.

XIV. VOLKSWETENSCHAP

53. W.L. BRAEKMAN. Zie nr. 19.

XVI. VOLKSPOEZIE, LIED, RIJMEN, SPREUKEN, OPSCHRIFTEN

54. R. VAN DE WALLE. Zie nr. 7.
55. L. GELBER. Zie nr. 26.
56. A. BOONE. Zie nr. 29.

VXII. MUZIEK, DANS, INSTRUMENTEN, UITROEPEN

XVIII. VOLKSVERHAAL, SPROOKJE, MYTE, SAGE, LEGENDE, FABEL

57. L. GOBYN. De sprookjes van Wilhelm Grimm. 51

XXI. VOLKSTAAL

58. W.L. BRAEKMAN. Zie nr. 27.
59. A. BOONE. Zie nr. 29.
60. W.L. BRAEKMAN. Zie nr. 28.

INDEX OP AUTEURS EN AANGEHAALDE PERSONEN

Bastiaen F., 33	De Backer C., 134, 270	Jacobs M., 2	Van de Walle R., 63, 27
Beitl K., 70	De Cock L., 31	Lehoucq N., 253	Van Keymeulen J., 218
Beyens L., 271	De Puydt G., 215	Meillander V., 3	Van Maldeghem A., 71
Boone A., 223	Devos M., 218	Rutgeers A., 219	Van Severen G., 66
Braekman W.L., 107, 134, 270	Eloy A., 271	Ryckeboer H., 218	Weze G., 271
Claus F., 130	Gelber L., 71	Thijs A.K.L., 235	
Convent R., 130	Gelis J., 31	Van den Bossche M., 201	
Daem M., 113	Gobyn L., 51	van der Linden R., 66, 70, 193, 219, 271	
David J., 135	Hoste L., 215	Van der Sypt K., 218	

ILLUSTRATIES

1. Portret Marc Jacobs, 2; 2. Doopsput in het Museum voor Volkskunde, 4; 3. Gravure uit F. Mauricea "Tractaet van de siektens der swangere vrouwen", 10; 4. Gravure "instrumentarium van de geneesheer bij bevallingen" uit P. Dionis, 12; 5. Titelpagina van E. Gangiamila "Embryologia sacra", 15; 6. Titelpagina "Baptême d'urgence pour raisons médicales", 26; 7. Beeltenis O.-L.-Vrouw van het H. Hart, 33; 8. De kapel O.-L.-Vrouw van het H. Hart te Bellem, 34; 9. Ruitvormige arduinen steen van de voorgevel, idem, 34; 10. Pentekening van de kapel ca. 1887, 43; 11. Wilhelm und Jacob Grimm 52; 12. Een bladzijde uit 'Sneeuwwitje' met wijzigingen door W. Grimm, 54; 13. Illustratie bij 'Broertje en zusje' door Ludwig Emil Grimm, 60; 14. Portret van G. Van Severen, 66; 15. August Beryngier 72 jaar, 72; 16. Alice Van Maldeghem 22 jaar, 74; 17. idem 52 jaar, 91; 18. Een gedeelte van het vonnis door het opperleenhof van St. Pieters in 1736, 110; 19. Het Sint-Jacobshospitaal te Gent ca. 1641, 114; 20. Sanderus, Gandavum vulgo 1735, 114; 21. Uittreksel grondplan St.-Jacobsgodshuis, 116; 22. Facsimile schildering, 15de eeuw, apostelfiguur, Kapel O.-L.-Vrouw ter Zwaluwen, 122; 23. J.B. Wynants, Het Sint-Jacobsgodshuis, 125; 24. A. Heins, Het Sint-Jacobsgodshuis, 125; 25. Klooster pater Augustijnen, mirakelschilderij O.-L.-Vrouw ter Zwaluwen, 127; 26. Het mirakuleuze O.-L.-Vrouw ter Zwaluwen beeld, 128; 27. Rachel Convent, Toen onze reuzen nog jong waren, 131; 28. Rachel Convent De bolspelers, 131; 29. Beslagbijl / aks - Encyclopédie Diderot / W.L. Goodman, 138; 30. Schilderij van E. Betigny - kar voor bakstenenvervoer, 140; 31. Vlaams getijdenboek 15de eeuw, 140; 32. Houtsnede van de Petrarca meester, 144; 33. Houtsnede van de meester met de lusvormige plooiën, 144; 34. Bouts (school): Christus in de Olijfhof, 146; 35. 'Boerenkrakeel' naar Pieter Bruegel de Oude, detail, 148; 36. Vlaams getijdenboek ca. 1477, detail, 148; 37. Breviarium Grimani, februari, 149; 38. Houtsnede uit 'Wirkung der Planeten', 150; 39. Detail beeld H. Fiacrius, 152; 40. Retabel van de meesters van Affligem, detail, 154; 41. 'Spes' naar Pieter Bruegel de Oude, detail, 156; 42. Blad van een modern getande sikkel uit Oostenrijk, 156; 43. Jacques & De Roo: plaat 'Outils de la Compagnie d'Infanterie' 158; 44. Bedversiering Hochdorf, 160; 45. Codex dei Falegnami, 162; 46. Beeld van Homo Bonus Zoutleeuw, 164; 47. Kleermakersschaar, 165; 48. Detail uit "My pocket book", 166; 49. Detail van "Christus in de olijfhof", 168; 50. Detail van G. David "Heilige Familie", 170; 51. Kar met voorstel, 172; 52. Zaaikleed en zaaikorf, in bijbel van Velislav, 172; 53. Detail "Retabel van Job" - Meester v.d. H. Barbara, 176; 54. Vlaams Getijdenboek, 178; 55. Vlaams Getijdenboek 16de eeuw, 178; 56. Meester van Flémalle, Maria-Boodschap, detail, 180; 57. C. De Coter, Sint-Lucas de heilige Maagd schilderend, 182; 58. An. 'Jozef en een heilige', 183; 59. Detail 'Aanbidding der Koningen' - Meester legende H. Barbara, 183; 60. Etiket Couque au Miel Globe, 193; 61. Etiket Mondiale Wittekoek, 193; 62. Etiket P.C.D. peperkoek, 193; 63. Etiket tamtamseiner, 194; 64. Etiket Mikado, 194; 65. Etiket Panda, 194; 66. Etiket Sultana cake, 194; 67. Etiket Couque Negro, 194; 68. Etiket Eurodiète, 195; 69. Etiket Extra Java peperkoek, 195; 70. Etiket Argentina, 195; 71. Etiket Tyrolia, 195; 72. Etiket St. Laurent, 195; 73. Etiket Hollandsche lekkerkoek, 196; 74. Etiket Couque des gourmands, 196; 75. Etiket Hollandse ontbytkoek, 196; 76. Etiket La Française, 196; 77. Etiket Couque de santé, 196; 78. Etiket Belgische kwaliteitskoek, 196; 79. Etiket Peperkoek de Belgische biekerf, 196; 80. Etiket Honigkuchen, 197; 81. Etiket Couque des Flandres, 197; 82. Etiket Flanders cake, 197; 83. Etiket Flander's poppy, 197; 84. Etiket Sparta extra peperkoek, 197; 85. Etiket Limburger ontbijtkoek, 197; 86. Etiket Delices du Brabant, 197; 87. Etiket Kempische koek, 198; 88. Etiket peperkoek Campina, 198; 89. Etiket peperkoek Kemp, 198; 90. Etiket ontb. koek Campina, Swaelen, 198; 91. Etiket honingkoek Westland, 198; 92. Etiket Golden River, 198; 93. Etiket Welvaart Bien-Etre, 198; 94. Etiket Haagland reform, 198; 95. Etiket Andleie, 198; 96. Etiket Couque des Ardennes, 198; 97. Etiket de Denderbloem, 198; 98. Etiket luxe Denderbloem, 198; 99. Etiket Denderbloem, 198; 100. Etiket Dender & Schelde, 198; 101. Etiket Zwalmse molenkoek, 198; 102. Gietijzeren chocoladevorm, 202; 103. Chocoladevorm Sinterklaas "Walter", 208; 104. Chocoladevorm Sinterklaas "Vormenfabriek", 208; 105. Chocoladevorm Sinterklaas: "Vormenfabriek" na 1960, 209; 106. Chocoladevorm Kerstman "Anton Reiche", 210; 107. Chocoladevorm Kerstman "Anton Reiche" 1923, 210; 108. id., Charlie Chaplin, 212; 109. id., Doublepatte, 212; 110. id., Haas (smid), 212; 111. id., Clown, 212; 112. id., Lokomotief, 212; 113. Schilderij "De wereld van Gustje De Puydt" door Jacky Lagrou, 216; 114. Albert Rutgeerts in gesprek met Jean Ray, 221; 115. O.-L.-Vrouw van Kortenbos, 236; 116. O.-L.-Vrouw van Kevelaer, 226; 117. St.-Casimir, 240; 118. O.-L.-Vrouw van Bijstand en Victorie, 240; 119. O.-L.-Vrouw van Altötting, 240; 120. O.-L.-Vrouw van Czesochowa, 244; 121. St.-Ambrosius en Cassianus, 244; 122. St. Martinus, 244; 123. Suffragium, 248; 124. Kopergravure St. Elisabeth, 248; 125. Litho "Pelgrims op terugkeer uit Oostakker, 267;